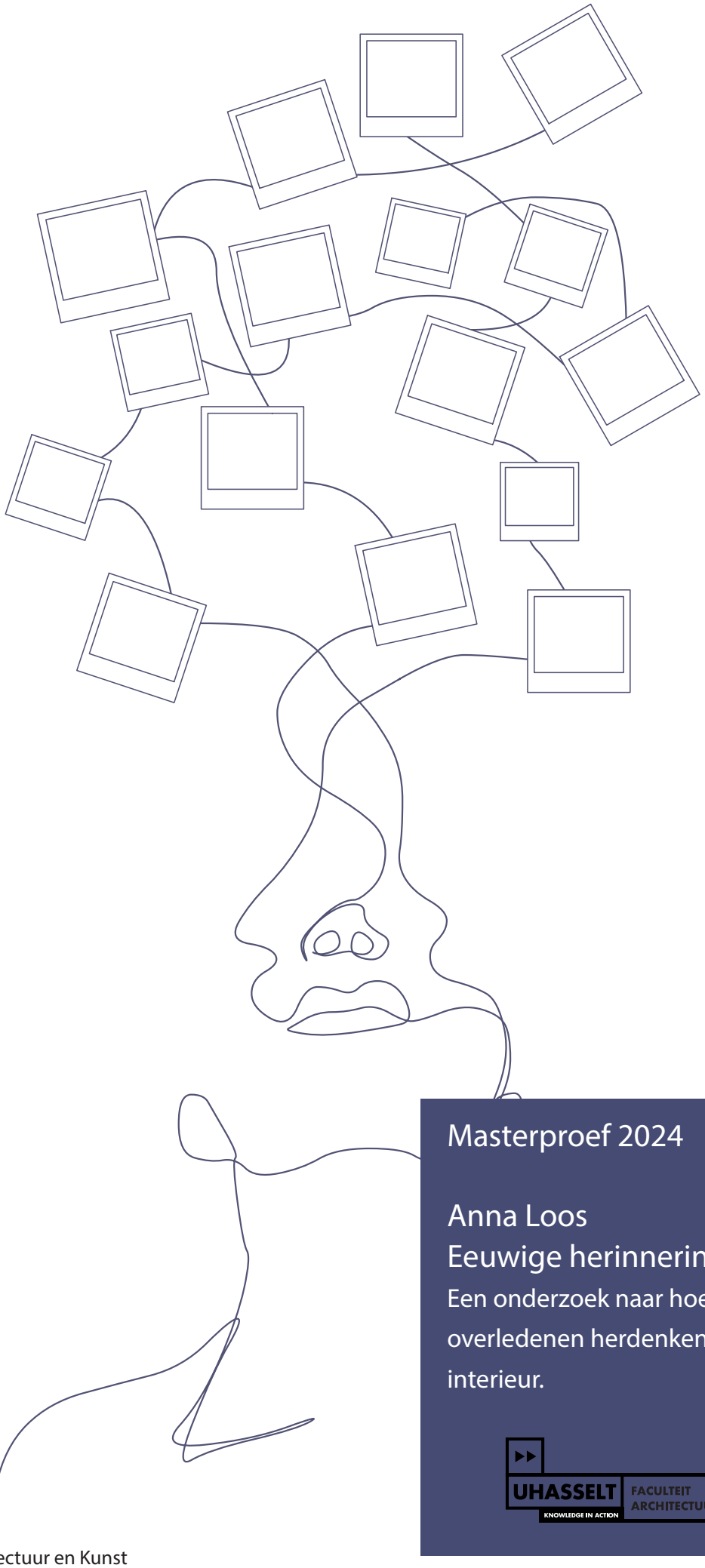

Masterproef 2024

Anna Loos

Eeuwige herinnering

Een onderzoek naar hoe we onze overledenen herdenken in ons interieur.

UHasselt Faculteit Architectuur en Kunst

Eeuwige herinnering

Een onderzoek naar hoe we onze overledenen herdenken in ons interieur.

Anna Loos

Masterproef 2024

Anna Loos

Eeuwige herinnering: een onderzoek naar hoe we onze overledenen herdenken in ons interieur.
Hoe wordt de herinnering aan onze overledenen levend gehouden in ons interieur?

Master Interieurarchitectuur 2023-2024
Universiteit Hasselt – Faculteit Architectuur en Kunst

Promotor: Jo Langendries en Lies Nivelle
Projectbegeleiders: Asli Çiçek en Najiw Zemmouri

VOORWOORD

Op woensdagnamiddagen genoten we samen van wafels en pannenkoeken, speelden we spelletjes die ik bedacht en waar ze enthousiast aan deelnam, en elke zondagavond schoof ik bij haar aan tafel voor het avondeten. Zelfs tijdens potjes solitaire waren we niet vies van een beetje vals spelen om toch maar te kunnen winnen. Al deze kostbare herinneringen zijn samengebracht in een doodsprentje dat staat op een kastje in mijn kamer. Ik noemde haar altijd "Ma", een naam die niet alleen door mij, maar ook door velen in mijn omgeving werd gebruikt. Haar overlijden op 19 oktober 2020 kwam niet geheel onverwacht, maar het raakte me desondanks.

Tijdens mijn studie ontdekte ik de diverse aspecten van interieurarchitectuur en raakte al snel gefascineerd door de kunst van het creëren van persoonlijke ruimtes. Dit bracht me tot diepere reflectie over hoe we een omgeving kunnen vormgeven die echt bij ons past. Zo startte ik mijn verkenning naar hoe we meubels voor katten in ons interieur kunnen integreren. Maar wat met de dood? Iets dat zich vaak in een taboesfeer bevindt. In dit onderzoek wil ik me dan graag richten op dat persoonlijke plekje in je woning waar we de eeuwige herinnering aan onze dierbare kunnen laten voortbestaan.

Er zijn enkele mensen die tijdens het verwezenlijken van deze thesis een bijzondere rol hebben gespeeld en die hiervoor een welgemeende dankjewel verdienen. Allereerst wil ik mijn promotors Jo Langendries en Lies Nivelle bedanken. Zij stonden tijdens de feedbackmomenten steeds klaar met het juiste advies. Verder keken ze kritisch naar alles wat ik al geschreven had en zorgden ze er met de juiste vraagstelling voor dat ik bepaalde stukken opnieuw ging bekijken.

Daarnaast wil ik ook mijn begeleiders van het masterproject, Asli Çiçek en Najiw Zemmouri, bedanken voor hun inzichten tijdens het ontwerpproces en om elke keer opnieuw mee na te denken.

Tot slot gaat mijn oprechte dank uit naar mijn familie en vrienden voor hun onvoorwaardelijke steun. Speciale dank gaat uit naar mijn nonkel Edgard, die onmisbaar was bij de realiseren van mijn herdenkingsmeubel.

Anna Loos

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord 7
Inhoudsopgave 8
Abstract 11

Inleiding 12
Probleemstelling 12
Onderzoeksvraag en doelstelling 12
Methodologie 13

DEEL I: LITERATUURSTUDIE 15

1. Herdenken volgens de geschiedenis 16
1.1 De kunst van het overlijden 16
1.2 De uitvaart 18
1.3 De begraafplaats 20
1.4 Het herdenken 23
2. De eerste stappen van het afscheid nemen 24
2.1 (Duurzame) uitvaart opties 24
2.1.1 Begraven 24
2.1.2 Crematie 27
2.1.3 Schenking aan de wetenschap 28
2.1.4 Cryomeren 28
2.1.5 Resomeren 28
2.1.6 Humusatie 29
2.2 Verkenning van rouwmodellen 30
2.2.1 Het fasenmodel - Elisabeth Kübler-Ross 30
2.2.2 Rouwtakenmodel - William Wonder 31
2.2.3 Duale procesmodel - Margaret Stroebe & Henk Schut 31
2.2.4 Doolhofmethode - Wim ter Horst 32
2.2.5 Het DNA van rouw - Gerke Verthriest & Johan Maes 32
2.2.6 Herdenken in de rouwmodellen 32
3. Herdenken in België 34
3.1 Herdenken volgens de semiotiek 34
3.2 Creatief herdenken 38

4.Herdenken in andere culturen 42
4.1 Torajaland, Sulawesi - Indonesië 42
4.2 Okinawa - Japan 45
4.3 Havana - Cuba 46
4.4 Varanasi - India 49
4.5 Oaxaca de Juàrez - Mexico 50
5. Sereniteit in vier elementen 52
5.1 Geborgenheid 52
5.2 Warmte 53
5.3 Rust 54
5.4 Herkenning 55
6. Conclusie Literatuurstudie 57

DEEL II: Empirisch onderzoek **59**

7. Reading between the lines - Gijs Van Vaerenbergh 63
8. Tre Arcangeli - Berlinde De Bruyckere 69
9. Crematorium Hofheide - Coussée & Goris 75
10. De heuvel van de Notre-Dame du Haut - Le Corbusier 81
11. Bruder Klaus kapel - Peter Zumthor 87
12. Meubels - Dom Hans van der Laan 93
13. Conclusie empirisch onderzoek 98

DEEL III: Algemeen besluit **101**

DEEL VI: Masterproject **105**
14. Een plek voor eeuwige herinnering 107
14.1 Circulair bouwen 107
14.2 Uitwerking 109
14.3 Vormgeving 112
14.4 Inkleding herdenkingsmeubel 115
14.5 Herdenkingsmeubel in context 116
14.6 Herdenkingsmeubel in detail 126

Bibliografie 128
Figuurlijst 134

ABSTRACT

Elke dag sterven er wereldwijd ongeveer 155.500 mensen, dat zijn er twee per seconde (Blancquaert, 2018). Voor de nabestaanden kan dit een ingrijpende gebeurtenis zijn. De eerste weken na het overlijden van een geliefde word je geleefd. De uitvaart wordt geregeld, je wordt overspoeld met steunbetuigingen en het ophalen van herinneringen kan beginnen. Na de uitvaart vallen de steunbetuigingen, naarmate de tijd verstrijkt, steeds meer weg. In deze scriptie ga ik op zoek naar hoe wij, als interieurarchitecten, ons steentje kunnen bijdragen aan het herinneren van onze overledenen. Om dit doel te bereiken werd er de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

"Hoe wordt de herinnering aan onze overledenen levend gehouden in ons interieur?"

Om deze vraag te beantwoorden, zijn verschillende methoden toegepast: literatuurstudie en empirisch onderzoek. De literatuurstudie behandelt de geschiedenis, de uitvaartmogelijkheden na het overlijden van een dierbare, de rouwfasen en de rol van herdenken in deze fases. Daarnaast wordt gekeken naar hoe herdenking van overledenen plaatsvindt, al dan niet in huiselijke sfeer. Er wordt een blik geworpen op hoe andere culturen hun overledenen herdenken. De literatuurstudie sluit af met een analyse van elementen die een geschikte herdenkingsplek moet bevatten. Deze elementen worden vervolgens toegepast in het empirisch onderzoek, waarbij casestudies, gebouwen, kunstwerken en meubels worden onderzocht die een gevoel van sereniteit uitstralen.

Het doel van dit onderzoek is om het gesprek over de dood, rouw en herdenking uit de taboesfeer te halen en op deze manier een persoonlijk plekje in een woning te creëren waar de overledenen herdacht kunnen worden. Dit wordt bereikt door zowel praktische als emotionele waarden in het ontwerpproces te integreren. De verkregen kennis zal uiteindelijk worden toegepast in een masterproject, waarbij ik een meubel zal ontwerpen dat het gesprek en de herdenking van overledenen in het interieur stimuleert.

INLEIDING

Probleemstelling

Naast alle onzekerheden in het leven is er één zekerheid: we zullen uiteindelijk allemaal sterven. Wat er na onze dood gebeurt, hangt af van verschillende factoren. Zullen we begraven worden, gecremeerd, ons lichaam aan de wetenschap schenken, of kiezen we voor orgaandonatie? Hoewel we allen ooit voor deze keuze komen te staan, of deze keuze aan een dierbare moeten overlaten, blijft er toch nog een groot taboe rusten op dit onderwerp en op de dood in het algemeen. Mensen weten vaak niet wat ze moeten zeggen wanneer iemand sterft. Mogen ze praten over de overledene met iemand die net een dierbare heeft begraven? En wat zeg je als iemand aangeeft dat het niet goed met hem of haar gaat?

Naast de vele praktische en emotionele aspecten die bij een overlijden komen kijken, is er ook het aspect van herinneren. Vanaf het eerste moment komen herinneringen vaak al bovendrijven. Dit begint meestal met gedachten als "het was toch een mooi persoon". Tijdens de uitvaart worden talloze anekdotes opgehaald over de overledene. Wanneer je later thuiskomt, wordt vaak een hoekje ingericht met een foto of doodsprentje, een kaarsje en eventueel een urne. Hoewel veel mensen zo'n herdenkingsplekje, zichtbaar of meer verborgen, in hun huis willen hebben, biedt de huidige markt hier doorgaans geen specifieke ondersteuning voor.

Onderzoeksvraag en doelstelling

Vanuit bovenstaande probleemstelling is de centrale onderzoeksvraag ontstaan:

"Hoe wordt de herinnering aan onze overledenen levend gehouden in ons interieur?"

Aan de hand van de kennis die verkregen wordt door de literatuurstudie en een empirisch onderzoek tracht dit onderzoek te kijken naar manieren waar wij als ontwerper kunnen bijdragen aan het herdenken van overledenen in een woning. Het absolute doel is om een meubel te ontwikkelen dat geschikt is voor elke woning in Vlaanderen en dat kan helpen bij het koesteren van herinneringen aan een dierbare overledene. Dit wordt verder uitgewerkt in het masterproject. Zowel tijdens het onderzoek als tijdens het ontwikkelen van het meubel wordt er steeds rekening gehouden met het duurzame aspect.

Methodologie

Het onderzoek is onderverdeeld in drie grote delen, namelijk een literatuurstudie, een empirisch onderzoek en de vertaling van de conclusie, van beide in de vorm van een masterproject.

De literatuurstudie behandelt vijf hoofdthema's, gevolgd door een overkoepelende conclusie. Allereerst wordt er een blik op de geschiedenis geworpen. Vervolgens wordt de initiële rouwverwerking besproken bij het verlies van een geliefde, zowel praktische als de emotionele fase die doorlopen worden en wordt de hedendaagse praktijk van herdenken in België onderzocht, gevolgd door een verkenning van herdenkingsrituelen in andere culturen. Daarna wordt aandacht besteed aan de essentiële emotionele en symbolische aspecten die een herdenkingsplaats kan uitstralen. Later in het onderzoek en in het masterproject worden deze aspecten toegepast.

Het empirisch onderzoek bespreekt zes projecten die uit verschillende invalshoeken benaderd worden. Bij elk van deze projecten wordt eerst een algemene beschrijving gegeven met aansluitend mijn bevindingen als ontwerper op basis van een plaatsbezoek. Tot slot wordt het ontwerp afgetoetst aan de essentiële emotionele en symbolische aspecten, gevormd uit de literatuurstudie, die bijdragen aan het gevoel van een herdenkingsplek.

Al de kennis verkregen uit de literatuurstudie en het empirisch onderzoek wordt samengebracht in een algemeen besluit. Deze inzichten kunnen gebruikt worden bij het ontwerpen van het masterproject.

LITERATUURSTUDIE

DEEL I

1. Herdenken volgens de geschiedenis

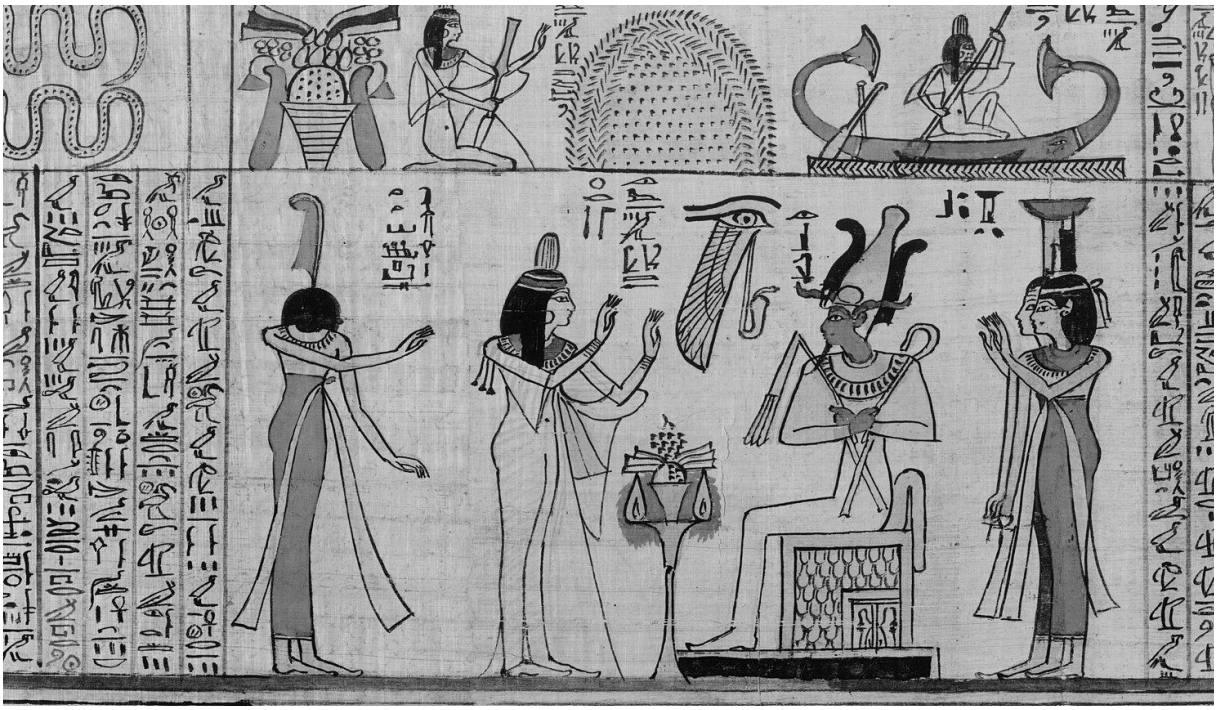
Om de hedendaagse tradities en gebruiken met betrekking tot overlijden, uitvaarten en herdenkingen te begrijpen, is het van essentieel belang de geschiedenis te onderzoeken en te doorzien. Dit wordt gedaan aan de hand van een literatuurstudie en een fotostudie, terug te vinden in het extra boekje. De geschiedenis is opgedeeld in vier categorieën: de kunst van het overlijden, de uitvaart, de begraafplaats en het herdenken.

1.1 De kunst van het overlijden

Over de jaren heen is er weinig verandering geweest in de manier waarop mensen sterven. Sommigen sterven vredig in hun slaap, terwijl anderen minder gemoedelijk overlijden als gevolg van ziekte of een ongeval. De manier waarop mensen omgaan met de dood is echter geëvolueerd en wordt sterk beïnvloed door culturele, emotionele en sociale factoren (Pantelić, 2017).

De dood is een van de meest prominente thema's in de kunstgeschiedenis (Obelisk Art History, 2022). Hoewel veel kunstwerken het leven na de dood in de hemel of de hel vieren, wordt de dood meestal gezien als een sombere herinnering aan onze beperkte tijd hier op aarde, en als een krachtige motivator om het beste te maken van het leven zolang we kunnen. Rituelen rond de dood variëren per cultuur en komen tot uiting in kunstwerken door middel van iconen en symbolische kleuren.

Een Egyptische grafrol uit 1050 v.Chr. toont de Chantress van Amon die de rituele, post-mortem-weging van het hart van Nauny ondergaat. Isis, Anubis en Osiris omringen haar terwijl ze wacht op het definitieve oordeel over haar goden. Hoewel dit werk niet het exacte moment van haar ondergang weergeeft, worden deze goden elk op de een of andere manier geassocieerd met de dood en nemen ze taken op zich om de moraliteit te beoordelen en de overledene naar het hiernamaals te begeleiden (Lupkas, 2022).

Figuur 1: Dodenboek voor de Chantress van Amun Nauny (z.n.,1050 v.Chr.)

In de westerse kunst zien we de opkomst van skeletfiguren als symbolen van de dood in de dertiende en veertiende eeuw. Met de komst van de Grote Hongersnood, de Zwarte Dood en de Honderdjarige Oorlog werd de dood een alomtegenwoordige aanwezigheid. Deze periode wordt vaak uitgedrukt in kunstwerken, waarin de dood wordt afgebeeld als een menselijk skelet dat mensen van alle rangen en standen begeleidt, benadrukkend dat niemand aan zijn komst kan ontsnappen (Lupkas, 2022).

Tijdens de negentiende en twintigste eeuw werden veel delen van de westerse wereld getroffen door oorlog en ziekte, waardoor de dood een alledaags aspect van het leven werd (Engberts, 2024). Dit leidde tot evoluties in rouwtradities en een hernieuwde belangstelling voor de figuur van de Dood in de kunst. Kunstenaars zoals Arnold Böcklin en Richard Tennant Cooper portretteerden de dood op verschillende manieren, waarbij ze de angsten en realiteiten van hun tijd vastlegden.

In de twintigste eeuw veranderde de representatie van de dood in de kunst met de opkomst van abstracte en expressionistische stromingen. Symbolen van de dood werden minder expliciet en meer abstract, waarbij kunstenaars de dood op een meer suggestieve en symbolische manier uitbeelden (Lupkas, 2022).

Figuur 2: Zelfportret met de dood die viool speelt (Arnold Böcklin, 1872)

1.2 De Uitvaart

Na het overlijden van een persoon wordt er tijd genomen voor het afscheid, vaak tijdens een uitvaart. Door de jaren heen is de manier waarop deze uitvaarten plaatsvinden sterk veranderd. Deze veranderingen werden vaak beïnvloed door het geloof en het afstappen van religieuze overtuigingen. Om deze veranderingen te onderzoeken wordt voornamelijk gekeken naar de locatie van de uitvaart, geanalyseerd aan de hand van foto's en literatuur.

In het verleden vonden christelijke uitvaarten altijd plaats in kerken, met vaste rituelen ondersteund door kaarsen, wierook en wijwater (Memorie sieraden, 2024). De evolutie van de christelijke kerk is door de jaren heen sterk veranderd.

Eerst werden erediensten in privéwoningen gehouden, maar al snel ontwikkelde zich een specifieke architectuur voor kerken. De vroegste publieke kerken waren vaak basilica's, oorspronkelijk Romeinse markthallen die dienden als ontvangstruimten en soms ook als plekken voor religieuze rituelen.

Net zoals vroegchristelijke kunst geïnspireerd was door pre-christelijke vormen, omarmde vroegmiddeleeuwse kerkarchitectuur de basilicavorm. Hoewel de decoratie rijker werd, bleef de structuur eenvoudig. Vroege middeleeuwse kerken waren meestal klein, laag en donker, met een ongeorganiseerde, niet-rationele opbouw.

De romaanse stijl ontwikkelde zich tot de gotiek, vooral in de dertiende eeuw in Europa. Gotische elementen omvatten onder andere kruisribbengewelven, veelhoekige koren en een nadruk op verticaliteit.

Na de gotiek verspreidde de renaissance zich in Europa, vermengd met gotische elementen. In Italië werden zowel longitudinale als centrale schema's voor kerken gebruikt, wat resulteerde in een overgangsstijl in de late renaissance en barok. Deze stijl kenmerkte zich door grote tongewelven, donkere zijbeuken en een reeks kapellen.

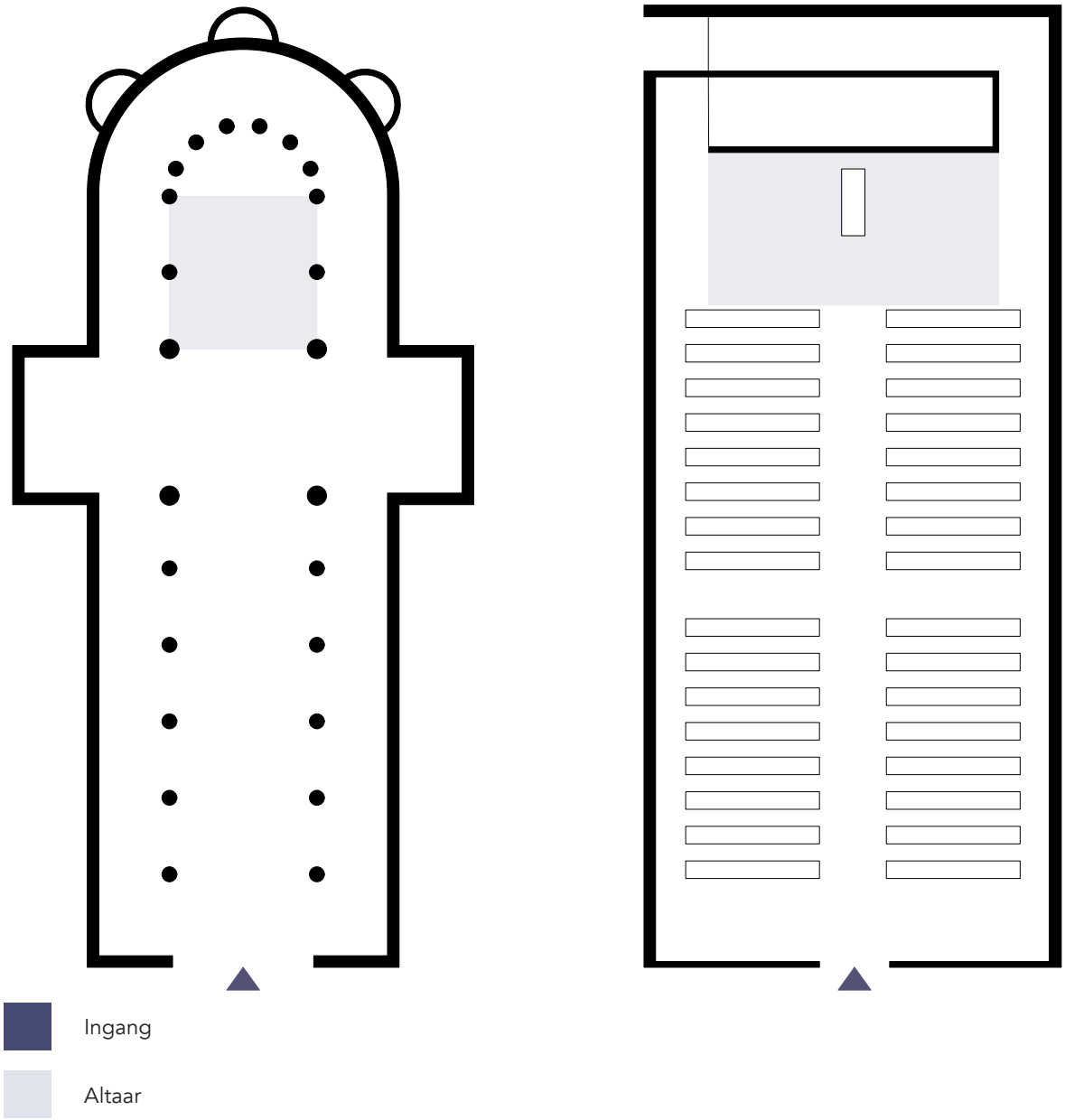
In de zestiende en zeventiende eeuw splitste de kerkarchitectuur zich tussen rooms-katholieke en protestantse stromingen. Rooms-katholieke kerken richtten zich meer op liturgie, terwijl protestantse kerken vaak de kansel centraal stelden. In de achttiende eeuw evolueerde de barok in katholieke landen naar de rococo-stijl.

De 19e-eeuwse kerkarchitectuur volgde neostijlen zonder veel innovatie. In de twintigste eeuw probeerde men aanvankelijk kerken een eigentijdse uitstraling te geven, met invloeden van de protestantse liturgische beweging. Rooms-katholieke kerken behielden tradities maar pasten nieuwe materialen en ontwerpen toe. Pas na 1945 begon men na te denken over de principes van kerkarchitectuur, waarbij zowel protestantse als katholieke kerken neigden naar een evangelische soberheid en het idee van de kerk als ontmoetingsplaats (Kunstbus, 2022).

De meeste huidige kerken in Vlaanderen zijn kruiskerken, met een grondplan in de vorm van een kruis (Wikipedia, 2024). In de loop der tijd zijn steeds meer mensen afgestapt van het christendom (Bos & Sparks, 2020), wat een verschuiving veroorzaakte in de locatie van uitvaarten.

De eerste crematoria vertoonden vaak nog veel kerkelijke elementen, maar na verloop van tijd namen deze elementen af. Het kleurgebruik nam doorheen de jaren verder af en er werd gestreefd naar eenheid en soberheid (Van Voorthuijsen, 2014). Hoewel karakteristieke kerkramen verdwenen, bleef natuurlijke lichtinval een cruciaal aspect. Recentere crematoria leggen de nadruk op eenheid en soberheid, met een grijzer en bruiner kleurenpalet en minder decoratie. Architecten zijn er namelijk van overtuigd dat de gebeurtenis en de emoties die daarmee gepaard gaan belangrijker zijn dan de architectuur (Kruithof, 2008).

De vormgeving van kerken is nog steeds terug te vinden in crematoria, hoewel de oriëntatie van ingang en altaar kan verschillen. Binnenkomen gebeurt meestal aan de achterkant van de aula, terwijl de ceremonie zich vaak aan de andere kant van de ruimte afspeelt.

Figuur 3: Schematische voorstelling kruiskerk en aula crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024)

1.3 De begraafplaats

Volgens wetenschappers gaat de geschiedenis van begraafplaatsen terug tot tussen de 300.000 en 200.000 jaar geleden, met de Homo naledi (De Roy, 2017). Deze uitgestorven mensachtige soort stond bekend om zijn kleine hersenen - ongeveer drie keer kleiner in volume dan die van moderne mensen - een primitief gebit en benen geschikt om in bomen te klimmen. Niettemin vertoonden ze ook 'moderne' kenmerken zoals voeten vergelijkbaar met die van ons, waardoor ze rechtop konden lopen, en handen die gereedschappen konden hanteren (De Roy, 2023).

In 2023 werden in de Rising Star-grotten resten en sporen van Homo naledi ontdekt. Deze vondsten tonen aan dat ondanks hun kleine hersenen, deze mensachtige soort complex gedrag vertoonde. Tijdens het onderzoek werden niet alleen gravures op grotwanden gevonden, maar ook sporen van bewuste begraving van doden in de grond. Onderzoekers vonden een ovaalvormig gebied waar de grond was verstoord. Binnen dit gebied werden 83 botfragmenten en tanden gevonden, vermoedelijk afkomstig van één lichaam. Na analyse bleek dat de botten in foetushouding lagen, een houding die ook wordt aangetroffen in begravingen van prehistorische Homo sapiens. De oriëntatie van de botten en de patronen in de bodemverstoring suggereren dat de lichamen bewust werden bijgezet in speciaal uitgegraven kuilen en vervolgens bedekt met sediment (George, 2023).

In de jaren vijftig van de vorige eeuw ontdekte archeoloog Ralph Solecki in de Shanidargrot in Koerdistan een opmerkelijke vondst. Hij vond de overblijfselen van meerdere neanderthalers: mannen, vrouwen en kinderen. De neanderthaler, nauw verwant aan de Homo sapiens of moderne mens, leefde tussen 200.000 en 40.000 jaar geleden. Hun lichaamsbouw vertoont weinig verschil met die van ons. Ze hadden een gespierd lichaam en grote hersenen, groter dan die van de Homo sapiens. Naast hun fysieke kenmerken staat vast dat ze in staat waren om wapens, gereedschappen en mogelijk zelfs kunstvoorwerpen te maken. Tijdens het onderzoek van Ralph Solecki (1950) merkte hij op dat de Neanderthalers dicht bij elkaar lagen en omringd waren door oude pollen. Hij concludeerde dat de Neanderthalers opzettelijk hun doden hier begroeven, vergezeld van bloemen - waarvan alleen nog maar wat pollen over waren. Een van de theorieën om deze vondsten te verklaren, suggereert dat de Neanderthalers specifieke locaties in het landschap kenden die ze associeerden met de dood, en waar ze herhaaldelijk terugkeerden om hun doden te begraven. Een belangrijk onderscheid met de Homo naledi is dat deze begrafenissen gepaard gingen met een vorm van sereniteit ten opzichte van de overledenen. Dit wordt afgeleid uit de gevonden resten van bloempollen.

Hoewel de begraafplaats en het grafmonument al een aanzienlijke evolutie hebben doorgemaakt, is hun ontwikkeling in de laatste eeuw bijzonder opmerkelijk geweest (Kraaijvanger, 2020).

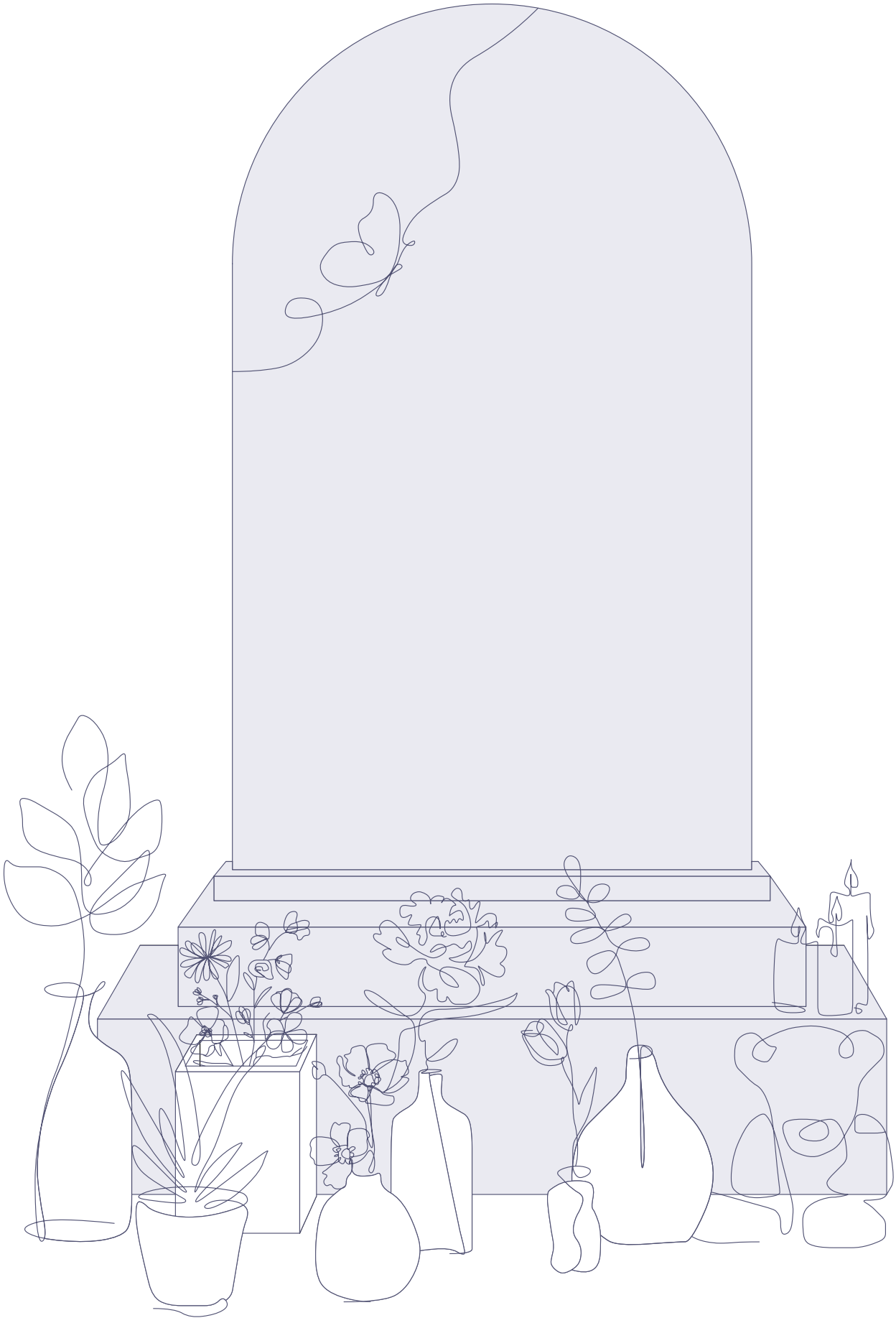
Om de veranderingen in grafmonumenten in kaart te brengen, heb ik verschillende begraafplaatsen bezocht. Het volledige fotoverslag is te vinden in het bijbehorende boekje. De ontwikkeling van grafmonumenten is nauw verbonden met die van de kerk, waarvan we eerder al de evolutie hebben bestudeerd.

Aan het begin van mijn fotoreportage waren vooral grote familiegraven te zien, met het christelijke kruis prominent aanwezig. De omvang van het graf leek een indicatie te zijn van de status van de overledene, waarbij een groter graf meer aanzien suggereerde. Echter, door de jaren heen zijn er opmerkelijke veranderingen opgetreden. Het eens robuuste christelijke kruis verliest zijn centrale positie op het graf en wordt vervangen door een subtielere afbeelding, vaak aan de linkerzijde of alleen bij de sterfdatum.

Deze verschuiving wordt vergezeld van een verandering in de omvang van de graven zelf. Mensen hechten steeds minder belang aan de grootte van het grafmonument. Wat ooit uitgestrekte familiegraven waren, worden nu individuele graven of graven voor koppels. Begraafplaatsen streven naar eenheid in plaats van individuele onderscheiding.

Terwijl het christelijke kruis geleidelijk aan belang verliest, evolueert het naar meer persoonlijke uitingen, zoals tekeningen (vooral bij jonge overledenen) of foto's van de overledene. Dit weerspiegelt een verschuiving naar meer individuele herinneringen en een persoonlijkere benadering van herdenking.

De stijgende populariteit van crematie als voorkeurskeuze voor uitvaartdiensten heeft aanzienlijke veranderingen teweeggebracht in traditionele begraafplaatsen. Dit fenomeen wordt geïllustreerd door het toenemende aantal gevallen waarbij ongeveer 75,7 procent van de overledenen in 2023 voor crematie koos (Meeussen, 2023). Naast conventionele graven worden nu ook speciale gedenktekens en columbaria opgericht, waarin urnen met de as van geliefden kunnen worden geplaatst. In tegenstelling tot de ruimte die nodig is voor een traditioneel graf met een kist, is de vereiste ruimte voor een crematiegraf en het bijbehorende grafmonument veel kleiner. Bovendien bieden begraafplaatsen vaak een breder scala aan faciliteiten en diensten om te voldoen aan de behoeften van families die kiezen voor crematie.

Figuur 4: Bloemen bij graf ter herdenking (eigen figuur, 2024)

1.4 Het herdenken

Herdenken is zeer persoonlijk (ten Dam, 2021), net zo uniek als je eigen vingerafdruk. Na het verwerken van het initiële verdriet begint het herdenkingsproces. In sommige culturen wordt herdenken openlijk gedaan, waarbij overledenen worden opgegraven en een dag wordt besteed aan hun herinnering, terwijl in andere culturen een eenvoudige foto op de kast volstaat. Zelfs binnen dezelfde periode, cultuur of familie kan de manier van herdenken sterk variëren (Effectief rouwen, z.d.).

Door de jaren heen is in de Belgische cultuur een feestdag ontstaan om overledenen te herdenken. In het begin van november worden begraafplaatsen elk jaar overladen met bloemen en kaarsen. Allerzielen is de dag waarop wordt gebeden voor de zielen van de overledenen, het deel van een mens dat na de dood voortleeft bij God. In de loop der jaren heeft deze christelijke feestdag zijn band met het geloof verloren. Nabestaande bezoeken vaak het graf van een geliefde en leggen bloemen neer, terwijl protestanten later bidden voor hun doden, in de aanloop naar Kerstmis. (Weet wat je viert, z.d.)

Allerzielen is oorspronkelijk de dag van herdenking voor de overleden gelovigen van wie de zonden zijn vergeven, maar die toch een tijdelijke straf ondergaan in het vagevuur. Deze overleden gelovigen worden ook wel de 'Arme zielen' genoemd. Nabestaanden moeten hen gedenken, vasten, aalmoezen schenken en bidden voor hun verlossing om de Arme zielen te bevrijden van het vagevuur en hen genade te schenken. (Rouwverwerking.info, z.d.)

Naast het vieren van Allerzielen bestaat er ook de mogelijkheid om met familie en nabestaanden een zeswekenmis te organiseren. Ongeveer zes weken na het overlijden wordt speciaal voor de overledene de Eucharistie gevierd. Dit moment dient vaak als een gelegenheid voor de familie om samen te komen na de eerste fase van rouw. (Katholiek Elsloo, z.d.)

Veel mensen herdenken ook persoonlijke data, zoals de sterfdag, verjaardag, trouwdag of een andere speciale datum, door bijvoorbeeld een kaars te branden of een speciale activiteit te ondernemen ter nagedachtenis aan die persoon.

2. De eerste stappen van het afscheid nemen

2.1 (Duurzame) uitvaart opties

Wanneer u of iemand uit uw naaste kring overlijdt, wordt eerst gekeken of er een wilsbeschikking is opgesteld. Hierin staat vastgelegd wat de wensen zijn met betrekking tot de laatste rustplaats. De nabestaanden hebben echter geen macht om deze wilsbeschikking te veranderen en zijn verplicht om de laatste wil te respecteren (volgens het decreet van 16 januari 2004). Indien er geen wilsbeschikking is geregistreerd bij de gemeente, krijgen de nabestaanden de verantwoordelijkheid om de uitvaart te organiseren (Vlaanderen, z.d.). Het is belangrijk om te realiseren dat de keuzes met betrekking tot de uitvaart een blijvende impact kunnen hebben op hoe deze persoon wordt herdacht, iets wat we vaak over het hoofd zien.

2.1.1 Begraven

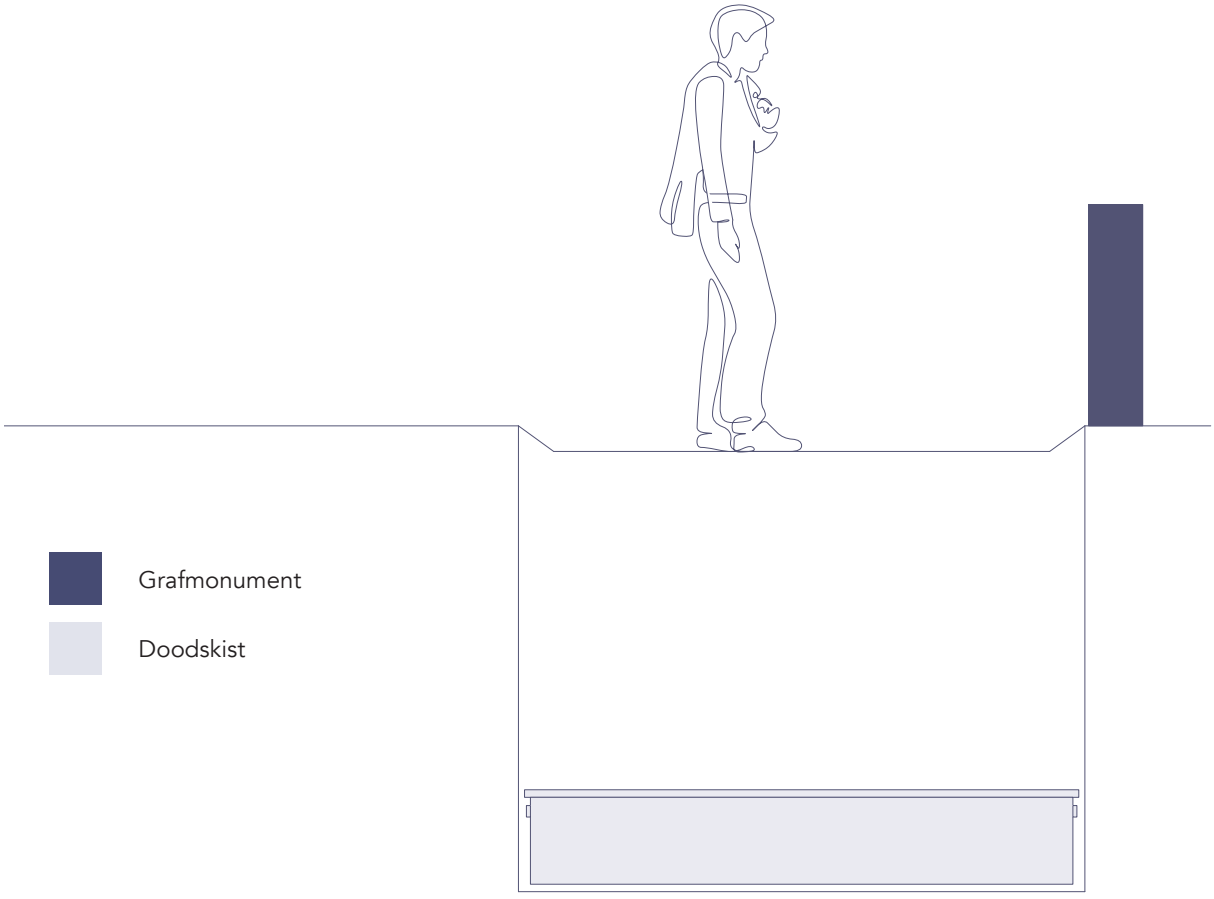
Vaak kiezen mensen voor een begrafenis wanneer het lichaam een cruciale rol speelt in het herinneren van een persoon. Op deze manier kunnen nabestaanden regelmatig de rustplaats van hun geliefde bezoeken op een kerkhof (Dela, z.d.). Deze keuze wordt niet alleen bepaald door herinneringen, maar ook vaak door de rituelen van een bepaald geloof. In het christendom bijvoorbeeld worden begrafenisrituelen beoefend als een manier om het lichaam van de overledene te eren en de hoop op een leven na de dood te bevestigen. In de islamitische leer is begraven de gebruikelijke praktijk; het lichaam van de overledene wordt snel na het overlijden gewassen, in doeken gewikkeld en begraven, bij voorkeur binnen 24 uur na overlijden (De Dageraad, 2024). In de joodse traditie is begraven een essentieel onderdeel van het rouwproces; het lichaam wordt snel na het overlijden gereinigd en in een eenvoudige lijkwade gewikkeld, waarna het wordt begraven. Over het algemeen wordt crematie binnen het jodendom als verboden beschouwd vanwege geloofsovertuigingen (Histories, z.d.).

Tijdens een begrafenis wordt het lichaam in een afgesloten kist in de grond geplaatst. Na de begrafenis wordt het graf meestal niet direct afgedekt met een permanent monument, maar eerder met een tijdelijk gedenkteken. Het definitieve grafmonument, vaak vervaardigd uit natuursteen, wordt vervolgens opgericht als eerbetoon aan de overledene. Op dit monument staan meestal de naam en geboortedatum gevolgd door de sterfdatum, en het kan verder worden aangevuld met een foto of een gepaste inscriptie. In de loop der tijd wordt het graf vaak aangevuld met bloemen, kunstwerken, of andere items die herinneringen oproepen aan de overledene (Keijzer & Kok, 2011).

Begraven is echter geen duurzame praktijk, van de verschillende uitvaartmogelijkheden die hier worden besproken heeft dit de meeste impact op het milieu. De normale duurtijd van een concessie is 10 jaar (Dela, z.d.). Daarna kan de gemeente of stad beslissen om het graf te verwijderen. Als het grafrecht niet wordt verlengd door de familie, wordt het lichaam en de kist opgegraven om ruimte te maken voor een ander individu. Het vrijmaken van de grond voor een nieuw graf kan een positief effect hebben op het circulaire proces. Een nadeel is echter dat de gebruikte materialen, zoals de kist en het grafmonument, over het algemeen een beperkte levensduur hebben. Bovendien wordt de grafsteen vaak van natuursteen gemaakt. Het transport van deze zware voorwerpen heeft een aanzienlijke impact op het milieu.

Na de begraving begint het ontbindingsproces van het lichaam van de overledene, waarvan de snelheid afhankelijk is van de natuurlijke eigenschappen van de grond. Tijdens dit proces komen verschillende stoffen vrij, zoals stikstof en fosfor, wat leidt tot lokale vermesting. De aanwezigheid van virussen, bacteriën en zelfs giftige stoffen zoals amalgaam uit tandvullingen zorgt ervoor dat de omringende bodem en het grondwater verontreinigd worden (Keijzer & Kok, 2011).

Wanneer nabestaande een begraafplaats bezoeken, nemen ze vaak een passieve rol aan. Ze bekijken de graven van hun dierbaren, zonder actief deel te nemen aan de gebruikelijke drukte van het dagelijks leven. Het is een tijd voor reflectie, contemplatie en het koesteren van herinneringen aan degenen die zijn overleden. De serene omgeving van een begraafplaats moedigt bezoekers aan om te vertragen, hun gedachten te laten dwalen en zich te verbinden met het verleden. Het selecteren van een grafsteen draagt bij aan dit proces van eerbetoon, waarbij nabestaanden zorgvuldig overwegen hoe ze de herinnering aan hun geliefde willen eren en behouden. Zo wordt een begraafplaats niet alleen een fysieke locatie van rust en herdenking, maar ook een symbolische ruimte waar liefde en respect worden geuit door middel van eeuwige herinneringen.

Figuur 5: Schematische voorstelling graf (eigen figuur, 2024)

Figuur 6: Gedenkplaatjes crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024)

2.1.2 Crematie

Een steeds populairdere keuze, met een positieve impact op het milieu vergeleken met begraven, is crematie. Deze trend blijkt uit het groeiende aantal gevallen waarbij ongeveer 75,7 procent van de overledenen in 2023 voor crematie koos (Meeussen, 2023). Bij crematie wordt het lichaam samen met de kist verbrand bij hoge temperaturen. Na de crematie resten alleen menselijke as en overblijfselen, die op verschillende manieren door de rouwende kan worden bewaard. Zoals opslag in een urn thuis, verstrooiing op land of zee, het behoud in een sieraad zoals een ring, of zelfs het gebruik in een tatoeage. Een andere mogelijkheid na crematie is het begraven van de urn, waarvoor een klein grafmonument kan worden opgericht. In gevallen van verstrooiing wordt vaak een gedenkplaatje, met naam, geboortedatum en sterfdatum, geplaatst ter herinnering (Dela, 2024).

Een opkomende tendens voor het verwerken van crematie-as is het vinden van rust in de natuur. Echter, het begraven van overblijfselen in natuurlijke omgevingen is doorgaans niet toegestaan. Desalniettemin is het mogelijk om crematie-as uit te strooien of te begraven in biologisch afbreekbare urnen op officiële natuurbegraafplaatsen. Op deze speciale plekken kan de natuur haar gang gaan terwijl ecologische integriteit zoveel mogelijk behouden blijft. Indien passend, kan er een bescheiden herdenkingsteken geplaatst worden en/of een rustpunt worden voorzien, zodat nabestaanden er kunnen rouwen en herdenken (Agentschap natuur & bos, z.d.). Deze natuurlijke uitkomst van crematie zou mogelijk de voorloper kunnen zijn van humusatie (zie 2.1.6 Humusatie).

Een crematie duurt doorgaans zo'n 75 minuten in een warme startoven. Een bijproduct (een product dat onbedoeld ontstaat in een productieproces) van dit proces is rookgas, dat moet worden gereinigd voordat het in de open lucht wordt uitgestoten. Dit rookgas kan op diverse manieren worden gezuiverd, bijvoorbeeld door een reinigingssysteem met een ventilator, actieve kool injectie en een stoffilter. De stoffen die uit het gas worden gefilterd, worden behandeld als gevaarlijk afval vanwege hun hoge concentraties schadelijke stoffen en de uitloogbaarheid ervan. Dit afval wordt onder speciale condities opgeslagen in stortplaatsen om te voorkomen dat de stoffen in het milieu terechtkomen. Gemiddeld komt er tijdens een crematie ongeveer 100 kg CO2-uitstoot vrij, waarbij een kwart afkomstig is van de kist en driekwart van het lichaam. De milieu-impact van de assen die worden uitgestrooid is niet bekend (Keijzer & Kok, 2011).

2.1.3 Schenking aan de wetenschap

Indien gewenst, kunt u ervoor kiezen om na uw overlijden uw lichaam ter beschikking te stellen aan de wetenschap. Op deze manier wordt uw lichaam gebruikt voor medisch wetenschappelijk onderwijs en onderzoek. U kunt uw lichaam beschikbaar stellen door een persoonlijke, gedateerde en door u ondertekende verklaring op te stellen en deze naar een universitaire instelling van uw keuze te sturen. Deze optie is zeer duurzaam, omdat uw lichaam wordt gebruikt en bijdraagt aan de vooruitgang van de wetenschap. Echter, voor nabestaanden wiens herinnering vooral verbonden is met het lichaam, kan deze keuze moeilijk zijn.

Vorig jaar hebben 460 mensen in Vlaanderen en Brussel ervoor gekozen om na hun overlijden hun lichaam aan de wetenschap te schenken (Schouppe, 2024). In vergelijking met 2022 is het aantal lichaamsdonaties licht gestegen, een teken dat er steeds minder taboe rust op dit onderwerp. Een gedoneerd lichaam ondergaat een behandeling zodat het tot vijf jaar lang gebruikt kan worden voor onderzoek aan verschillende universiteiten. Wanneer de donorlichamen niet langer bruikbaar zijn, worden de overblijfselen gecremeerd en uitgestrooid. Momenteel werkt de Universiteit van Hasselt aan de ontwikkeling van een herdenkingsmonument ter ere van de donateurs. Dit monument zal een plek bieden waar nabestaanden hun dierbaren kunnen herdenken en waar studenten worden aangemoedigd om stil te staan bij de waarde van lichaamsdonatie.

2.1.4 Cryomeren

Cryomeren, bedacht door het Zweedse bedrijf Promessa Organic in 2001, is een innovatieve methode voor lijkbezorging die het stoffelijk overschot van een persoon omzet in een fijn poeder. Het proces begint met het koelen van het lichaam gedurende 10 dagen tot een temperatuur van min 18 graden Celsius. Vervolgens wordt het lichaam samen met de doodskist ondergedompeld in vloeibare stikstof, waarbij de extreme kou het geheel broos maakt. De kist wordt op een trilplaat geplaatst, waardoor het geheel uiteenvalt in kleine stukjes of poederdeeltjes.

De overgebleven 25 tot 30 kilogram poeder wordt gedroogd en ontdaan van eventuele kwik- of metaalresten met behulp van magneten. Dit reukloze poeder wordt dan geplaatst in een kleine kist gemaakt van milieuvriendelijk materiaal zoals aardappel- of maïszetmeel. Deze kist wordt begraven in een ondiep graf, zodat zuurstof het poeder kan bereiken. Binnen zes tot twaalf maanden wordt het poeder omgezet in compost. (Dela, z.d.)

Promessa Organic stelt voor om het proces nog duurzamer te maken door een boom of struik op het graf te planten, die de compost absorbeert. Hoewel cryomeren potentieel minder vervuilend kan zijn dan traditionele methoden zoals crematie, vereist het wel aanzienlijke hoeveelheden elektriciteit. Momenteel is cryomeren nog niet wijdverspreid toegestaan, maar de interesse groeit, vooral bij onze noorderburen. (Keijzer & Kok, 2011)

2.1.5 Resomeren

Resomeren is in verschillende Amerikaanse staten toegestaan als alternatief voor de traditionele crematie, maar blijft nog verboden in België. Het is een gepatenteerde methode waarbij de zachte lichaamsdelen worden opgelost in een basische vloeistof.

Voor het resomatieproces wordt het lichaam gekleed en bedekt met een lijkhoes van eiwitten

zoals zijde, wol of leer. Het lichaam wordt gescheiden van de kist, die hergebruikt kan worden. Vervolgens wordt het omhulde lichaam geplaatst in een herbruikbare, roestvrijstalen bak in de resomator. Hier wordt het gewogen en gemengd met precieze hoeveelheden water en loog. De resomator wordt verhit tot ongeveer 180°C met gasgestookte stoom. De overblijfselen worden ondergedompeld en gespoeld in water bij 105°C gedurende 10 minuten, gekoeld en afgevoerd (Dela, z.d.). Metalen worden gerecycleerd en protheses kunnen worden hergebruikt, met een geschat hergebruik van 80%. Botten worden vermalen tot een wit poeder dat kan worden verstrooid, bewaard in een urn, verwerkt in een sieraad, of begraven als compost in een biologisch afbreekbare urn. Resomatie heeft de laagste milieu-impact van de besproken uitvaarttechnieken (Keijzer & Kok, 2011).

2.1.6 Humusatie

Humusatie is een gecontroleerd proces waarbij het lichaam van een overleden persoon langzaam wordt afgebroken door micro-organismen in de toplaag van de aarde, samen met lichaamseigen bacteriën en organisch materiaal voorbereid door gecertificeerde humusatoren. Deze voorbereide vegetale mix bestaat uit fijn snoeihout, bladeren en gemalen stammen, verrijkt met natuurlijke decompositieversnellers en een vleugje klei.

Na drie maanden zijn de botten vrijgekomen en gescheiden van elkaar. De humusatoren verwijderen de botten en niet-lichaamseigen voorwerpen zoals tandvullingen, pacemakers of kunstheupen uit de compost. Deze voorwerpen worden gerecycleerd, terwijl de botten worden vermalen tot fijn stof en toegevoegd aan de compost, waardoor het ontbindingsproces nog negen maanden doorgaat.

Na twaalf maanden zijn de stoffelijke resten getransformeerd tot gezonde en vruchtbare humus, die kan worden gebruikt om bijvoorbeeld vruchtbare gronden te verbeteren. Het hele humusatieproces vindt plaats in een speciaal daarvoor bestemde en beschermde metamorfose-tuin, waar het lichaam binnen een jaar volledig wordt afgebroken en 1,5 kubieke meter vruchtbare compost oplevert.

Deze compost kan worden gebruikt om bomen te planten in een herinneringsbos, met ruimte voor een gedenksteen als laatste rustplaats en rouwplek. Nabestaanden kunnen ook een deel van de humus meenemen om elders een boom of plant te planten ter nagedachtenis van hun dierbare. De rest van de humus kan worden gebruikt om vervuilde terreinen te regenereren door ze te beplanten met bomen en te bedekken met humus, waardoor bijgedragen wordt aan de biodiversiteit, het vasthouden van water en andere ecologische voordelen.

Hoewel humusatie al is toegestaan in Brussel, is het nog niet erkend in Vlaanderen of Wallonië. Er zijn tal van voordelen verbonden aan humusatie in vergelijking met traditionele begrafenissen en crematies, zoals het vermijden van kosten voor een doodskist, grafsteen of grafkelder, evenals het verminderen van grondwatervervuiling en de uitstoot van giftige stoffen. (Dela, z.d. ; Humusatie, z.d.)

2.2 Verkenning van rouwmodellen

Naast de praktische aspecten van een uitvaart is er ook een emotionele dimensie die naar voren komt wanneer we een geliefde verliezen. Door de jaren heen is er veel onderzoek gedaan naar dit aspect en zijn verschillende theorieën ontwikkeld. Opvallend is dat, hoewel het herinneren van een overleden dierbare van vitaal belang is voor het verwerkingsproces, dit aspect vaak niet expliciet wordt benadrukt in deze theorieën.

2.2.1 Het fasemodel - Elisabeth Kübler-Ross

Elisabeth Kübler-Ross was een vooraanstaand figuur op het gebied van geneeskunde, psychiatrie en theologie. In 1969 formuleerde Elisabeth Kübler-Ross vijf stadia van rouw, toen ze werkzaam was als begeleider van stervenden. Bij het verlies van een dierbare of het ontvangen van ander ingrijpend slecht nieuws, zoals het vernemen van een ernstige ziekte, doorloopt iedereen deze vijf rouwfasen. De intensiteit, duur en volgorde van deze fasen kunnen variëren van persoon tot persoon. (van Vliet, 2023)

De eerste fase, ontkenning, begint doorgaans direct na het vernemen van het verlies, en manifesteert zich als een reactie van het afweermechanisme die meestal van korte duur is. In deze fase ontkent de persoon aanvankelijk het slechte nieuws. De pijn van het verlies is overweldigend, waardoor mensen weigeren te accepteren dat hun dierbare is overleden of dat ze afscheid moeten nemen van iemand die hen dierbaar is. Na verloop van tijd zoeken mensen naar feiten, waarheid of schuldigen.

De tweede fase, protest of boosheid genaamd, kan voor buitenstaanders intimiderend zijn omdat mensen in deze fase vaak emoties tonen zoals huilen, schreeuwen of vloeken. Ze stellen vragen als “Waarom ik?” of “Waarom nu?”. Tijdens deze fase wordt vaak naar een externe schuldige gezocht, als een manier van psychologische zelfverdediging. Door zich te richten op de schuldvraag, vermijden mensen het gevoel van verlies en verdriet.

Wanneer protest en boosheid niet het gewenste resultaat opleveren, gaan mensen over naar de fase van onderhandeling of vechten, waarin ze nog hoop hebben op herstel. Ze stellen doelen of doen beloften om op die manier het verlies te verwerken. Deze onderhandelingen of gevechten kunnen sterk variëren van persoon tot persoon.

Na het besef dat het verdriet niet langer te ontkennen valt en na de fasen van ontkenning, protest of boosheid en onderhandeling of vechten, komt de vierde fase: depressie. Bij het accepteren van de realiteit komen gevoelens van verdriet, spijt, angst, schuld en onzekerheid naar boven. Men voelt zich machteloos en trekt zich vaak terug of vermijdt contact. In deze fase grijpen mensen vaak naar alcohol, pijnstillers, kalmeringsmiddelen of slaapmiddelen.

De laatste fase van rouw, volgens Elisabeth Kübler-Ross, is aanvaarding. In deze fase realiseert de persoon zich dat de situatie niet meer kan veranderen. Het accepteren van het verlies en het zich neerleggen bij de situatie vergt tijd in deze vijfde fase. Langzaam maar zeker wordt de realiteit onder ogen gezien. Hoewel het soms moeilijk is om de waarheid te aanvaarden, kan het verlies uiteindelijk een natuurlijk onderdeel van het leven worden. In deze fase begint de persoon met het maken van plannen om te leven zonder de geliefde. (Amiant, 2024)

2.2.2 Rouwtakenmodel - William Wonder

William Worden, een prominente Amerikaanse psycholoog, introduceerde een meer proactieve benadering van rouwverwerking in vergelijking met Elisabeth Kübler-Ross. Hij ontwikkelde het Rouwtakenmodel (1992), waarin hij vier specifieke taken identificeerde die rouwenden moeten volbrengen.

De eerste taak, Rouwtaak 1, omvat het erkennen van de harde realiteit van het overlijden. Nabestaanden moeten aanvankelijk de werkelijkheid van het verlies onder ogen zien, vaak worstelend met gevoelens van ontkenning zoals "Dit kan niet waar zijn!" Het is daarom cruciaal dat mensen de gelegenheid hebben om afscheid te nemen.

Rouwtaak 2 behelst het omgaan met een overweldigende waaier aan emoties. Dit vereist dat de rouwende de pijn van het verlies doorleeft, waarbij hij of zij geconfronteerd wordt met intense emoties. Een ondersteunend luisterend oor dat deze emoties valideert, kan hierbij van onschatbare waarde zijn.

De derde taak, Rouwtaak 3, is het oppakken van het leven ondanks het gemis. Hierbij dient de nabestaande praktische taken op zich te nemen en te leren leven met het besef dat het leven zonder de overledene verder gaat.

Rouwtaak 4 draait om het opnieuw vormgeven van het levensweefsel. Het betreft de emotionele integratie van de overledene in het leven van de nabestaande, waarbij het niet gaat om het vergeten van de overledene, maar om het vinden van vreugde in het leven en het koesteren van liefde voor anderen en de wereld om hen heen. Het kan echter voorkomen dat sommige mensen hier niet in slagen en ervoor kiezen om zichzelf nooit meer emotioneel aan anderen te hechten (Maes, 2020 ; Palliatieve, 2024).

In de loop der jaren is dit model aangevuld door Fiddelaers-Jaspers met een extra, voorafgaande taak: Rouwtaak 0, opvoeden in leven en dood. Het stelt dat volwassenen niet in staat zijn om jongeren volledig te beschermen tegen de realiteit van de dood en de effecten ervan op het leven. Het vermijden van rouw is niet mogelijk, zelfs niet voor jongeren, en als ze geen kans krijgen om te rouwen, kunnen de rouwreacties later in hun leven terugkeren, vaak in een andere vorm zoals gedragsproblemen of onverklaarbare klachten. Volwassenen kunnen kinderen en tieners wel voorbereiden op het omgaan met verlies, bij voorkeur in een vertrouwde thuisomgeving. Helaas gebeurt deze voorbereiding vaak niet in de praktijk, maar het zou enorm helpen als kinderen voorbereid zijn wanneer ze geconfronteerd worden met ernstig verlies (In de wolken, z.d.).

2.2.3 Duale procesmodel - Margaret Stroebe & Henk Schut

Psychologen Margaret Stroebe en Henk Schut introduceerden het Duale Procesmodel (1999), ook wel bekend als het Slingermodel. Dit model visualiseert het rouwproces als het roeien met twee riemen, waarbij de roeier probeert de boot in beweging te krijgen. Er is een voortdurende afwisseling nodig tussen aandacht voor het verlies en aandacht voor herstel. Belangrijk is dat er tijd wordt genomen om zowel de pijn te ervaren als momenten van afleiding te vinden. Het vasthouden aan één kant van de slinger, ofwel te lang blijven hangen in het verlies of het herstel, kan een negatieve invloed hebben op het verwerkingsproces. (Van Sadelhoff, 2019)

2.2.4 Doolhofmethode - Wim ter Horst

Dr. Wim ter Horst heeft een uitgebreide achtergrond in het basis- en speciaal onderwijs, waar hij onderwijzers en kleuterleiders heeft opgeleid. Hij heeft zijn onderwijsloopbaan afgesloten als hoogleraar. Uit deze ervaring kreeg hij een beter beeld van hoe mensen omgaan met verschillende situaties en introduceerde hij in 2004 de Doolhofmethode, om het proces van verliesverwerking te beschrijven. Volgens dit model is het ervaren van verlies als het dwalen door een doolhof, waarbij degene die het verlies ondergaat de weg niet weet te vinden. Het vinden van de uitgang is moeilijk en mensen belanden vaak op plaatsen waar ze al eerder zijn geweest. Er was kritiek op dit model vanwege de veronderstelling dat er een specifieke 'uitweg' zou zijn bij rouw en verlies. De vraag rees wie deze uitweg bepaalt en wanneer deze gevonden zou zijn.

Een andere prominente figuur binnen het domein van rouw en verlies is Riet Fiddelaers-Jaspers. In 2000 ontwikkelde zij een model dat vergelijkbaar is met het Doolhofmodel, genaamd het Land-van-rouwmodel. Hierin wordt verlies voorgesteld als een storm, een natuurlijk fenomeen of een natuurramp, die individuen in het land van rouw brengt waar ze zichzelf intens tegenkomen. (ter Horst, 2016)

2.2.5 Het DNA van Rouw - Gerke Verthriest & Johan Maes

Rouwtherapeuten Gerke Verthriest en Johan Maes hebben het driedimensionale, DNA-model van Rouw ontwikkeld (2007). Dit model is gebaseerd op het idee dat rouw diep verweven is in ons DNA en voortdurend in wisselwerking staat met onze omgeving. De drie dimensies die worden benadrukt zijn: de dimensie van de hechtingsrelatie, de dimensie van het verlies en de dimensie van het voortzetten van het leven met het gemis.

In essentie draait het allemaal om hetzelfde. Mensen die geconfronteerd worden met verlies en rouw ervaren gedurende een bepaalde periode een overweldigend gevoel van verlies. Hun leven is door het verlies niet meer hetzelfde en er rust een taak op hen om vorm te geven aan het nieuwe leven. Vaak wordt gedacht dat in dit nieuwe leven geen ruimte is voor datgene of diegene die verloren is gegaan. Echter, het verlies - of nauwkeuriger gezegd, de liefde die men voelt voor wat verloren is gegaan - is van dermate groot belang dat het onmogelijk is om dit uit te sluiten. Daarom is het een kunst om dit verlies te integreren in het nieuwe leven. (Schots, 2021)

2.2.6 Herdenken in de rouwmodellen

In de dynamische arena van rouwverwerking zijn diverse modellen ontwikkeld om het complexe proces van verlies te begrijpen en te begeleiden. Elk model biedt inzichten en strategieën om individuen te helpen bij het navigeren door alle emoties van verlies. Echter, bij het beschouwen van deze modellen blijft een kritische blik op hoe herdenken in deze fasen al dan niet wordt gebruikt, maar tegelijkertijd wordt benadrukt als essentieel voor de verwerking (Gieles, 2020).

Het fasemodel (1969) van Elisabeth Kübler-Ross richt zich hoofdzakelijk op de verschillende emotionele reacties die mensen kunnen ervaren na het ondergaan van verlies. Hoewel dit model de emotionele en psychologische processen van rouw benadrukt, wordt herdenken niet expliciet genoemd als een afzonderlijke fase of taak binnen dit model. Desondanks kan herdenken worden beschouwd als een inherent onderdeel van het rouwproces (Gieles, 2020).

In de fase van aanvaarding, waarin mensen beginnen te leven met het verlies en plannen maken voor het leven zonder de geliefde, kan herdenken een natuurlijk onderdeel zijn van dit proces. Het maken van plannen om te leven zonder de overledene impliceert vaak het herinneren en eren van hun leven en nalatenschap.

In het Rouwtakenmodel (Wonder, 1992) wordt impliciet rekening gehouden met herdenken als onderdeel van het rouwproces. Hoewel het model zich richt op vier specifieke taken die rouwenden moeten volbrengen, kan herdenken als een doorlopend proces worden gezien dat elk van deze taken doordringt. Bij het omgaan met emoties en het oppakken van het leven, ondanks het gemis, kan herdenken een essentieel aspect zijn. Het herdenken van de overledene en het koesteren van herinneringen kan helpen bij het verwerken van emoties en het vinden van troost (Gieles, 2020). Het opnieuw vormgeven van het levensweefsel impliceert vaak het integreren van de herinnering aan de overledene in het leven van de rouwende, waarbij herdenken een belangrijke rol speelt in het behouden van een verbondenheid met de overledene.

Het Duale Procesmodel (Stroebe & Schut, 1999) houdt rekening met herdenken als onderdeel van het rouwproces. Dit model visualiseert rouw als een voortdurende afwisseling tussen het verwerken van het verlies en het werken aan herstel. Het model benadrukt dat rouwenden zowel ruimte moeten maken voor het ervaren van pijn en verdriet als voor het vinden van momenten van afleiding en herstel. In deze afwisseling van aandacht voor het verlies en aandacht voor herstel, kan herdenken een centrale rol spelen. Tijdens momenten van het verwerken van het verlies kunnen rouwenden herinneringen ophalen, foto's bekijken, verhalen delen en andere rituelen uitvoeren om de overledene te herdenken en hun verbondenheid met hen te voelen. Tijdens momenten van herstel kunnen ze zich richten op het vinden van nieuwe betekenis en vreugde in het leven, terwijl ze tegelijkertijd de herinneringen aan de overledene blijven koesteren.

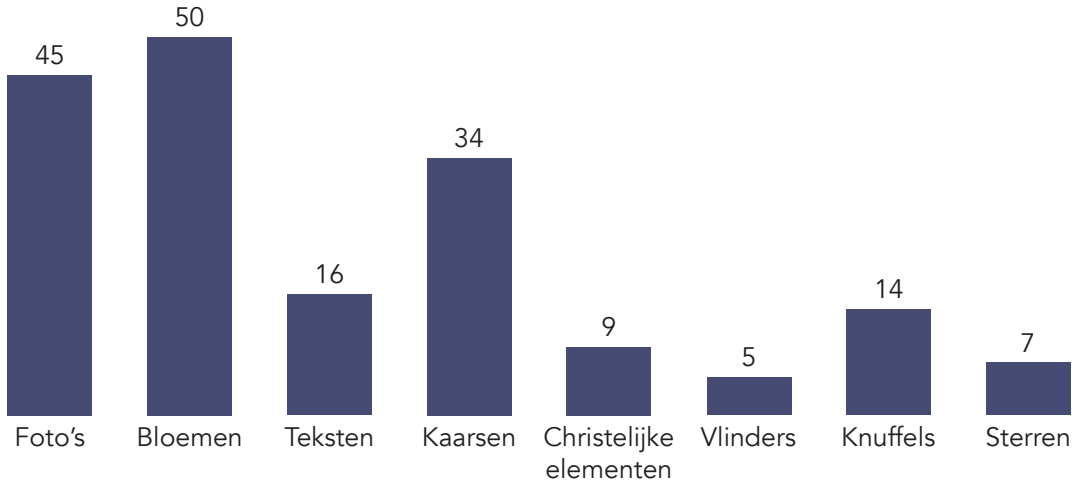
In de Doolhofmethode (ter Horst, 2004), die het proces van verliesverwerking vergelijkt met dwalen door een doolhof, wordt herdenken niet expliciet benoemd als een apart aspect van het rouwproces. Dit model beschrijft het rouwproces als een verwarrend en soms onvoorspelbaar pad, waarbij mensen verschillende emoties ervaren en zich door verschillende stadia van rouw bewegen. Hoewel herdenken niet specifiek wordt genoemd in de Doolhofmethode, kan het toch als een impliciet onderdeel van het rouwproces worden beschouwd. Terwijl mensen door het doolhof van rouw dwalen, kunnen ze zichzelf terugvinden bij herinneringen aan de overledene, momenten van reflectie en het koesteren van speciale momenten die ze samen hebben gedeeld. Deze herdenkingsactiviteiten kunnen optreden tijdens verschillende fasen van het rouwproces en kunnen een belangrijke rol spelen bij het omgaan met het verlies en het vinden van troost.

In het DNA-model van Rouw (Verthiest & Maes, 2007) wordt herdenken sterk erkend als een belangrijk aspect van het rouwproces. Dit model onderstreept dat rouw diep geworteld is in ons DNA en voortdurend interageert met onze omgeving. Mensen die met verlies worden geconfronteerd, ervaren vaak het gevoel dat er in hun nieuwe leven geen ruimte is voor de persoon die ze hebben verloren. In deze fase wordt de rouwende voortdurend geconfronteerd met de behoefte aan herdenken, maar ook met de angst ervoor, aangezien ze ervan overtuigd zijn dat de overledene niet in hun nieuwe leven past.

3. Herdenken in België

3.1 Herdenken volgens de semiotiek

In de fotostudie is een verzameling gemaakt van herdenkingsplekken aan de hand van chronologisch geordende foto's. Door deze veelzijdige en vooral persoonlijke benadering van een herdenkingsplek wordt een zo volledig mogelijk beeld geschetst van hoe mensen omgaan met het herdenken van hun dierbaren. Naast de persoonlijke spullen die vaak terugkomen, zien we tussen de diverse herdenkingsplekken ook een soort van patroon van elementen die op regelmatige basis terugkomen. Deze elementen werden onderzocht aan de hand van tachtig foto's terug te vinden in de fotostudie (zie figuur 7). De betekenis van enkele van deze elementen wordt geanalyseerd aan de hand van de semiotiek. Semiotiek, ook wel bekend als de studie van tekens, houdt zich bezig met de betekenis die aan deze tekens wordt toegekend (De Vree, z.d.).

Figuur 7: Schematische voorstelling elementen herdenken op basis van fotostudie (eigen figuur, 2024)

In onze alledaagse omgang geven we bloemen aan anderen om onze gedachten te uiten, of het nu gaat om felicitaties, het wensen van beterschap, of om hen een hart onder de riem te steken. Elke bloem draagt een symbolische betekenis waarmee we onze boodschap kunnen overbrengen (Bloomgift, 2020). Bij het afscheid nemen van een dierbare spelen bloemen ook een essentiële rol, zowel tijdens de uitvaart, op de begraafplaats, als op eventuele herdenkingsplekken. Bloemen hebben een bijzondere kracht. Ze brengen een glimlach in droevige tijden, bieden troost en brengen warmte en kleur naar de uitvaart (Afscheid met bloemen, 2023). Troostboeketten worden speciaal gericht aan degenen die achterblijven, als een manier om hun medeleven en respect te tonen voor het verlies van de overledene en hun familie (de Groot, 2023).

Door de geschiedenis heen hebben verschillende bloemen specifieke betekenissen gekregen. Lelies, aronskelken en chrysanten waren lange tijd symbolen van rouw, vanwege hun associatie met onschuld en vergankelijkheid. Echter, door deze sterke link met rouw zijn deze bloemen tegenwoordig minder in trek. Zo evolueren tradities, gebruiken en de symboliek van bloemen, zelfs bij afscheidsrituelen (Afscheid met bloemen, 2023).

Onder de categorie van bloemen valt ook de boom, specifiek de levensboom. Dit symbool is eeuwenlang fascinerend geweest in diverse spirituele tradities en culturen wereldwijd. Met zijn wortels diep in de aarde verankerd en zijn takken die naar de hemel reiken, staat de levensboom voor het harmonieuze evenwicht tussen de fysieke wereld en de spirituele dimensies (De goudsbloem, 2023). Hij symboliseert groei, ontwikkeling, vruchtbaarheid, onsterfelijkheid en genezing (Names4live, 2024).

Figuur 8: Levensboom crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024)

Naast bloemen zijn kaarsen ook een veelvoorkomend element op herdenkingsplekken. Het ontsteken van een kaars na een overlijden symboliseert licht in donkere tijden, in momenten van verdriet. In tal van culturen wordt licht beschouwd als een teken van hoop en troost. Het aansteken van een kaars voor een pas overleden dierbare kan een gevoel van verbondenheid geven en herinnert ons eraan dat er altijd lichtpuntjes zijn, dat troost mogelijk is en dat we hoop kunnen koesteren voor betere dagen.

Veel mensen branden een kaarsje om herinneringen op te halen na het overlijden van een geliefde. Dit doen ze op speciale momenten, zoals verjaardagen en andere gedenkdagen. Wanneer je een kaars aansteekt terwijl je aan de overledene denkt, voelt het alsof je hen eert en bij hen bent op dat moment. Dit kan een uiting van liefde zijn. In bepaalde culturen wordt geloofd dat een kaars een brug kan slaan tussen hemel en aarde, wat een prachtig idee is. Het aansteken van een kaars kan ons het gevoel geven verbonden te zijn met onze overleden dierbaren. Het is alsof we een boodschap naar hen kunnen sturen, waar ze zich ook bevinden, of dat nu in de hemel, het universum of elders is.

Het aansteken van een kaars na een overlijden wordt in sommige culturen gezien als een ritueel om de overledene te begeleiden naar de spirituele wereld of om hen een veilige reis te wensen. Het kan worden beschouwd als een licht dat de weg wijst. (Uitvaart platform, 2023)

Figuur 9: Herdenkingsplek voor Romy op school (NOS Nieuws, 2017)

Vooral op herdenkingsplekken voor kinderen, maar soms ook bij volwassenen, worden knuffels neergelegd. Een knuffel draagt twee betekenissen: het liefdevol vasthouden en de pluche speelgoedvorm die geliefd is bij kinderen. We combineren deze twee betekenissen. Door een knuffel op een graf of herdenkingsplek te plaatsen, willen we aangeven: deze knuffel staat symbool voor een liefdevolle omhelzing, we willen troost bieden en eigenlijk zouden we je willen vasthouden. De omgang met de dood is zo beladen geworden dat we die knuffel niet meer rechtstreeks kunnen of durven geven. Daarom bieden we het symbool aan. (Holman, 2014)

Naast de verscheidenheid aan symbolen die op rouwprentjes voorkomen, zijn er drie die bijzonder vaak terugkeren en elk een diepe symboliek dragen: het kruisje, het sterretje en de vlinder.

Het kruisje, in zijn eenvoud, vertegenwoordigt niet alleen geloof en spirituele steun, maar symboliseert ook de overgang van het aardse leven naar het hiernamaals. Het biedt troost en herinnert ons aan de hoop die voortvloeit uit ons geloof, zelfs in tijden van verlies en rouw.
Het sterretje straalt helder aan de donkere hemel van verdriet en rouw. Het staat symbool voor hoop, licht en begeleiding, en fungeert als een baken van herinnering, waardoor de herinnering aan de overledene levendig blijft en ons de weg wijst door donkere dagen.

Wanneer een kindje ons voortijdig verlaat, wordt het symbool van de vlinder vaak gebruikt om dit tragische verlies te markeren. De vlinder, met zijn kwetsbare schoonheid, symboliseert niet alleen het prille leven dat te vroeg is afgebroken, maar ook de belofte van bevrijding en wederopstanding. Terwijl de vlinder wegvliegt, dragen we de hoop met ons mee dat de ziel van het kindje rust en vrede vindt, en dat het op een dag weer zal opstaan in nieuw leven.

Deze symbolen, geworteld in eeuwenoude tradities en geloofsovertuigingen, dienen als universele taal van troost en hoop, en bieden een bron van kracht voor degenen die rouwen om het verlies van een geliefde. Ze herinneren ons eraan dat, zelfs te midden van verdriet, er altijd licht is om ons pad te verlichten en hoop om ons hart te verwarmen. (Daglief, z.d.)

3.2 Creatief herinneren

Na al de dagen dat je geleefd wordt, tijdens de samenkomst met de begrafenisondernemer om het afscheid te plannen, de crematie of de begraving begint het overleven. De overvloed aan hartverwarmende steunberichten, de mensen die aan je deur verschijnen met een warme maaltijd en het begrip voor je momenten van stilte, vervagen geleidelijk. Dan komt het moment waarop rouwen, verwerken en herinneren echt begint. Bij het zoeken naar een antwoord op mijn vraag "Hoe herinneren we onze dierbaren die zijn overleden?" merkte ik al snel op dat veel mensen op creatieve wijze met deze fase omgaan. Of het nu gaat om het schrijven van een boek, het opnemen van een podcast, het maken van een tekening, het schrijven van een liedje, of iets totaal anders. Elke vorm van expressie is waardevol om je gedachten te ordenen en herinneringen vast te leggen.

Schrijven biedt een krachtig middel om veel te verwerken. Het kan gaan om diepgewortelde gedachten, maar ook om complexe emoties voortkomend uit trauma's. Teruglezen van je eigen geschreven stukken kan nieuwe inzichten opleveren, die vervolgens kunnen helpen bij de verwerking en het vinden van rust in je gedachten (Dechering, 2023). Hoewel veel geschreven werken vaak ergens achterin een kast belanden of in de prullenbak verdwijnen, hoef je alleen maar een bibliotheek binnen te stappen om tientallen boeken te vinden waarin mensen hun verhalen delen over hoe zij omgingen met het verlies van hun geliefden. Om meer te begrijpen van de emoties die mensen ervaren na het verlies van een dierbare, besloot ik de bibliotheek te bezoeken en diverse van deze verhalen te lezen. Daarnaast heb ik ook online gezocht en enkele blogs gelezen. Hieronder wil ik graag een fragment delen uit een van de boeken dat me is bijgebleven.

"Heel veel mensen sturen berichtjes, laten weten dat ze met ons meeleven. Dit geeft heel veel steun, te weten dat je niet alleen bent met je verdriet en je gemis. Maar vooral te weten dat ze niet vergeten is."

(Bloemen, 2020, p. 203)

Het neerpennen en teruglezen van je gedachten kan vaak helpen bij het verwerken van een traumatische ervaring. Maar wat als je pen niet altijd vloeit met je gedachten? In dat geval biedt een geluidsopname een uitstekend alternatief. Je gedachten stromen rechtstreeks van je tong naar de microfoon. Dit was ook het geval bij de podcast, waarin verschillende autobiografieën worden gedeeld over hoe mensen omgingen met verlies, rouw en herinnering. Het is een vorm van therapie, maar vooral bedoeld om hun overleden geliefden een stem te geven, hen te herinneren en mogelijk het proces voor lotgenoten iets minder zwaar te maken. Een van de podcasts die me sterk is bijgebleven, is die van Nona Van Braeckel. In haar productie "Na de rouwstoet" uit 2023, gaat ze in gesprek met lotgenoten, andere jongeren die een ouder hebben verloren, over het leven na het verlies. Ze belichten het moment waarop de rouwstoet voorbij is, terwijl het rouwproces eigenlijk pas echt begint. In de podcast delen ze openhartig hun ervaringen en gevoelens over rouw en verdriet, maar ook over hoop en hoe ze langzaam weer leerden genieten van het leven.

Muziek, de universele taal die ons verenigt en ons vermogen geeft om even pauze te nemen in de chaos van het leven. Wanneer we geconfronteerd worden met verlies en rouw lijkt het soms alsof woorden tekortschieten om de diepte van onze emoties uit te drukken. Het is dan dat muziek zich ontpopt als een krachtig hulpmiddel. Het heeft het unieke vermogen om herinneringen op te roepen en ons terug te voeren naar momenten die we koesteren met onze dierbaren die niet langer bij ons zijn. In deze context fungeert muziek niet als achtergrondgeluid, maar eerder als een emotioneel kompas dat ons door de verschillende fasen van rouw leidt en helpt om verbinding te maken met onze geliefden, zelfs nadat ze zijn heengegaan.

Hugo en zijn vrouw Nicole vormden samen een zangduo dat vanaf 1970 Nederlandstalige muziek ten gehore bracht. Hun gezamenlijke optredens kwamen tot een einde toen bij Nicole de diagnose Alzheimer werd gesteld. In 2020 overleed ze na een val van de trap. Een jaar na het afscheid van zijn levenspartner bracht Hugo zijn eerste soloalbum uit. Dit album is bijzonder persoonlijk, waarbij Hugo zijn luisteraars meeneemt in zijn emoties van het afgelopen jaar. Een van de nummers op dit nieuwe album is "De dozen staan klaar", waarin hij zingt over de uitdagingen van het opruimen van de spullen van een overleden geliefde (Vets, 2023). Hieronder vind je de tekst van dit lied:

Afscheid nemen
Kan je niet leren
Nu jij hier niet langer bent
Afscheid nemen
Ik moet het leren
Maar ik weet dat het nooit went
De dozen staan klaar
Maar ik ben het nog niet
Alles kent hier zijn plaats
Zelfs mijn verdriet
Waar ik ook ga
't Is jou dat ik zie
Laat me niet los
Blijf nog wat hier
Ik wil jou niet zoeken
Op platen in boeken
Of tussen de kleren
In de kast
Zelfs jouw juwelen
Wachten nog even
Want ook zij weten
Hoe mooi je was
De dozen staan klaar
Maar ik ben het nog niet
Alles kent hier zijn plaats
Zelfs mijn verdriet
Waar ik ook ga
't Is jou dat ik zie
Laat me niet los
Blijf nog wat hier
Het huis lijkt te vragen
Hoe vul ik de dagen
De bloemen ze treuren
Verliezen hun kleur
En ook de lakens
Zoeken je warmte
't Bed voelt zich eenzaam
Wat mis ik je geur
De dozen staan klaar
Maar ik ben het nog niet
Alles kent hier zijn plaats
Zelfs mijn verdriet
Waar ik ook ga
't Is jou dat ik zie
Laat me niet los
Blijf nog wat hier
Want de dozen staan klaar

De dozen staan klaar
Hugo Sigal, 2023

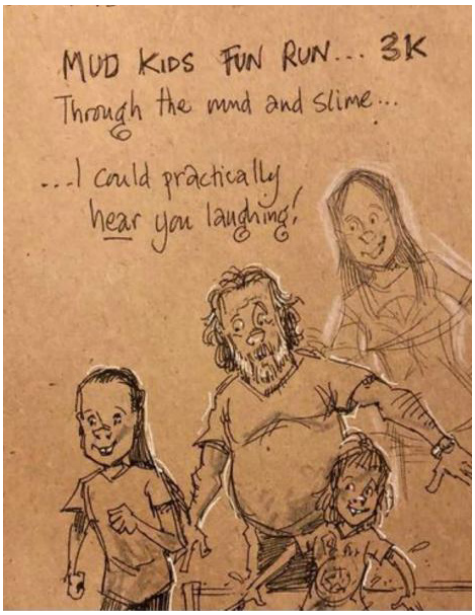
In de wereld van creativiteit en expressie bestaan er talloze manieren om onze geliefden te herinneren. Naast de traditionele paden van het schrijven van boeken, het componeren van liedjes of het maken van een podcast, kan je ook veel vertellen zonder woorden te gebruiken. Dit is vaak bij kinderen heel erg efficiënt omdat ze vaak nog moeite hebben met het vinden van de juiste woorden.

Figuur 10: Tekenen voor je overleden broertje of zusje (NOS Nieuws, 2022)

De organisatie "Nooit voorbij" is vastberaden in haar overtuiging dat kinderen actief betrokken moeten worden bij het rouwproces. Onlangs heeft de stichting samengewerkt met zeventig kinderen. Elk van hen heeft een tekening gemaakt ter nagedachtenis aan hun overleden broertje of zusje. Deze tekeningen worden later samengevoegd tot één groot kunstwerk dat een hemel voorstelt. Door deze tekening te maken, creëren de kinderen een beeld van waar hun overleden broertje of zusje nu zou kunnen zijn. Het gaat hierbij niet zozeer om de juistheid van dit beeld, maar eerder om het gevoel van steun dat het biedt tijdens het rouwproces. (NOS Nieuws, 2022)

Gray Andrews, voorheen werkzaam als illustrator voor Disney, heeft altijd een passie gehad voor creativiteit. Na het tragische verlies van zijn vrouw aan bloedvergiftiging in 2019, begon hij met het bijhouden van een tekendagboek. Op deze manier vindt hij een uitlaatklep voor zijn emoties en deelt hij zijn ervaringen als weduwnaar met twee kinderen. Zijn tekeningen vatten de dagelijkse rituelen van het gezinsleven, het gemis van hun moeder en vrouw, de ups en downs van het vinden van geluk na verlies, en zelfs de angst van zijn kinderen dat hij hetzelfde lot zal ondergaan. Deze ontroerende tekeningen zijn zeer herkenbaar voor anderen die soortgelijke ervaringen hebben meegemaakt. (Mamabaas, 2022)

Figuur 11: Tekening van Gray Andrews (Mamabaas, 2022)

Figuuur 12: Uitvaartkist beschilderen
(De Ode, 2018)

Overweeg je een bijzondere uitvaart te organiseren? Dan kan het toevoegen van een beschilderde grafkist een mooie optie zijn. Op deze manier kun je de overledene eren en de kist een uniek karakter geven. Dit niet alleen vanuit een ethisch perspectief, maar het kan ook helpen bij het verwerkingsproces van het verlies, zowel voor volwassenen als voor kinderen. Het samen delen van herinneringen en het aanbrengen van kleine illustraties op de kist kunnen een moment van rust bieden te midden van de hectiek van het organiseren van een begrafenis. (Uitvaartkistspecialist, 2023)

Voor jonge kinderen kan een uitvaart een lange dag zijn, vaak gevuld met veel stilzitten. Om verveling tegen te gaan en te helpen bij de verwerking, kun je een knutselhoekje inrichten. Hierdoor kunnen kinderen niet alleen bezig blijven, maar het kan ook bijdragen aan hun emotionele welzijn. Hoe je deze hoek precies organiseert, kan op verschillende manieren. Je kunt ze bijvoorbeeld uitnodigen om te tekenen, misschien zelfs tekeningen gerelateerd aan de overledene. Deze tekeningen kunnen vervolgens allemaal opgehangen worden aan een wand. Een andere optie is om ze fotolijstjes te laten versieren, waar later een foto van de overledene in geplaatst kan worden. Een alternatief is om stenen te laten versieren, die dan later bij het graf kunnen worden gelegd. (Remember me, 2022)

De tijd voorafgaand aan een huwelijk is vaak een emotionele periode waarin je bezig bent met de mensen die je het meest dierbaar zijn. Het gemis van geliefden die er niet meer zijn op deze bijzondere dag kan extra zwaar zijn. Gelukkig zijn er verschillende manieren, die steeds populairder worden, om je dierbaren toch te eren op deze belangrijke dag. Denk aan het gebruik van foto's van je dierbare als decoratie, het reserveren van een lege stoel tijdens de ceremonie, het dragen van iets persoonlijks van de overledene zoals een sieraad of kledingstuk, het opnemen van een moment voor een herdenkingstekst of -liedje tijdens de ceremonie, het loslaten van heliumballonnen of een andere persoonlijke aanpak. (Mostert, 2023)

Figuur 13: Herdenken tijdens een huwelijk
(van Bruggen, 2024)

4. Herdenken in andere culturen

4.1 Torajaland, Sulawesi - Indonesië

Als je door Torajaland rijdt, zie je overal witte vlaggetjes voor de huizen wapperen, een teken dat er een overledene in huis is. Hier wordt de dood niet meteen erkend; de overledene wordt eerst beschouwd als ziek, totdat het begrafenisritueel heeft plaatsgevonden.

Figuur 14: Wereldkaart aanduiding Indonesië
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)

Gedurende deze tussenperiode worden de "zieken" thuis verzorgd en behandeld als volwaardige gezinsleden. Ze krijgen drie keer per dag eten, worden gekleed in schone kleren, en hun bril wordt schoongemaakt.

Terwijl de "zieken" thuis wachten, verzamelt de familie al de benodigde middelen om het begrafenisritueel te bekostigen. Dit moment wordt vaak beschouwd als het belangrijkste in hun leven. De "zieken" kunnen lang opgebaard blijven in huis, wachtend tot de familie genoeg geld heeft verzameld of totdat hun partner overlijdt, zodat ze samen het begrafenisritueel kunnen ondergaan. Tijdens deze wachtperioden liggen de "zieken" in een rode open kist opgeborgen. Koekjes, sigaretten en allerlei dingen die de overledenen lekker vonden, worden als offergaven bij de kist gelegd.

Voor de Toraja's, de bewoners van Torajaland, is het lichaam een belangrijk onderdeel van herinnering. Tijdens de periode van opbaring komen er regelmatig bezoekers die de kist openen om het lichaam te zien. Bij het begrafenisritueel wordt ook veel aandacht besteed aan het lichaam. Ze worden niet begraven in de grond, maar in graftombes, rotsen of grotten, om het lichaam te behoeden tegen snelle ontbinding. Naast het lichaam liggen er talloze herinneringen in de kist die de persoon identificeren. Het openen van de kist, genaamd "Ma'nene", wordt herhaald na het begrafenisritueel. Dit gebeurt alleen bij droog weer, waarbij de tijd wordt genomen om de kist schoon te maken, de overledene nieuwe kleren aan te trekken, en om elkaar weer te ontmoeten (Blancquaert, 2018).

Figuur 15: Afscheidsrituelen Indonesïe (Lieve Blancquaert, 2018)

Figuur 16: Bevolkingsgroep Japan (Lieve Blancquaert, 2018)

4.2 Okinawa - Japan

Japan staat wereldwijd bekend om zijn vergrijzende bevolking en wordt vaak beschouwd als een recordhouder op het gebied van levensduur. Binnen Japan is Okinawa, een eiland in de Riukiu-archipel, bijzonder opmerkelijk vanwege zijn unieke identiteit. Okinawa staat bekend om zijn rustige en langzame levensstijl, die sterk afwijkt van de hectische tempo's elders in Japan.

Figuur 17: Wereldkaart aanduiding Japan
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)

Hoewel de inwoners van Okinawa geen specifieke godheid aanbidden, koesteren ze een diep geworteld geloof in de geesten van hun voorouders. Jaarlijks eren ze deze geesten door een bezoek te brengen aan de familiegraven, die bestaan uit stenen monumenten met ruimte voor bloemen, wierook en water. Tijdens dit ritueel brengen ze eerst offers en delen ze vervolgens samen een maaltijd, als een uiting van respect voor degenen die hen zijn voorgegaan.

Wanneer iemand overlijdt, wordt het lichaam vaak thuis gehouden of naar huis gebracht. De nokanshi of yukanshi, de Japanse dodenmeesters, worden ingeschakeld om het lichaam te wassen en aan te kleden voor de laatste reis. Dit ritueel wordt met de grootste zorg en schoonheid uitgevoerd. Het lichaam wordt gereinigd, het haar gekamd, het gezicht geschoren en de overledene gekleed in een shinishôzoku of kyôkatabira, een witte kimono van gebleekte katoen, voor de laatste reis. Vrouwen krijgen soms nog make-up op (shini geshô). Vervolgens wordt het gewassen en geklede lichaam op een futon gelegd, met het hoofd naar het noorden (kita makura) en het gezicht naar het westen gericht. Het wordt bedekt met een futon over het lichaam en een witte doek over het gezicht (shiroi nuno). Soms wordt er een omgekeerd scherm (sakasa byôbu) om de overledene geplaatst, en op het futon wordt een kort zwaard (mamori gatana) gelegd als bescherming op de reis naar de eeuwigheid. Vervolgens volgt de makura kazari. Bij het hoofd van de overledene wordt een klein tafeltje van blank hout geplaatst, bedekt met een wit doek, waarop een kaars wordt aangestoken en wierook wordt gebrand om de overledene te begeleiden. Daarnaast wordt een kop met gekookte rijst neergezet, waarin twee eetstokjes verticaal worden geplaatst (makura meshi). Een apart tafeltje met water (matsugo no mizu) wordt ook neergezet. 's Nachts blijven familieleden bij de overledene waken, ervoor zorgend dat de kaars en wierook blijven branden. Bezoekers brengen een condoleancegeschenk (koden) mee, in een envelop (bushugi bukuro) waarop de grootte van de gift staat vermeld, samen met de naam van de gast, die in een boek wordt genoteerd. Uiteindelijk worden de doden gecremeerd en hun as wordt bijgezet in het familiegraf, als onderdeel van deze continue cyclus van eerbetoon en herdenking.

Binnen hun huizen zijn er vaak tastbare herinneringen aan dierbare overledenen te vinden, zoals altaren met portretten van de overledenen, waardoor hun aanwezigheid en invloed voortleven in het dagelijks leven van de gemeenschap (Blancquaert, 2018).

4.3 Havana - Cuba

Havana, de hoofdstad van Cuba, volgt een communistisch systeem waarin gelijkheid centraal staat. Alle burgers ontvangen gelijke hoeveelheden voedsel, drinken, materiële goederen en financiële steun, waardoor iedereen gelijke kansen heeft. Werk wordt beloond op basis van inzet, niet op basis van het soort baan dat men uitvoert.

Figuur 18: Wereldkaart aanduiding Cuba
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)

De staat voorziet in huisvesting voor alle inwoners en zorgt ook voor een rusthuis waar ouderen naartoe kunnen gaan, waar ze elk hun eigen bijdrage leveren aan het huishouden, zoals schoonmaken, afwassen en klussen.

Luxueuze levensstijl is hier niet te vinden; de nadruk ligt op gelijkheid en gemeenschapszin. Zelfs na de dood blijft deze gelijkheid bestaan. Overledenen worden begraven in eenvoudige grijze kisten die door de staat worden bekostigd. Na twee jaar in een massagraf te hebben gelegen om te ontbinden, worden de botten uit de kist gehaald en bewaard in kleine stenen schoendozen die worden tentoongesteld in een open huis op de begraafplaats. Op deze schoendozen staan de naam en de overlijdensdatum van de overledene, soms vergezeld van een foto. Er zijn geen vaste tradities voor het herdenken van de doden; af en toe bezoeken de nabestaanden het massagraf of het open huis op de begraafplaats om hun geliefden te herdenken (Blancquaert, 2018).

Figuur 19: Afscheidsrituelen Cuba (De Vene, z.d.)

Figuur 20: Afscheidsrituelen India (Lieve Blancquaert, 2018)

4.4 Varanasi - India

Varanasi, een heilige stad in het hindoeïsme, staat bekend als de stad van de doden. Elk jaar ondergaan tienduizenden overledenen hier een laatste reinigingsritueel, waarna ze op een houtstapel worden gelegd die urenlang brandt. Het vuur, ooit ontstoken door de god Shiva, brandt al 3500 jaar en mag nooit uitgaan.

Figuur 21: Wereldkaart aanduiding India
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)

Zodra de lichamen volledig zijn verbrand, worden de overgebleven assen uitgestrooid in de heilige rivier. Kinderen onder de tien jaar en zwangere vrouwen zijn rein en moeten niet gezuiverd worden door het vuur. Ze worden na een reinigingsritueel thuis op de brandstapel gegooid.

Volgens de hindoeïstische leer wordt het menselijk lichaam beschouwd als een tijdelijke verblijfplaats voor de onsterfelijke ziel. Na het overlijden moet de ziel zo snel mogelijk terugkeren naar de oorspronkelijke bron, de heilige rivier Ganges. Op deze manier geloven hindoes dat de ziel een grotere kans heeft op het bereiken van ‘moksha’, de bevrijding uit de cyclus van dood en wedergeboorte, wat het ultieme streven is voor een hindoe. Als de ziel er niet in slaagt deze eeuwige bevrijding te bereiken, zal ze worden herboren in een nieuw lichaam, een nieuwe ‘woning’. Aangezien de ziel voortleeft in een nieuwe vorm of in moksha, is er in deze cultuur geen traditioneel afscheid en worden overledenen niet herdacht (Blancquaert, 2018).

4.5 Oaxaca de Juàrez - Mexico

In veel culturen heerst er rondom de dood een sfeer van verdriet, maar in Mexico wordt de dood op een heel andere manier benaderd. Het vreugdevol omgaan met overledenen is een essentieel onderdeel van hun cultuur. Op 1 november barst er een groot feest los, want op dat moment worden de doden geacht onder ons te zijn.

Figuur 22: Wereldkaart aanduiding Mexico
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)

Tijdens dit feest bieden mensen de overledenen hun favoriete eten, een sigaretje en mescal aan, een drankje waarvan wordt gezegd dat je er drie glazen van moet drinken om je hart te openen en jezelf toestemming te geven om emotioneel te zijn.

Kinderen worden geschminkt als skeletten en begraafplaatsen worden dé ontmoetingsplaats. Gitaren worden meegebracht naar de begraafplaatsen, waar gezongen, gedanst en de overledenen gevierd worden. Vaak nemen mensen ook persoonlijke spullen van de overledenen mee, omdat ze geloven dat de overledenen dit op prijs stellen. De scheidingslijn tussen leven en dood vervaagt tijdens dit festijn. Na het tweedaagse feest keren de doden terug naar de hemel.

Naast deze belangrijke feestdag worden de overledenen ook op een speciale manier herdacht in de huizen. De plek waar dit gebeurt, kan worden beschouwd als de belangrijkste in de woning. In vrijwel elke woonkamer staat een altaar met foto's van overleden familieleden. Deze altaren zijn vaak zelfgemaakt en dragen een persoonlijk tintje, soms zelfs een beetje kitsch. Naast de foto's liggen er ook fruit, drank en snoep op het altaar, bedoeld om de doden naar de wereld van de levenden te lokken. (Blancquaert, 2018)

Figuur 23: Afscheidsrituelen Mexico (Cobra Museum, 2019)

5. Sereniteit in vier elementen

In de wereld van architectuur en ontwerp speelt de creatie van aangename en functionele ruimtes een cruciale rol in het welzijn van de gebruikers. Het bereiken van een omgeving die zowel esthetisch aantrekkelijk, praktisch functioneel is en een gevoel van sereniteit geeft, waar mensen het verlies van een dierbare kunnen verwerken, vereist een zorgvuldige afweging van diverse elementen. In dit deel ga ik op zoek naar deze elementen door te kijken naar het rouw- en verwerkingsproces in combinatie met belangrijke architecten en critici. Op welke manier krijgen ze een bepaald gevoel in een ruimte en welke elementen worden hiervoor gebruikt?

5.1 Geborgenheid

In de hedendaagse architecturale context vinden we nog maar weinig plekken die een gevoel van geborgenheid bieden. Grote open ruimtes met grote glazen wanden beperken de mogelijkheden om plaats te maken voor eigenheid, sfeer, verstopplaatsen,… (Jambé, 2019).

Sociologen zoals Visman en Groenman riepen ook op tot een heroverweging van woningontwerpen met een meer gesloten structuur, zodat mensen zich kunnen terugtrekken in een veilige haven. Dit wordt bemoeilijkt in een glazen huis, wat volgens deze verschillende sociologen de natuurlijke neiging van de mens versterkt (Griffioen, 2011).

Gaston Bachelard (1964) onderzoekt in zijn werk "The Poetics of Space" een verborgen dimensie van het interieur, die we niet direct zien maar wel ervaren. Deze dimensie onthult de ziel van een plek en stelt ons in staat om ons die plek eigen te maken. Kleerkasten, bureaus, en kisten met valse bodems zijn de geheime plaatsen in een huis waar we met vertrouwen dingen kunnen verbergen.

Een kleerkast herbergt een diepe, onbekende ruimte die niet voor iedereen zichtbaar is. Het openen van de kastdeuren onthult de stille chaos van herinneringen. We plaatsen niet zomaar iets in een kast; we kiezen zorgvuldig welke items we erin bewaren. Naast kasten vinden we in huis ook kleinere elementen zoals kisten en lades, waarin we geheimen en herinneringen bewaren.

Wanneer een doos gesloten is, toont hij alleen zijn geometrische exterieur, maar bij het openen verdwijnt het exterieur en maakt plaats voor een vertrouwelijke dimensie. Bachelard beschrijft de doos als een oneindige vertrouwelijke dimensie waarvan we nooit de bodem zullen bereiken. Voor dagdromers speelt niet alleen de inhoud, maar ook de verbeelding van oneindige vertrouwelijkheid een grote rol.

Bachelard benadrukt het belang van geheimen in een huis, als plekken om dingen te verbergen. Hij linkt het idee van een nest aan een primitief gevoel van beschutting, vergelijkbaar met een vogel die zijn nest bouwt. Mensen delen deze behoefte aan een veilige plek, waarbij het bouwen van een comfortabel huis lijkt op het maken van een warm nest.

Ons hele huis kan worden gezien als een nest dat ons beschermt tegen de wereld daarbuiten. Een comfortabel huis, vol met mooie herinneringen, biedt dezelfde geborgenheid als een nest.

De kwetsbaarheid van een persoon die een geliefde heeft verloren en zich openstelt om die persoon te herdenken, brengt ons tot het eerste element: geborgenheid.

5.2 Warmte

Het gevoel van geborgenheid en veiligheid, essentieel voor het verwerken van het verlies van een dierbare, wordt verrijkt door een omhullende warmte die uit diverse bronnen kan voortvloeien. Deze warmte, uniek voor ieder individu, kan gevonden worden in de steunbetuigingen die men ontvangt tijdens een uitvaart, in troostende knuffels, in het delen van kostbare herinneringen, in professionele begeleiding, in zelfzorg, in spirituele of religieuze overtuigingen, en in tal van andere vormen. Elk van deze uitingen van warmte draagt bij aan het proces van rouwverwerking, als een balsem voor de pijn van het verlies. (Sequeira, 2022)

Zelfs in de wereld van architectuur, interieurontwerp en meubilair wordt rekening gehouden met de warmte die een ruimte uitstraalt, hoewel deze perceptie voor iedereen anders kan zijn. Gaston Bachelard (1964) onderzoekt in zijn werk "The Poetics of Space" hoe we warmte kunnen vinden in een ruimte. Elke hoek van een kamer, elke plek in een huis, elke centimeter waar we ons kunnen verschuilen biedt een kans voor onze verbeelding.

Deze plekken kunnen een toevluchtsoord worden waar we urenlang kunnen dagdromen. Elke hoek fungeert als een veilige haven die ons in rust brengt. Ze zijn als halfopen dozen die ons zowel een gevoel van vrijheid als van gevangenschap geven, een dualiteit tussen binnen en buiten.

Bachelard beschrijft hoe hoeken in kamers vaak vergeten worden, bedekt met stof waar de borstel niet bij kon en waar spinnen hun webben hebben geweven. Deze hoeken zijn plekken waar de tijd lijkt stil te staan.

Het zijn rustgevende plekken, die warmte uitstralen, waar men zorgvuldig de muren en het plafond kan bestuderen zonder gestoord te worden. De vorm zorgt voor beschutting.

5.3 Rust

Minimalisme, eenvoud en rust vormen de essentie van Ludwig Mies van der Rohe's visie. Een van de meest bekende uitspraken van deze Duitse architect en meubelontwerper is "less is more", wat zich vertaalt naar "minder is meer" (van de Pol, 2018). Deze mantra, "less is more", heeft later een prominente plaats ingenomen in de architectuur, interieurontwerp en kunst. Mies van der Rohe vond inspiratie in een gedicht van Robert Browning uit 1855, genaamd "The Faultless Painter". In 1947 nam Mies van der Rohe deze uitdrukking over en het werd uiteindelijk zijn levensmotto (Archipel, 2024). Hoewel veel andere architecten en kunstliefhebbers het eens zijn met het principe van "less is more", zijn er ook tegenstanders. Zo verkondigt de Amerikaanse architect Robert Venturi tegenwoordig de uitspraak "Less is bore", wat zich vertaalt naar 'minder is saai' (Kunstbus, 2022).

> Who strive - you don't know how the others strive
> To paint a little thing like that you smeared
> Carelessly passing with your robes afloat,-
> Yet do much less, so much less, Someone says,
> (I know his name, no matter) - so much less!
> Well, less is more, Lucrezia.
>
> Robert Browning, 1855

Gaston Bachelard (1964) besprak ook het concept van rust in "The Poetics of Space". Ons hele huis kan worden beschouwd als een veilig nest dat ons afschermt van de buitenwereld, waarbij het gevoel van nestwarmte ons naar een gevoel van veiligheid leidt. Het idee van een nest roept een primitief gevoel op, vergelijkbaar met dat van een vluchteling die op zoek is naar beschutting. Hij zoekt een plaats waar hij zich verborgen kan houden en tot rust kan komen. Zelfs in de eerder genoemde 'hoek' heerst een vorm van rust.

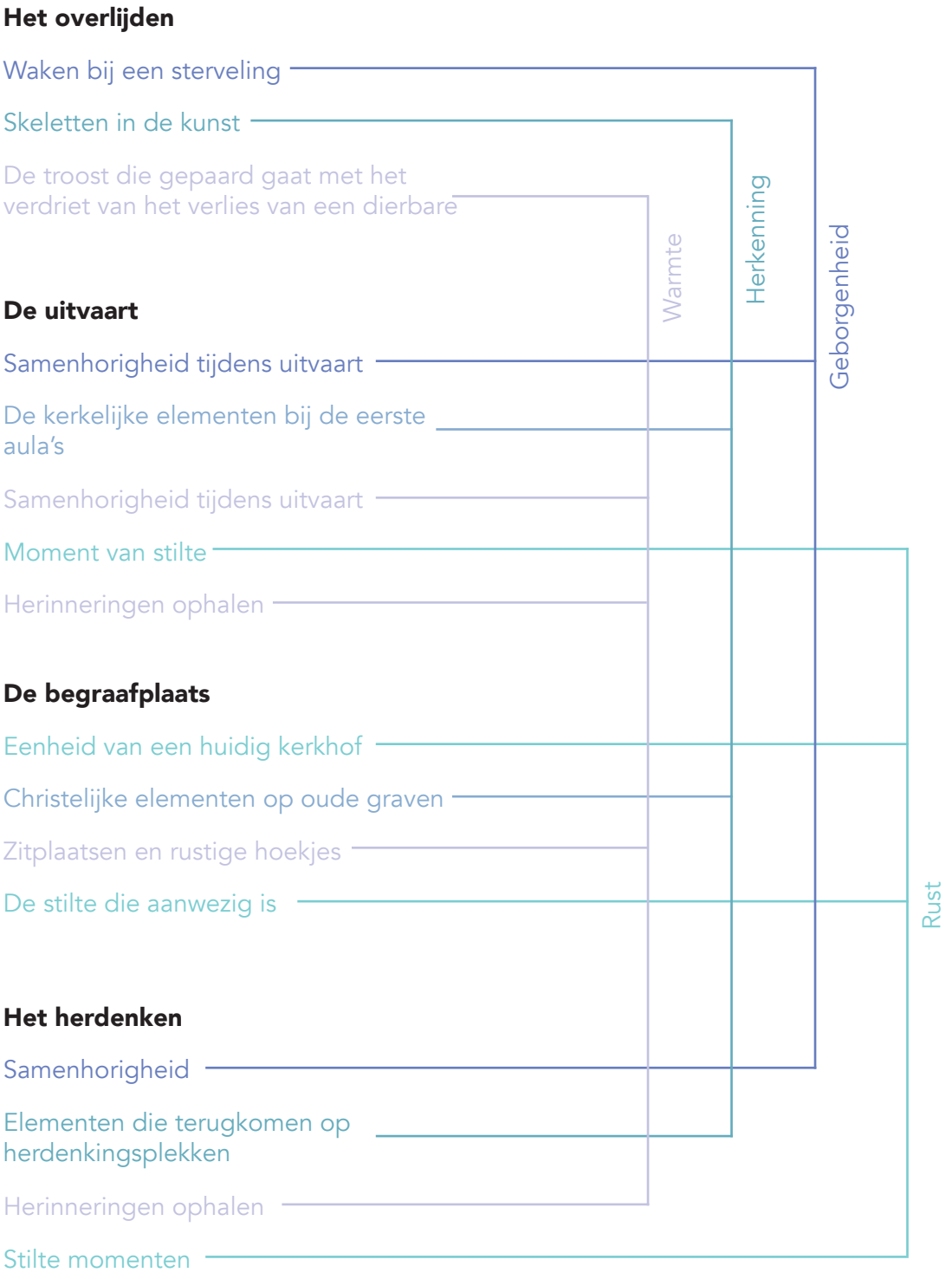
Het verwerken van het verlies van een dierbare is vaak een intensieve taak. Het wordt beschreven als rouwarbeid, met daarbij behorende rouwtaken. Het kan een innerlijke strijd zijn, waar gevoelens van pijn, angst, woede, verdriet en wanhoop elkaar afwisselen. Soms spelen ook gevoelens van schuld en schaamte een rol. Rouwcoach Wim van Lent onderstreept het belang van rust tijdens dit proces van verwerking en herdenking. Hij benadrukt dat ieders behoefte aan rust en stilte heel persoonlijk is. Sommigen vinden rust in stilte, terwijl anderen juist afleiding zoeken om niet overspoeld te worden door heftige emoties. In rouw is een balans tussen rust en afleiding essentieel voor een gezond verwerkingsproces (Ik mis je, 2019).

In tegenstelling tot Wim van Lent's theorie, waarbij rouwenden en herdenkers vaak streven naar rust, zien we in andere culturen juist het tegenovergestelde. De dood wordt er uitbundig gevierd, overledenen worden dagelijks intensief verzorgd en in landen zoals Mexico kan een herdenkingsplaats niet kleurrijk genoeg zijn.

5.4 Herkenning

In de architectuur wordt vaak gebruikgemaakt van dit concept van herkenning, met name binnen de semiotiek. Semiotiek, ook wel bekend als de studie van tekens, houdt zich bezig met de betekenis die aan deze tekens wordt toegekend. Het kan zowel betrekking hebben op symbolen als op combinaties van tekens. Om de boodschap van deze tekens over te brengen, wordt vaak gebruik gemaakt van pictogrammen, iconen en merktekens, maar ook taal kan hierbij een rol spelen. (De Vree, z.d.)

In serene ruimtes worden diverse symbolen gebruikt binnen de semiotiek om een gevoel van herkenning op te roepen bij de ontvanger. Neem bijvoorbeeld het kruis, een essentieel symbool voor christenen, dat hen herinnert aan Jezus' kruisiging. Sommige kruisen tonen Jezus aan het kruis, terwijl andere leeg zijn, waardoor ze ons eraan herinneren dat Jezus is verrezen, uit de dood is opgestaan. Een ander veelvoorkomend symbool in serene ruimtes is de levensboom, die wedergeboorte symboliseert door het cyclische verlies van bladeren en de ogenschijnlijke dood in de winter. Wanneer mensen een herdenkingsplek in huis maken voor een overleden dierbare, wordt vaak een kaars ontstoken. Deze kaars, als een vorm van semiotiek, staat symbool voor de verbinding tussen hemel en aarde en wordt gebruikt om de doden te gedenken.

Figuur 24: Conclusie literatuurstudie (eigen figuur, 2024)

6. Conclusie literatuurstudie

Uit de literatuurstudie is gebleken dat er tussen de verschillende aspecten van verlies van een dierbare, de uitvaart, de begraafplaats en het herdenken, verschillende overeenkomsten bestaan. De informatie verkregen uit de verschillende opvattingen kan samengevat worden in een overkoepelend schema, zoals weergegeven in figuur 24. Hieruit blijkt dat elk deel afzonderlijk bestaat uit enkele noodzakelijke pijlers, maar dat de concepten ook raakvlakken hebben via sommige pijlers. Theoretisch gezien zijn er vier essentiële emotionele en symbolische aspecten die bijdragen aan de verwerking van het verlies van een dierbare, namelijk: geborgenheid, warmte, rust en herkenning. Deze vier aspecten zullen later worden getoetst in het empirisch onderzoek naar verschillende projecten en later in het masterproject.

Geborgenheid, een gevoel van veiligheid, troost en verbondenheid, is essentieel bij het verlichten van de pijn en het verdriet van verlies. In moeilijke tijden van verlies, waarin emoties zoals verdriet, angst en eenzaamheid kunnen overheersen, is het van onschatbare waarde dat mensen zich omringd voelen door een gevoel van geborgenheid. Dit biedt een veilige haven waarin rouwenden vrij hun emoties kunnen uiten en hun pijn kunnen delen, zonder angst voor veroordeling of afwijzing.

Warmte, een gevoel van genegenheid, troost en nabijheid, speelt een belangrijke rol bij het verlichten van de last van verlies. In deze moeilijke tijd is het van onschatbare waarde dat mensen zich omringd voelen door een gevoel van warmte, waarin zij worden omarmd door liefdevolle vrienden, familie en de gemeenschap. Deze warmte biedt een zachte deken van troost waarin rouwenden en degenen die willen herdenken, zich kunnen koesteren en hun emoties kunnen delen in een omgeving doordrenkt van liefde en begrip.

Rust, een kostbaar moment van stilte en kalmte, biedt een welgekomen halte te midden van de chaos van verlies. In deze stormachtige tijden is het van onschatbare waarde om een oase van rust te vinden, waar men even kan ontsnappen aan de golven van verdriet en verwarring. Het nemen van een momentje voor jezelf, omringd door stilte en rust, biedt de gelegenheid om diep te ademen, te reflecteren en tot rust te komen

Herkenning in de architectuur wordt vaak uitgedrukt door middel van semiotiek. Simpele pictogrammen, iconen en symbolen roepen een gevoel van herkenning op. Deze visuele taal versterkt de band tussen rouwenden en de sereniteit van de ruimte.

EMPIRISCH ONDERZOEK

DEEL II

Als aanvulling op de voorgaande literatuurstudie is dit empirisch onderzoek gericht op het analyseren van zes uitgebreide casestudies. Deze casestudies zijn zorgvuldig geselecteerd aan de hand van een aantal specifieke selectiecriteria die de diversiteit en esthetische waarde van de projecten waarborgen. Hierbij zijn verschillende typen projecten betrokken, variërend van kunstwerken tot een crematorium, twee kapellen en een collectie meubels. Het gemeenschappelijke kenmerk van al deze projecten is de uitstraling van sereniteit, elk op zijn eigen unieke wijze.

Tijdens het proces van het selecteren van deze casestudies lag de focus op locaties die praktisch haalbaar waren om te bezoeken. Immers, het daadwerkelijk ervaren van de plaats of het kunstwerk biedt een veel diepere en rijkere ervaring dan slechts het bekijken van enkele afbeeldingen op het internet. Deze aanpak zorgde ervoor dat alle casestudies organisch verbonden werden met de brede Belgische cultuur, wat uiteindelijk ook de doelgroep van het uiteindelijke masterproject omvat. Bovendien moet worden benadrukt dat het selecteren van deze casestudies niet alleen gebaseerd was op esthetische waarde, maar ook op hun betekenis binnen de bredere culturele en historische context.

In dit empirisch onderzoek worden alle zes casestudies op een consistente wijze behandeld. Elk project wordt eerst algemeen beschreven, gevolgd door mijn persoonlijke observaties en bevindingen die zijn opgedaan tijdens de plaatsbezoeken. Ten slotte wordt het empirisch onderzoek afgerond met een diepgaande analyse op basis van de vier essentiële aspecten die eerder zijn geïdentificeerd in de literatuurstudie, namelijk: geborgenheid, warmte, rust en herkenning. Deze analyse biedt een dieper inzicht in de manier waarop esthetiek en herdenken met elkaar verweven zijn binnen de context van de besproken projecten.

Voor elk project wordt elk essentieel aspect van de literatuurstudie beoordeeld op een schaal van één tot drie. Een score van één op drie geeft aan dat het begrip afwezig is, een score van twee op drie geeft aan dat het voorkomt maar niet sterk tot uiting komt, en een score van drie op drie geeft aan dat het begrip zeer sterk aanwezig is.

7. Reading between the lines

7.1 Omschrijving

"Reading Between the Lines" is een opvallend kunstwerk van het Belgische duo Gijs Van Vaerenbergh. Het is een architecturaal kunstwerk gelegen in de regio Borgloon in België, dat de grens tussen kunst en architectuur op een unieke manier verkent.

Figuur 25: Kaart België aanduiding Borgloon
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)

In 2007 begon het duo Pieterjan Gijs en Arnout Van Vaerenbergh hun samenwerking onder de naam Gijs Van Vaerenbergh. Hoewel ze beiden zijn opgeleid als architect, beperken ze zich niet tot louter architectuurprojecten. Hun voorkeur gaat uit naar kunstwerken die de grenzen van architectuur opzoeken zonder er strikt toe te behoren. Ze streven ernaar de toeschouwer een ervaring te bieden die vervreemding oproept. Je kan hun werken herkennen door een grote mate van autonomie. Experiment, reflectie, een fysieke betrokkenheid bij het eindresultaat en de inbreng van de kijker staan centraal. (Archipel, 2024)

Langs de fietsroutes door het glooiende, landelijke landschap van Borgloon staat, sinds 2011, "Reading Between the Lines", geïnspireerd op het ontwerp van een lokale kerk. Deze 'kerk' bestaat uit 30 ton staal en 2000 kolommen, opgetrokken op een fundament van gewapend beton. Het traditionele kerkconcept wordt omgevormd tot een doorzichtig kunstwerk. Terwijl je om de kerk heen loopt, verandert het massieve bouwwerk geleidelijk in gedeeltelijke of volledig opgeloste elementen in het landschap. Binnenin onthult zich een abstract spel van lijnen dat het omliggende landschap herschept, bijna als een tekening in de ruimte. Zo wordt niet alleen de kerk, maar ook het landschap een integraal onderdeel van deze creatie. Bovendien, doordat de kerk haar traditionele functie niet vervult, biedt het een reflectie op het erfgoed en de huidige leegstand van kerken in de omgeving, met potentieel voor artistieke herbestemming. (ArchDaily, 2012)

Figuur 26: Tekening Reading between the lines (eigen figuur, 2024)

7.2 Bevinding bezoek

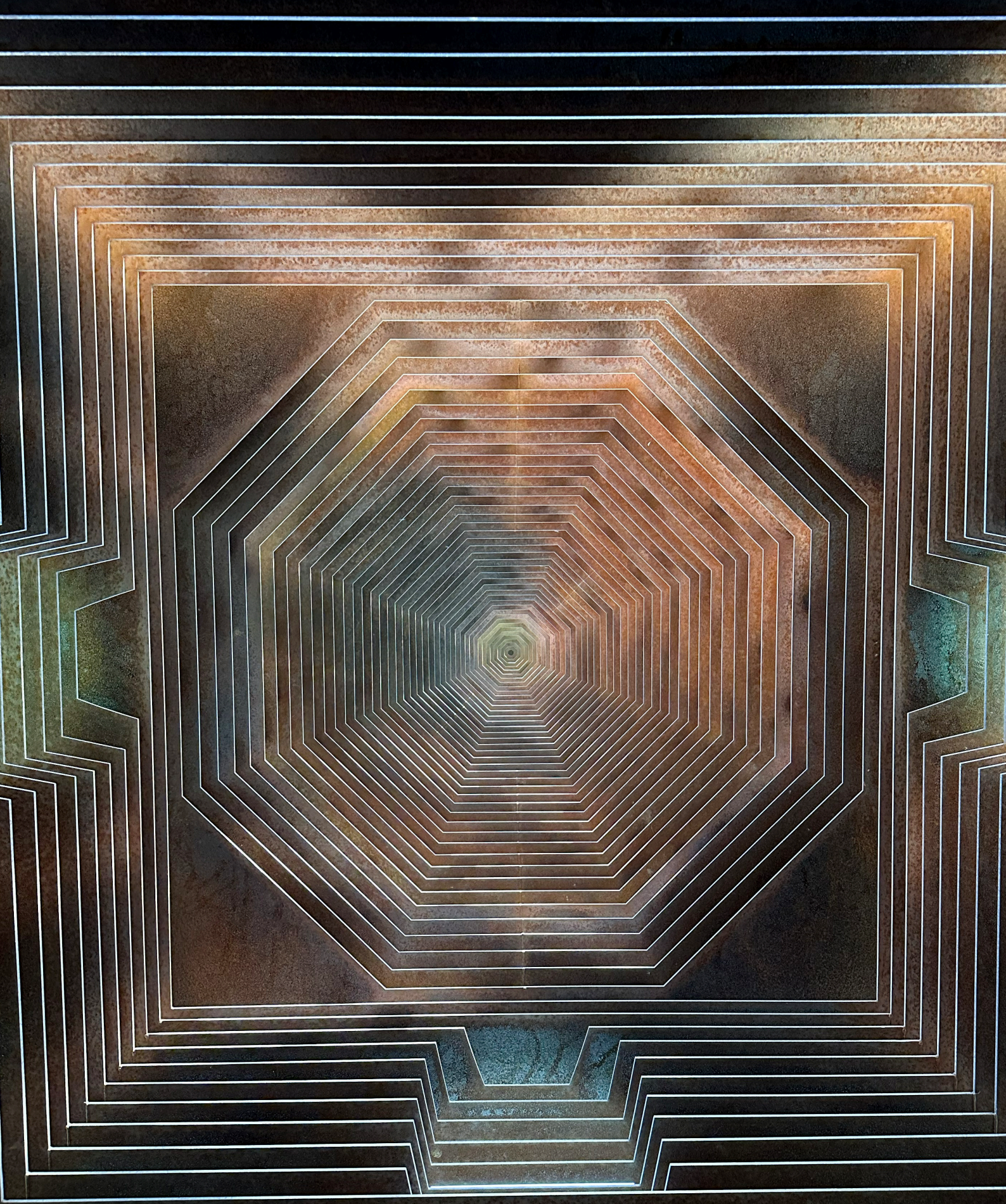
Op de eerste zonnige dag van februari besloten we een wandeling te maken die ons langs "Reading between the lines" zou voeren. Tijdens onze tocht door de natuur kwamen we bij het kleine kerkje uit. Omdat het een doordeweekse dag was, was het er rustig met weinig mensen. Slechts enkele fietsers die voorbij kwamen, namen even pauze, streken neer op een bankje en genoten van het prachtige uitzicht.

"Reading between the Lines" in Borgloon is een meesterwerk dat de grens tussen kunst en architectuur op een unieke manier verkent. Als student interieurarchitectuur was ik diep onder de indruk van de subtiele interactie tussen de omringende natuur en het minimalistische ontwerp van het kunstwerk. De transparante structuur creëert een boeiend samenspel van licht en schaduw, waardoor het lijkt alsof het gebouw bijna opgaat in zijn omgeving. Het voortdurend veranderende uitzicht, afhankelijk van het tijdstip van de dag, de weersomstandigheden en het seizoen, zorgt voor een dynamische ervaring die blijft boeien. "Reading between the Lines" illustreert op meesterlijke wijze hoe architectuur niet alleen functioneel kan zijn, maar ook een diepere betekenis kan overbrengen en een dialoog kan aangaan met de wereld eromheen.

Bij aankomst pas je onbewust je gedrag aan aan de omgeving. Gesprekken worden vanzelf fluisterend en het tempo van wandelen vertraagt naar een rustiger ritme. Hoewel op mooie dagen fietsers en wandelaars langs komen, straalt deze plek toch een sfeer van kalmte en sereniteit uit. Iedereen neemt even de tijd om te ontspannen, of het nu op een bankje is of binnenin het kunstwerk zelf. Op deze manier ontstaat er een gevoel van gemeenschap en gedeelde rust.

Figuur 27: Reading between the lines (eigen figuur, 2024)

Figuur 28: Reading between the lines (eigen figuur, 2024)

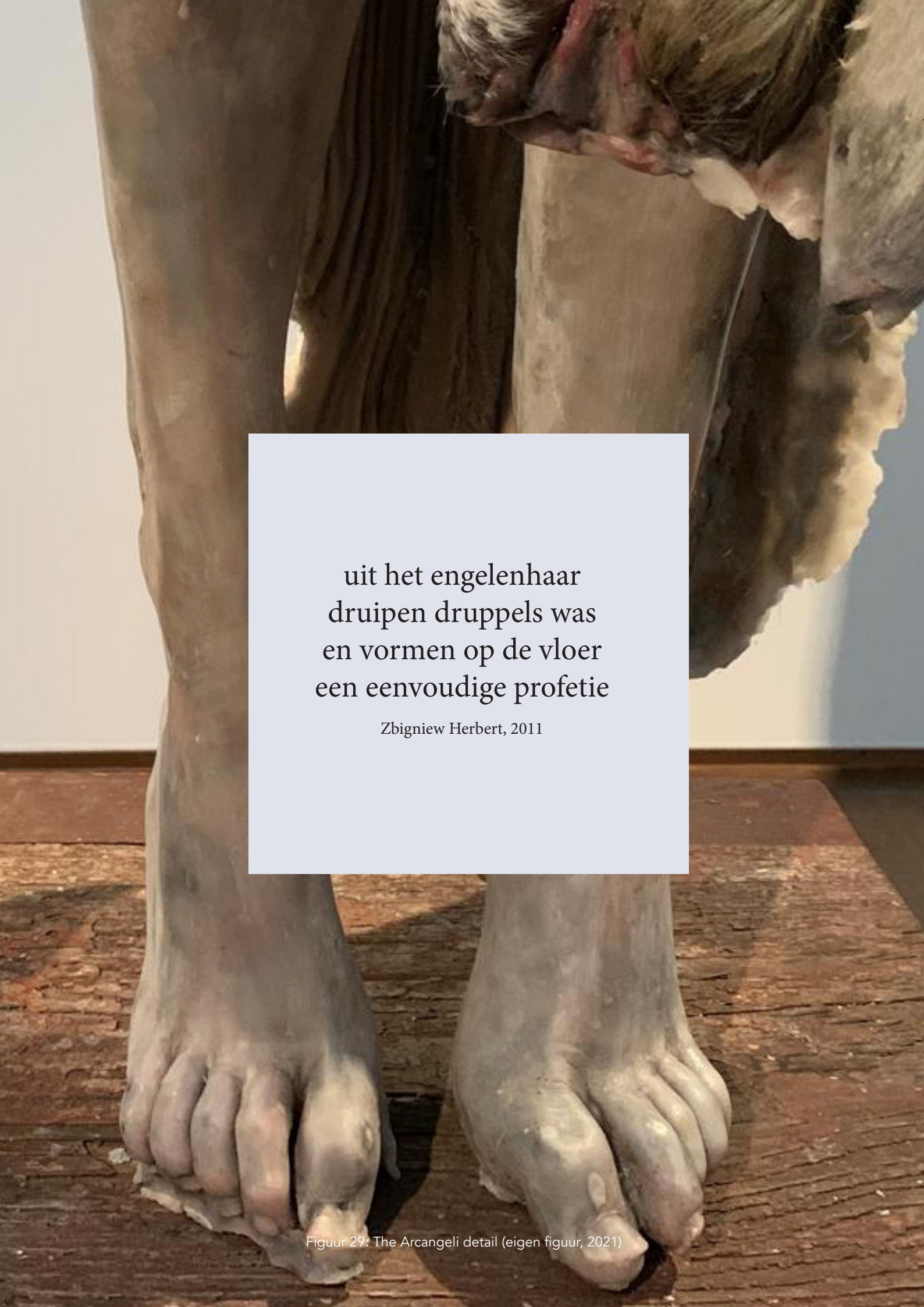
7.3 Analyse op basis van literatuurstudie

Geborgenheid +++
Terwijl je je bevindt in een uitgestrekt open heuvellandschap, ervaar je toch een bijzonder geborgen gevoel in de kerk. Dankzij de openingen in het cortenstaal behoud je een volledig overzicht van de omgeving. Ondanks dat de openingen vrij groot zijn, heb je het idee dat je ongezien blijft voor anderen. Deze harmonieuze balans tussen openheid en geslotenheid komt hier prachtig naar voren.

Warmte +++
Voor de constructie van dit kunstwerk werd cortenstaal gebruikt. Hoewel de oranjebruine kleur een warme uitstraling heeft, wordt het materiaal over het algemeen als koud beschouwd. Echter, in deze context straalt het warmte uit. Dit komt niet alleen door de omgeving die het materiaal beïnvloedt en roest veroorzaakt, maar ook door de harmonieuze wijze waarop de kleine cortenstaalplaten zijn gerangschikt. De openingen, die een zekere intimiteit creëren, en het gefilterde licht dat doorbreekt, dragen bij aan een warme atmosfeer.

Rust +++
Voor iedereen kan de definitie van een object dat rust uitstraalt sterk variëren. Voor mij is rust grotendeels verbonden met eenvoud en harmonie, twee principes die hier duidelijk naar voren komen. De kerk smelt samen met de omgeving doordat je het weidse landschap blijft ervaren dankzij de openingen in het cortenstaal. Bovendien past de oranjebruine kleur van het cortenstaal perfect bij het natuurlijke kleurenpalet, ongeacht het seizoen. Daarnaast straalt de opbouw van de kerk ook harmonie uit. Elke strook cortenstaal is uniek; sommige zijn breder dan andere, waardoor denkbeeldige vensters ontstaan. Neem zeker de tijd om naar boven te kijken wanneer je in de kerktoren bent; de stroken worden geleidelijk smaller, wat opnieuw harmonie benadrukt.

Herkenning ++
Het beeld van een kerk roept vaak onmiddellijk gevoelens op van sereniteit en andere emoties die gepaard gaan met rouw en herinnering. Een zeer eenvoudige maar effectieve vorm van herkenning. Door de vorm van de kerk kregen niet alleen wij, maar ook andere mensen automatisch het gevoel dat ze moesten fluisteren en was er tijd om even stil te staan.

uit het engelenhaar
druipen druppels was
en vormen op de vloer
een eenvoudige profetie

Zbigniew Herbert, 2011

Figuur 29: The Arcangeli detail (eigen figuur, 2021)

8. The Arcangeli

8.1 Omschrijving

Een van de meest iconische reeksen van sculpturen van Berlinde De Bruyckere is "The Arcangeli". Ze maakte deze werken in 2020. Deze wezens, balancerend op hun tenen met een doek gehuld over hun gestalte, wekken een stroom van vragen op.

Laten we even praten over de dood, oppert Berlinde De Bruyckere, een Belgische kunstenares bekend om haar installaties en beeldhouwwerken. Terwijl je je een weg baant door haar werk, word je ondergedompeld in een wereld van was, hars, touw, huiden en doeken. Haar creaties gaan over menselijkheid, fysiekheid, lijden en levenskracht, soms grenzend aan het lugubere en ethisch uitdagende. Maar ondanks het gebruik van levenloze materialen, bezitten haar werken iets intrigerends, iets levendigs.

Bij het beschouwen van De Engelen van Berlinde De Bruyckere vervliegt al snel het traditionele beeld van de witte, serene engel. Met een zorgvuldig oog voor detail en gevoeligheid zijn de voeten van de engelen vormgegeven. Boven hun hoofden hangen afgietsels van dierenhuiden, die met dezelfde zorgvuldigheid gevormd zijn, waardoor het menselijke aspect behouden blijft. Het contrast tussen hoofd en schouders is duidelijk zichtbaar. De engelen stralen een aura van mysterie uit. Terwijl ze op hun tenen staan, lijkt het alsof ze willen opstijgen, maar er knaagt iets in mij dat suggereert dat ze niet kunnen vertrekken. Op deze manier laat Berlinde De Bruyckere de verbinding tussen hemel en aarde zien. Misschien is mijn perceptie vertroebeld en zullen ze niet opstijgen, maar eerder neerdalen? Misschien willen ze wel wegvliegen, maar houdt het gewicht van de zware doeken hen op hun plaats? (Bonnefanten, 2021 ; De Bruyckere et al, 2021)

8.2 Bevinding bezoek

In september 2021 bezocht ik de tentoonstelling "Engelenkeel" van Berlinde De Bruyckere in het Bonnefantenmuseum in Maastricht. Hoewel de sculpturen in de tentoonstelling vaak verbonden zijn met het thema van lijden, voel ik persoonlijk een zekere sereniteit in de werken.

Wat mij direct fascineert aan dit werk is de manier waarop materiaal en kleurgebruik samenkomen. De zachte, organische vormen in combinatie met het gebruik van aardse tinten en dierenhuiden creëren een intrigerende sfeer die mij als ontwerper inspireert. Het roept vragen op over de relatie tussen mens en natuur, tussen het lichaam en de omgeving, en tussen materie en spirituele dimensies. Misschien blijft de grootste vraag nog wel, of de engelen opstijgen of landen.

Juist omdat dit kunstwerk zoveel vragen oproept, voel ik mij als persoon uitgedaagd om dieper na te denken over de concepten van ruimte, vorm en betekenis. Kunst die je aan het denken zet en waar je interpretaties aan kunt geven, is naar mijn mening essentieel in het ontwikkelingsproces van een ontwerper. Het dwingt je om buiten de gebaande paden te denken en nieuwe perspectieven te verkennen.

Kortom, The Arcangeli is niet alleen een visueel boeiend kunstwerk, maar ook een intellectuele stimulans voor mij als student interieurarchitectuur. Het prikkelt mijn creativiteit en nodigt uit tot diepgaande reflectie, waardoor ik het als een waardevolle toevoeging aan mijn artistieke ontwikkeling beschouw.

Figuur 30: The Arcangeli (eigen figuur, 2021)

Figuur 31: The Arcangeli detail (eigen figuur, 2021)

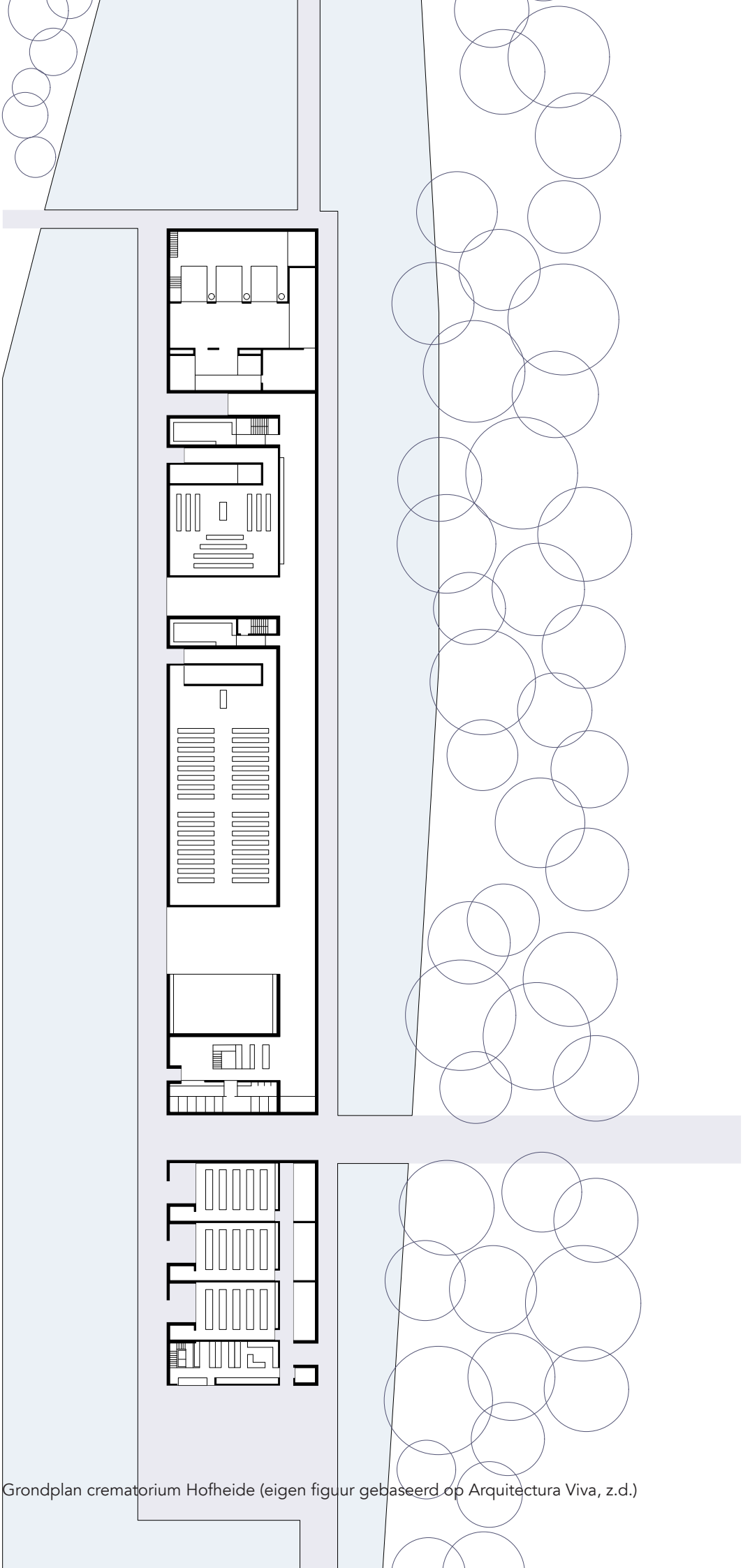
8.2 Analyse op basis van literatuurstudie

Geborgenheid +++
Het gevoel van geborgenheid wordt sterk benadrukt door het doek dat over de engelen hangt. Het roept direct het beeld op van de engel gehuld in een beschermende cocon van geborgenheid. Je zou kunnen stellen dat dit hen afschermt van de rest van de wereld. Op deze manier nemen ze even een momentje voor zich alleen.

Warmte +++
Ondanks dat de werken een verwijzing lijken te maken naar de dood, stralen ze voor mij ook een zekere warmte uit. Dit komt waarschijnlijk door het kleurgebruik. Ze zijn geplaatst op een donkerbruine sokkel en het doek dat over hen hangt vertoont verschillende bruintinten, vermengd met stukjes geel en roze. Door dit warme kleurenpalet krijgen de anders misschien wat lugubere werken een soort van warmte.

Rust +++
Zoals je al hebt gelezen bij het werk van Gijs van Vaerenbergh, "Reading between the lines", associeer ik rust sterk met eenvoud en harmonie. Het concept hier is uitermate eenvoudig: twee engelen bedekt met een doek, zonder overbodige franje. Op deze manier blijft de aandacht helder gericht op de essentie. Ondanks de verscheidenheid aan kleurtinten in het kunstwerk, straalt elke kleur een bepaalde harmonie uit en past deze binnen hetzelfde kleurenpalet.

Herkenning +
Zonder verdere uitleg zou je bij het zien van de twee figuren onder de doeken niet meteen denken aan engelen. Dit komt doordat verschillende media ons engelen vaak voorstellen als witte, elegante, goddelijke wezens met vleugels. Pas wanneer je meer te weten komt over het werk en begrijpt dat het gaat over engelen, ontstaat al snel de associatie met de dood.

Figuur 32: Grondplan crematorium Hofheide (eigen figuur gebaseerd op Arquitectura Viva, z.d.)

9. Crematorium Hofheide

9.1 Omschrijving

In het Hageland, te midden van de natuur, bevindt zich, sinds 2010, het "Crematorium Hofheide" in Holsbeek. Dit architectonisch meesterwerk, ontworpen door het gerenommeerde bureau Coussée & Goris in samenwerking met het Spaanse bureau RCR Aranda Pigem Vilalta Arquitectes, belichaamt een verhaal van de dood verweven met het troostrijke landschap.

Figuur 33: Kaart België aanduiding Holsbeek
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)

Eeuwenlang werden de rituelen van de katholieke gemeenschap bepaald door de kerk, waarbij begraven de norm was en crematie verboden. Maar geleidelijk aan zijn meer mensen afgestapt van deze tradities, waardoor crematie populairder werd. Om de inwoners van oostelijk Vlaams-Brabant grote reizen te besparen, werd de Intergemeentelijke Samenwerking IGS Hofheide – Holsbeek opgericht, met als doel de bouw van een nieuw crematorium. Het ontwerp van Coussée & Goris, in samenwerking met de Spaanse RCR Architects, werd geselecteerd uit een wedstrijd voor dit project.

Het water rondom het gebouw symboliseert de afstand tot het dagelijkse leven, terwijl de omliggende boomgaard en heuvels diep geworteld zijn in natuursymboliek. Zo wordt de natuurlijke pracht van de omgeving ten volle benut en soms zelfs versterkt.

Bij binnenkomst leidt een kleine ontvangsthal naar een lange, rechte gang die geleidelijk oploopt langs de grote en kleine aula's. Doorheen het hele gebouw wordt gespeeld met gedempt indirect daglicht dat via koepels het beton laat vibreren, waardoor een sfeer van tijdloosheid ontstaat. Het crematorium beschikt over twee aula's, elk met een unieke identiteit. De grote aula ademt statigheid uit, vergelijkbaar met de moderne Fronleichnam-kerk van architect Rudolf Schwarz in Aken, met zijn basilicale opbouw en strakke, sobere banken die een eerbetoon zijn aan de kerkarchitectuur. De kleine aula omarmt een intieme sfeer rondom een monumentale lichtkoepel waar de urn onder wordt geplaatst. Hier omringen mensen in een U-vorm de kist en het zenitale licht, waarbij het symbolische belang van licht als drager van leven perfect tot uiting komt.

Het crematorium is ontworpen met voornaamheid, respect en een diepgaand begrip voor menselijke en culturele gevoeligheden. Zowel de schouw als de aanvoer van de kisten en het wegbrengen van de urn gebeuren discreet en onopvallend, verstopt achter het cortenstaal dat het gebouw omhult. Alle diensten bevinden zich op de benedenverdieping, bereikbaar via een discrete inrit van buiten naar de kelder. (Vlaams Bouwmeester, 2015)

9.2 Bevinding bezoek

Tijdens ons bezoek begon ik met de “troostwandeling”, die van start gaat bij het crematorium en je meeneemt door een boomgaard, over de Bogaerdenberg en door de nabijgelegen gemeenten. Deze wandeling is bedoeld om samen met je dierbaren te lopen en te praten, terwijl je geniet van de serene rust. Langs de route stuit je op zeven QR-codes; wanneer je ze scant met je smartphone, verschijnt telkens een gedicht. Na de wandeling bracht ik een bezoek aan de twee aula’s van het crematorium.

Als student interieurarchitectuur was mijn bezoek aan Crematorium Hofheide een ervaring die mijn kijk op ruimtelijk ontwerp en spiritualiteit heeft verrijkt. Wat mij meteen opviel en enorm aansprak, was het feit dat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende religieuze overtuigingen. In een tijd waarin diversiteit en inclusiviteit steeds belangrijker worden, is het verfrissend om te zien hoe dit crematorium een plek van gedeelde herinnering en troost biedt, zonder de nadruk te leggen op godsdienstige symbolen.

De eenvoud van het ontwerp was voor mij intrigerend. Ondanks de strakke lijnen en minimalistische esthetiek, straalt het crematorium een onmiskenbare warmte uit. Dit bewijst voor mij dat eenvoud niet synoniem hoeft te zijn met kilheid. Integendeel, de zorgvuldig gekozen materialen en de serene atmosfeer creëren een gevoel van rust en sereniteit, wat essentieel is voor een plek van afscheid en rouwverwerking.

Voor mijn bezoek hoorde ik enkele negatieve reacties over het cafetaria, maar aangezien er op het moment dat ik het crematorium bezocht een koffietafel plaatsvond heb ik, uit respect voor de familie, ervoor gekozen dit niet te bezoeken. Desondanks kan ik niet anders dan de algehele indruk van Crematorium Hofheide als positief te bestempelen. Het is een plek die zowel architectonisch als emotioneel indruk maakt, en die ik zeker zal blijven herinneren in mijn toekomstige ontwerpprojecten. (Vlaams Bouwmeester, 2015)

Figuur 34-37: Crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024)

Figuur 38: Crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024)

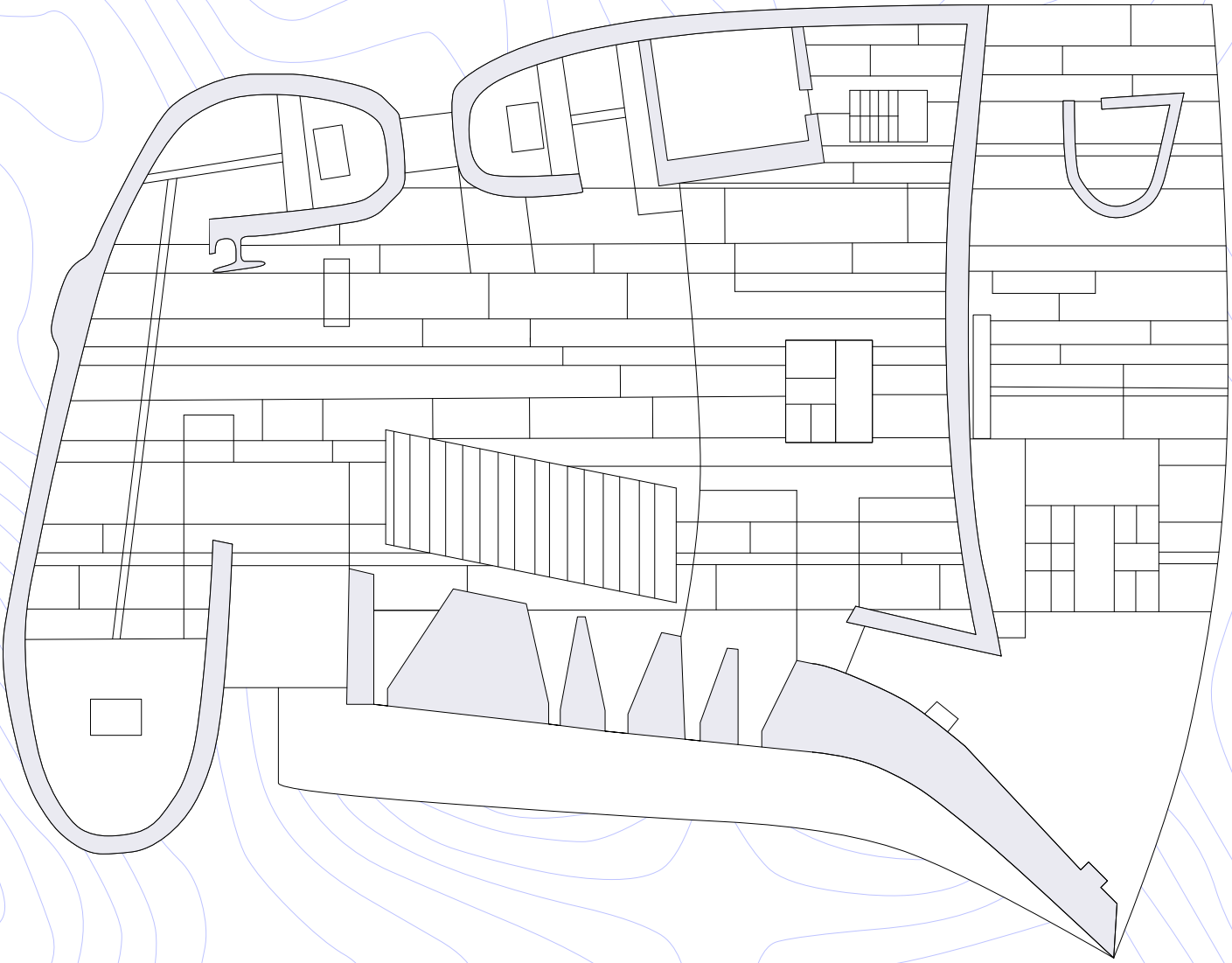
9.3 Analyse op basis van literatuurstudie

Geborgenheid ++
Bij het passeren van het crematorium wordt onmiddellijk een gevoel van geborgenheid opgeroepen, dankzij het cortenstaal dat aan de buitenkant van het gebouw is gebruikt, wat een gevoel van veiligheid biedt. Eenmaal binnen wordt dit gevoel van geborgenheid eerder vervangen door een gevoel van ruimte, voornamelijk vanwege de hoogte van het plafond. Hoewel dit voor mij een positieve invloed heeft op het architecturale aspect, kan het geborgen gevoel hierdoor verminderen.

Warmte +++
Het cortenstaal, dat eerder te zien was in het werk van Gijs Van Vaerenbergh, "Reading between the lines", komt ook hier terug. Eveneens worden hier geen grote platen gebruikt, maar eerder kleine fragmenten die op een harmonieuze manier zijn samengevoegd. Je zou zelfs kunnen suggereren dat ze het ritme van een muziekstuk reflecteren. Het cortenstaal straalt naast warmte, ook soberheid, grofheid en poreusheid uit. Door deze eigenschappen wordt het één met de natuur. Het roodbruine kleurenpalet wordt voortgezet in het interieur. De wanden en vloeren zijn van beton, terwijl de deuren van cortenstaal zijn en zowel de zitplaatsen als de geluidsboxen in bruin zijn uitgevoerd. De tissuehouders die op verschillende sokkels van cortenstaal te vinden zijn, zijn gemaakt van hout. Dit kleurenpalet draagt bij aan een warme sfeer.

Rust +++
Met een beperkt aantal verschillende materialen wordt al snel een gevoel van eenvoud gecreëerd, wat bijdraagt aan een rustige sfeer. Het gebouw is echter verre van saai; subtiele aanpassingen spelen met openheid, diepte en natuurlijk licht, wat het interessant maakt. Bovendien weerspiegelt de serene sfeer binnen zich ook buiten. Hoewel het gebouw opvalt, integreert het door het warme, eenvoudige kleurenpalet harmonieus in de omringende natuur, die dienstdoet als uitstrooigebied en urnenvelden.

Herkenning +
Bij een eerste blik zou je niet direct vermoeden dat het gebouw een crematorium is; er ontbreekt een prominente aanduiding en specifieke kenmerken die het onderscheiden. Zelfs bij het betreden van het interieur is er niet meteen een directe associatie met dood en crematoria; er zijn geen katholieke kruisen, beelden van lijden of andere traditionele symbolen die je elders wellicht zou verwachten. Pas in de twee aula's wordt de connectie duidelijker, vooral door de opstelling van de zitplaatsen. In de grote aula wordt de vormgeving van de zitplaatsen, zoals we die in kerken zien, aangehouden. Er zijn twee rijen, waarbij alle nabestaanden dezelfde kant op kijken. Deze opstelling wordt volledig gewijzigd in de kleine aula, waar de nabestaanden in een u-vorm zitten, wat een groter gevoel van samenhorigheid creëert. De afwezigheid van deze gebruikelijke elementen draagt naar mijn mening bij aan de warmte en rust van de ruimte, waardoor het crematorium toegankelijk blijft voor alle gemeenschappen.

Figuur 39: Grondplan Ronchamp (eigen figuur gebaseerd op DWG models, 2018)

10. De heuvel van de Notre-Dame du Haut

10.1 Omschrijving

Vanaf de heuvel van de Notre-Dame du Haut strekt zich een panorama uit over Ronchamp, gelegen in het departement Haute-Saône, in de regio Bourgogne-Franche-Comté. Deze prominente heuvel is niet alleen de thuisbasis van moderne architectuur, maar heeft ook eeuwenlang gefungeerd als bedevaartsoord ter ere van Maria. Op de top van deze heuvel zijn de scheppingen te bewonderen van drie vooraanstaande architecten: Le Corbusier, Jean Prouvé en Renzo Piano.

Figuur 40: Kaart België aanduiding Ronchamp
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)

Le Corbusier, vaak beschouwd als dé architect van de twintigste eeuw, was een Frans-Zwitserse architect en stedenbouwkundige. Zijn impact op de modernistische architectuur was grensverleggend. (MAS, 2024)

De bedevaartskapel op de heuvel van de Notre-Dame du Haut werd in 1955 door Le Corbusier opgericht en is vandaag de dag een centrum van zowel architectonische als spirituele betekenis in de Vogezen. Zijn eigentijdse stijl en innovatieve vormgeving hebben de religieuze architectuur van de twintigste eeuw gerevolutioneerd. De kapel bestaat uit betonnen wanden met ronde vormen, waarboven een dak zweeft zonder het betonnen geheel te raken. Dit opvallend ontwerp wordt verder versterkt door een doordachte lichtval die door de ruimte tussen het gewelf en de betonnen muren sijpelt, evenals door de kleurrijke glas-in-loodramen. Het geheel nodigt uit tot contemplatie en trekt pelgrims aan voor de vieringen van de geboorte van Maria, Hemelvaart en Maria-Tenhemelopneming.

Hoewel de kapel van Le Corbusier een christelijke oorsprong heeft, is zij gastvrij voor alle bezoekers, binnen en buiten de geloofsgemeenschap. De kapel maakt haar aanwezigheid al van veraf bekend, waardoor nieuwsgierigheid wordt gewekt en mensen van alle achtergronden worden uitgenodigd om haar te ervaren. (Colline Notre-Dame du Haut, z.d.)

Het hele jaar door worden op de heuvel verschillende culturele evenementen georganiseerd. Elk jaar ontvangt de Notre-Dame du Haut-heuvel ongeveer 65.000 bezoekers (France-Voyage, 2022) die van over heel de wereld de kapel komen bewonderen.

10.2 Bevinding bezoek

In maart 2024 bracht ik voor het eerst een bezoek aan de kapel, vooral in afwachting van de buitenkapel. Tot mijn spijt ontdekte ik bij aankomst dat deze kant van de kapel in de steigers stond voor renovatie. Dit was een belangrijk element dat ik niet kon meenemen in mijn beoordeling van de verschillende emoties.

Als student interieurarchitectuur is het bezoeken van de Kapel van Notre-Dame-du-Haut, beter bekend als Ronchamp, een ervaring die ik niet snel zal vergeten. Deze iconische kapel wordt vaak geprezen vanwege zijn esthetiek, en nu begrijp ik volledig waarom.

Het ontwerp van Le Corbusier is zonder twijfel een van de meest gewaardeerde kapellen in de geschiedenis van de moderne architectuur. Zijn innovatieve benadering van ruimte, licht en vormgeving creëert een atmosfeer die een diepe indruk achterlaat op elke bezoeker. Bij het betreden van Ronchamp werd ik meteen overweldigd door de kracht van zijn ontwerp.

Ik keek vooral uit naar het zien van de buitenkapel, waar ik veel van verwachtte. Helaas was deze tijdens mijn bezoek niet toegankelijk vanwege werkzaamheden. Dit was een teleurstelling, maar gelukkig kon ik nog steeds genieten van de indrukwekkende ervaring van de binnenruimte.

Het kleurenspel dat ontstaat, in de dikke wand, door het licht dat door de ramen valt, is werkelijk adembenemend. De manier waarop de kleuren dansen en veranderen over de muren en vloeren, creëert een unieke en bijna spirituele atmosfeer. Het is alsof de ruimte zelf tot leven komt en je meeneemt op een reis van contemplatie en verwondering.

Mijn bezoek aan Ronchamp heeft mijn waardering voor Le Corbusiers meesterwerk alleen maar versterkt. Het is een architectonische prestatie die niet alleen de tand des tijds heeft doorstaan, maar ook nog steeds de zintuigen prikkelt en de verbeelding stimuleert.

Figuur 41-44: Ronchamp (eigen figuur, 2024)

Figuur 45: Ronchamp (eigen figuur, 2024)

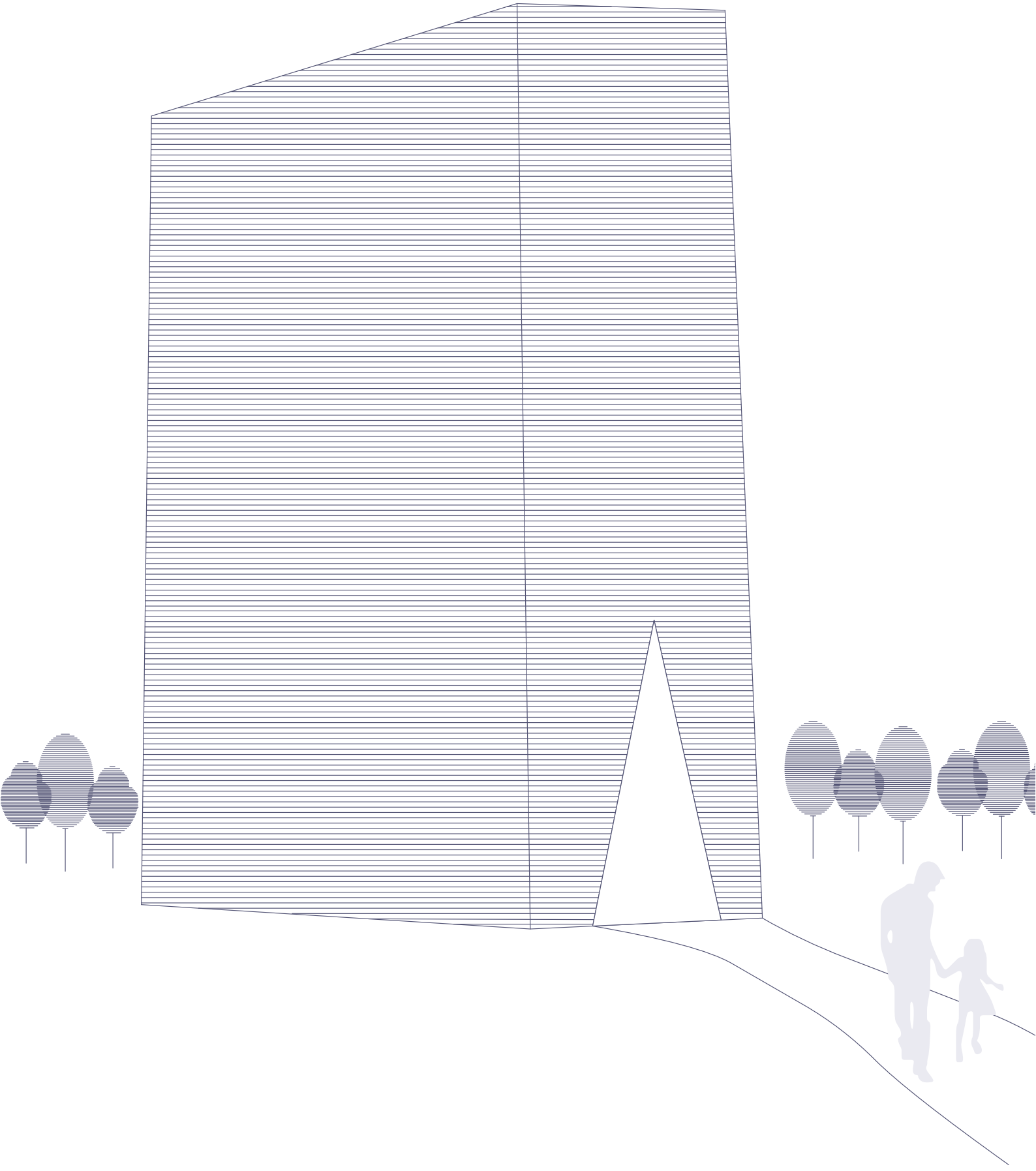
10.3 Analyse op basis van literatuurstudie

Geborgenheid ++
De buitenkant van de kapel wekt geen gevoel van geborgenheid op. Gelegen op een berg biedt de omgeving weinig beschutting. Bij het betreden van de kapel komt het gevoel van geborgenheid niet direct naar voren vanwege de hoogte van het plafond. Toch straalt de binnenkant een vorm van veiligheid uit. In de kapel bevinden zich allemaal kleine gekleurde glasramen; door de harmonieuze plaatsing van de ramen zie je dat de kapel is opgebouwd uit dikke muren, wat een gevoel van geborgenheid geeft. Daarnaast heeft Le Corbusier ervoor gekozen om kleine altaars te creëren in een halve cirkel, waardoor het intieme gevoel beter tot zijn recht komt. Ondanks de verhoogde plafonds zorgt de beperkte ruimte toch voor een intieme sfeer.

Warmte +++
De kapel van Ronchamp, ontworpen door Le Corbusier, staat bekend om zijn spel met licht. In deze kapel rust het plafond niet op de muren, waardoor openingen ontstaan voor natuurlijk licht. Dit licht valt van bovenaf in de intieme ruimtes met kleine altaars, waardoor ze letterlijk worden omhuld. Bovendien is gekleurd glas gebruikt in de kapel, waardoor het licht een speels effect krijgt terwijl het door de ruimte stroomt. Deze doordachte benadering van natuurlijk licht draagt bij aan een warme atmosfeer.

Rust +++
De harmonie tussen organische vormen, kleurgebruik, eenvoud en het gebruik van natuurlijk licht binnen in de kapel dragen bij aan een naadloze eenheid zowel buiten als binnen. Deze elementen komen samen om een samenhangende ervaring te creëren voor de bezoekers. Bovendien versterkt het gevoel van rust zich door de doordachte afvoer van water vanaf het dak, dat zachtjes neerstroomt in een betonnen bad, een subtiel en vredig tafereel dat bijdraagt aan de serene sfeer van de omgeving.

Herkenning +++
De kapel toont duidelijk klassieke christelijke kerkelijke elementen, zoals altaars, een biechtruimte, christelijke kruisen zowel binnen als buiten de kapel, een Mariabeeld dat een verbinding vormt tussen de binnen- en buitenruimtes, en gebedsplekken aan de banken.

Figuur 46: Tekening Bruder Klaus kapel (eigen figuur, 2024)

11. Bruder Klaus kapel

11.1 Omschrijving

De Bruder Klaus Kapel, gelegen in Wachendorf, Duitsland, is een opmerkelijk en uniek bouwwerk dat zijn plaats vindt te midden van het betoverende landschap van de Eifel. Deze modernistische kapel, ontworpen door de gerenommeerde Zwitserse architect Peter Zumthor, werd voltooid in 2007.

Figuur 47: Kaart Duitsland aanduiding Wachendorf
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)

Peter Zumthor, een begaafd architect en zoon van een meubelmaker, richtte zijn eigen architectenbureau op in Haldenstein, Zwitserland, in 1979. Door de jaren heen groeide hij uit tot een van de meest vooraanstaande hedendaagse architecten. In 2009 werd hij bekroond met de prestigieuze Pritzkerprijs voor zijn buitengewone oeuvre, waarbij hij trouw blijft aan zijn eigen stijl en zich niet laat beïnvloeden door trends. (Spring, 2024)

Het initiatief voor de kapel kwam van de Duitse boer Hermann-Josef Scheidtweiler, die een kapel wilde bouwen ter ere van zijn beschermengel, Bruder Klaus. Bruder Klaus, een heilige die leefde van 1417 tot 1487 in Zwitserland, wordt in veel landen, waaronder Duitsland, vereerd als beschermheilige. Peter Zumthor werd benaderd door de boer om het ontwerp te verzorgen, terwijl de bouw werd uitgevoerd door de boer, zijn familie en vrienden.

De kapel is opgebouwd uit bomen die zorgvuldig zijn gekapt en gerangschikt in een tentvormige bekisting voor het beton. Het beton is zo gemengd dat de juiste kleur ontstond voor het bouwwerk. De betonnen muren brengen een gevoel van rust teweeg en laten de kapel opgaan in het landschap. Vervolgens werd aan de binnenzijde van de bekisting een smeulend vuur ontstoken, dat de binnenste boomstammen verkoolde gedurende drie weken. De muren van de kapel zijn voorzien van honderden glazen bollen, waardoor een unieke en prachtige lichtinval ontstaat. Een deel van het dak blijft open, waardoor nog meer licht binnenvalt. De kapel heeft een strakke vijfhoekige vorm, terwijl de ingang een driehoekige vorm heeft. Binnenin zijn de vormen juist zachter en ronder. (Eifel info, 2024)

Tegenwoordig wordt de Bruder Klaus Kapel gebruikt voor bezinning, meditatie en gebed, waarbij ze dienst doet als een toevluchtsoord voor individuele spiritualiteit.

11.2 Bevinding bezoek

De parkeerplaats, vanwaar een korte wandeling naar de Bruder Klaus kapel begint, bevindt zich iets verderop. Op deze manier wordt het natuurlijke landschap rondom de kapel behouden. Na een korte wandeling door verschillende velden bereikten we de kapel. Het pad dat we volgden, leidde ons rechtstreeks naar de driehoekige deur.

Voor dit onderzoek, heb ik me verdiept in verschillende casestudies, maar geen enkel project heeft me zo diep geraakt als de Broeder Klaus Kapel van Peter Zumthor. Dit meesterwerk van eenvoud en subtiliteit heeft een blijvende indruk op mij achtergelaten.

Wat deze kapel zo bijzonder maakt, is de perfecte balans tussen eenvoud en betekenis. Hoewel het een minimalistisch ontwerp heeft, hint het subtiel naar het katholieke geloof met een bescheiden kruis boven de buitendeur. Deze symboliek voegt een diepere laag toe aan het gebouw, zonder afbreuk te doen aan de algehele eenvoud.

Het architectonische genie van Zumthor komt ook naar voren in de manier waarop het gebouw je dwingt na te denken over zijn structuur. Bij binnenkomst maakt het pad een bocht, wat je uitnodigt om de ruimte te verkennen en je bewust te worden van de architecturale compositie. De kleuren van de buitenkant vervagen naadloos in de omgeving, waardoor de kapel lijkt op te gaan in zijn natuurlijke habitat.

Wat mij vooral fascineert, is de bouwmethode die aan de binnenkant nog duidelijk zichtbaar is. Het ruwe en ambachtelijke karakter blijft behouden, waardoor de kapel een gevoel van puurheid en authenticiteit uitstraalt. Het is alsof Zumthor de ziel van het gebouw blootlegt, waardoor het een bijna mystieke aura krijgt.

Al met al kan ik met zekerheid zeggen dat de Broeder Klaus Kapel mijn diepste bewondering heeft gewonnen. Het is een meesterwerk van architectuur dat niet alleen visueel indrukwekkend is, maar ook een bron van contemplatie en introspectie.

Figuur 48-51: Brüder Klaus kapel (eigen figuur, 2024)

Figuur 52: Bruder Klaus kapel (eigen figuur, 2024)

11.3 Analyse op basis van literatuurstudie

Geborgenheid +++
Bij het betreden van de Bruder Klaus kapel voel je je direct geborgen. Het betonnen plafond, oorspronkelijk aangebracht rond de later verbrande bomen, is hier relatief laag. Het pad draait verder naar de binnenplaats. Hierdoor heb je bij het binnenkomen niet meteen een overzicht van de volledige ruimte. Het geborgen gevoel is vooral bij binnenkomst sterk aanwezig. Naarmate je verder gaat, neemt het enigszins af vanwege de hoogte van de binnenplaats. Toch blijft er een gevoel van geborgenheid aanwezig, omdat de ruimte niet al te groot is. Je hebt het gevoel dat je omringd en beschermd bent. Buiten de kapel komt het geborgen gevoel niet naar boven.

Warmte +++
Het lichtbruin-gele kleurenpalet, ontstaan door het gekleurde beton, aan de buitenkant zorgt direct voor een warm en uitnodigend gevoel. Zodra je door de driehoekige deur naar binnen stapt, verandert dit palet naar een dieper bruine tint, waarbij de warmte van buiten behouden blijft. Het natuurlijke licht dat van boven naar binnen valt, samen met de kleine glazen bollen in de wanden, versterkt het gevoel van warmte aanzienlijk.

Rust +++
Zoals eerder vermeld, vereist een bezoek aan de Bruder Klaus kapel een korte wandeling vanaf de parkeerplaats. Hierdoor is de kapel al van veraf zichtbaar en integreert ze zich harmonieus in het landschap, wat een gevoel van sereniteit opwekt. Deze rust wordt bij het binnengaan voortgezet. De kapel is relatief klein, waardoor bezoekers geneigd zijn om met niet te veel mensen tegelijk naar binnen te gaan en automatisch te fluisteren. Door slimme architectuur wordt het menselijk gedrag beïnvloed, wat resulteert in een natuurlijke staat van kalmte.

Herkenning ++
Hoewel de herkenning van het religieuze karakter in deze kapel subtieler is, komt het toch tot uiting. Zumthor zelf was atheïst, maar door middel van subtiele details wordt duidelijk dat hij de Bruder Klaus kapel heeft ontworpen in opdracht van gelovigen. Boven de driehoekige deur bevindt zich een christelijk kruis, ingebed in het beton en met dezelfde metalen kleur als de deur, waardoor het harmonieus opgaat in het geheel. Binnen is er ruimte voor gebed en bezinning. De kapel is voorzien van een bescheiden bankje voor serene momenten. Bovendien is er de mogelijkheid om een kaarsje te branden en op die manier een moment van reflectie te nemen.

Figuur 53: Meubels Dom Hans van der Laan (eigen figuur, 2024)

12. Meubels - Dom Hans van der Laan

12.1 Omschrijving

Dom Hans van der Laan onthult met zijn meubels meer dan slechts één verhaal. Hij spreekt over harmonie tussen rust en chaos, binnen en buiten, natuur en cultuur, eenvoud en luxe, design en functionaliteit. Dit leidt tot een harmonieuze balans in zijn meubels. Ze stralen eenvoud uit met strakke lijnen en geometrische vormen die een gevoel van rust en sereniteit oproepen. Tegelijkertijd zijn ze functioneel en praktisch, zonder concessies te doen aan hun esthetiek. Door het gebruik van hoogwaardige materialen en zorgvuldige afwerkingen voegt hij een vleugje luxe toe aan zijn ontwerpen, terwijl hij toch trouw blijft aan zijn minimalistische benadering. Het samenspel van deze elementen resulteert in meubels die niet alleen visueel aantrekkelijk zijn, maar ook dieperliggende betekenis en harmonie uitstralen.

Hoewel hij een beperkt aantal werken heeft voortgebracht, geniet de Benedictijnse monnik en architect Hans van der Laan een aanzienlijke reputatie in de architectuurwereld. Op 53-jarige leeftijd presenteerde hij zijn eerste echte ontwerp: het klooster Sint-Benedictusberg in Vaals. Zijn leven lang heeft hij onderzoek gedaan naar de vorm, verhouding en de menselijke ervaring van architectonische ruimtes, waarbij hij drie kloosters en een woonhuis heeft ontworpen. Tijdens zijn studie ontwikkelde hij zijn leer over de gulden snede en het plastische getal.

Hoewel de gulden snede een veelvoorkomende verhouding is in kunst, bouwkunde, financiën, muziek en natuur, vond Van der Laan dat deze verhouding ontoereikend was voor architecten, gezien hun werk met twee- en driedimensionale ruimtes. Hij zag de beperkingen van de theorie van de gulden snede, die voornamelijk gericht was op tweedimensionale verhoudingen. Van der Laan was niet enkel geïnteresseerd in de dimensies van ruimtes zelf, maar vooral in de invloed van deze verhoudingen op de menselijke ervaring. Hij ontwikkelde daarom zijn eigen meetsysteem voor ruimtelijke verhoudingen tussen lijnen, vlakken en volumes, resulterend in het ‘plastische getal’ - een ontwerpprincipe dat de menselijke ruimtelijke perceptie weerspiegelt.

Deze bevindingen paste hij toe in zijn meubelontwerpen, waarbij perfecte verhoudingen tussen lengte, breedte en hoogte en symmetrie tussen de onderdelen en het geheel essentieel waren. Elk meubelstuk, gebaseerd op een basisvorm, heeft zijn eigen unieke karakter en past zich naadloos aan aan de omgeving waarin het wordt geplaatst, of het nu een woonkamer, tuin, kantooromgeving of vergaderzaal is. De collectie van Dom van der Laan bestaat uit negen basisvormen, waarbinnen verschillende formaten mogelijk zijn, zolang de juiste verhoudingen worden behouden. Alle meubels worden met de hand vervaardigd, waarbij vakmanschap en aandacht voor detail centraal staan (Dom van der Laan, z.d.).

12.2 Bevinding bezoek

De meubelstukken ontworpen door Dom Hans van der Laan zijn te bewonderen in de Abdij op de Sint-Benedictusberg in Lemiers, Nederland. Tijdens mijn bezoek nam ik deel aan een deel van een twee uur durende mis, gevolgd door de mogelijkheid om een deel van de collectie te bezichtigen. Om mijn beoordeling te vormen, richt ik me enkel op de meubels die ik tijdens dit bezoek kon bezichtigen.

Als student interieurarchitectuur ben ik gefascineerd geraakt door de meubels ontworpen door Dom Hans van der Laan, vooral in de context van een klooster. Deze meubels zijn zonder twijfel krachtig en passen perfect in de serene sfeer van een kloosterlijke omgeving. Ze stralen een zekere spiritualiteit uit die nauw verbonden lijkt te zijn met het christelijke gedachtegoed.

Wat mij opvalt is hoe sterk de meubels verweven zijn met hun omgeving. In een kloosterlijke setting lijken ze haast een verlengstuk van de architectuur en dragen ze bij aan de algehele sfeer van contemplatie en rust. Het is alsof ze een diepere betekenis hebben die alleen binnen de muren van een klooster volledig tot zijn recht komt. Zodra je ze uit deze omgeving haalt, lijkt het gevoel van spiritualiteit en verbondenheid te vervagen.

Hoewel ik de meubels van Dom Hans van der Laan bewonder om hun doordachte ontwerp en hun vermogen om een bepaalde sfeer te creëren, merk ik dat er een element ontbreekt. De meubels zelf voelen eerder afstandelijk aan, wat in contrast staat met het knusse en uitnodigende gevoel waarnaar ik op zoek ben.

Desondanks kan ik niet ontkennen dat de meubels van Dom Hans van der Laan een belangrijke rol spelen in de geschiedenis van interieurontwerp, vooral binnen religieuze contexten. Hun krachtige aanwezigheid en hun vermogen om de omgeving te versterken zijn kenmerkend voor het vakmanschap van deze architect en monnik.

Figuur 54-57: Meubels Dom Hans van der Laan (eigen figuur, 2024)

Figuur 58: Meubels Dom Hans van der Laan (eigen figuur, 2024)

12.3 Analyse op basis van literatuurstudie

Geborgenheid ++
Tijdens een misviering richt je je op het altaar, omringd door meubels waar de monniken zich bevinden. De hoge armleuningen en rugleuningen zorgen ervoor dat de monniken toch enigszins afgesloten zitten. Dit creëert voor de geestelijken een gevoel van veiligheid en geborgenheid. De meubels voor de bezoekers zijn daarentegen meer open en bieden een minder geborgen gevoel. Door deze hiërarchie in de meubels, wordt er een bepaalde nederigheid, afstand tot god gecreëerd.

Warmte +
De meubels van Dom Hans van der Laan die te vinden zijn in de abdij stralen geen warmte uit. Het blauwgrijze kleurenpalet dat is gebruikt, oogt eerder afstandelijk en koel.

Rust +++
De meubels zijn eenvoudig en hebben weinig decoratie, waarbij alleen de schroeven zichtbaar blijven. De poten van de bankjes lopen meestal smaller af naar beneden, waardoor het massieve meubilair er lichter uitziet. Deze kenmerken dragen bij aan een gevoel van rust dat de meubels uitstralen.

Herkenning +
Liefhebbers beweren dat de zichtbare schroeven een verwijzing zijn naar de kruisiging van Jezus. Als toeschouwer is dat een vorm van semiotiek die je niet meteen zou herkennen. Hoewel de meubels een zekere kerkelijke uitstraling hebben, wordt er verder geen specifieke verwijzing gemaakt naar de katholieke kerk of een ander geloof. Wanneer de meubels buiten de context van de abdij worden geplaatst, verliezen ze door gebrek aan herkenning ook hun aantrekkingskracht.

13. Conclusie empirisch onderzoek

Dit empirisch onderzoek heeft zich gericht op het vergelijken van de gevormde aspecten uit de literatuurstudie met de bevindingen van de casestudies, met een bijzondere aandacht voor het begrip 'Herkenning'. Uit de resultaten blijkt dat de aspecten geborgenheid, warmte en rust, die eerder zijn geïdentificeerd als essentieel in de literatuur, sterk met elkaar verweven zijn in de casestudies. Deze aspecten hebben elk een sterke invloed op elkaar, wat suggereert dat ze elkaar aanvullen en versterken in de beleving.

De toepassing van de vier aspecten, geborgenheid, warmte, rust en herkenning, werd geëvalueerd aan de hand van drie beoordelingsniveaus: afwezig, niet sterk tot uiting en sterk aanwezig. Uit het schema (zie figuur 59) blijkt dat de cases over het algemeen goed scoren op geborgenheid, warmte en rust. Echter, opvallend is dat herkenning minder voorkomt in de casestudies. Dit wijst erop dat hoewel de aspecten geborgenheid, warmte en rust goed worden gerealiseerd, herkenning een ondergeschikte rol speelt in de beleving van de ruimte.

De fotostudie ondersteunt deze bevindingen, waaruit blijkt dat herkenning steeds minder belangrijk wordt in de esthetiek van religieuze ruimtes. Deze evolutie is mogelijk te wijten aan een afnemende verbondenheid met het geloof onder mensen, wat zich reflecteert in de manier waarop religieuze ruimtes worden ontworpen en ervaren.

Het gevoel van geborgenheid wordt beïnvloed door verschillende aspecten van de architectuur, vaak in combinatie met een gevoel van veiligheid en intimiteit. Het idee van onopgemerkt blijven of zich in een beschermende cocon bevinden, roept een krachtig gevoel van geborgenheid op. De intieme hoekjes die we vinden binnen het grotere geheel, zoals de ingang van de Bruder Klaus kapel of de kleinere altaars bij Le Corbusier's kapel, versterken dit gevoel.

In deze projecten wordt warmte op diverse manieren uitgedrukt. Het gebruik van kleine cortenstalen platen, met hun oranjebruine kleur, draagt bij aan een warme uitstraling, vooral wanneer ze samenkomen in harmonieuze rangschikkingen en worden verlicht door gefilterd licht. Naast cortenstaal dragen ook materialen zoals hout en beton bij aan het natuurlijke en warme kleurenpalet. Bovendien speelt de inval van natuurlijk licht een cruciale rol bij het creëren van een gevoel van warmte.

Rust wordt in deze projecten voornamelijk tot uitdrukking gebracht door eenvoud en harmonie. De integratie van de kerk met het omringende landschap, het minimalistische ontwerp van de engelen, de eenvoudige materialen en de doordachte architectonische details dragen allemaal bij aan een gevoel van rust en sereniteit. Dit wordt versterkt door de naadloze eenheid tussen organische vormen, kleuren, en het gebruik van natuurlijk licht, zowel binnen als buiten. Over het geheel genomen wordt rust in deze projecten gedefinieerd door de afwezigheid van overbodige franje, de harmonieuze integratie met de omgeving, en de subtiliteit van de architectonische details.

In conclusie tonen de resultaten van dit onderzoek aan dat hoewel de aspecten geborgenheid, warmte en rust goed worden gerealiseerd in religieuze ruimtes, herkenning steeds minder prominent aanwezig is. Dit suggereert een veranderende esthetiek in religieuze architectuur die in lijn is met de evolutie van geloofsbeleving in de moderne samenleving.

	Geborgenheid	Warmte	Rust	Herkenning
Reading between the lines	+++	+++	+++	++
The Arcangeli	+++	+++	+++	+
Crematorium Hofheide	++	+++	+++	+
Ronchamp	++	+++	+++	++
Bruder Klaus Kapel	+++	+++	+++	++
Meubels - Dom Hans van der Laan	++	+	+++	+

+ Afwezig ++ Niet sterk tot uiting +++ sterk aanwezig

Figuur 59: Schematische voorstelling beoordeling cases (eigen figuur, 2024)

ALGEMEEN BESLUIT

DEEL III

Uit de literatuurstudie blijkt dat elke persoon op zijn eigen manier rouwt om het verlies van een dierbare en dit ook herdenkt. Tijdens het onderzoek is gebleken dat hoewel we allemaal ons verwerkingsproces op verschillende manieren beleven en verschillende emoties ervaren, er toch gemeenschappelijke fases zijn. Zo werd er in de literatuurstudie dieper ingegaan op verschillende rouwmodellen. Elke persoon die te maken krijgt met verlies zal door de verschillende fases van de rouwmodellen gaan, maar de duur, intensiteit en de manier waarop men met deze rouwmodellen omgaat, zal sterk variëren van persoon tot persoon.

Dat iedereen het anders beleeft, maar dat er uiteindelijk toch enige uniformiteit is in hoe we ermee omgaan, kwam naar voren tijdens het onderzoek naar herdenkplekken. De manier van herdenken is steeds anders en de persoon die wordt herdacht en de locatie verschillen, maar toch komen vaak dezelfde elementen naar voren.

Om een antwoord te vinden op de onderzoeksvraag werden belangrijke concepten binnen dit onderwerp bestudeerd, waaronder de geschiedenis, de uitvaartmogelijkheden na het overlijden van een dierbare, de rouwfasen en de rol van herdenken in deze fases. Daarnaast is gekeken naar hoe herdenking van overledenen plaatsvindt, zowel bij ons als in andere culturen. De verkregen informatie werd samengevoegd tot een synthese waarin vier essentiële emotionele en symbolische aspecten naar voren kwamen die bijdragen aan de verwerking van het verlies van dierbaren: geborgenheid, warmte, rust en herkenning.

Deze aspecten werden in het empirisch onderzoek getoetst aan de praktijk aan de hand van zes cases. Hieruit bleek dat deze aspecten op verschillende manieren werden toegepast binnen de cases en dat er een duidelijke samenhang tussen de verschillende aspecten bestaat. Om een herdenkingsmeubel te ontwerpen dat bijdraagt aan het herdenken van een overledene, is het belangrijk om een balans te vinden tussen deze aspecten.

De kennis en ervaringen die uit dit onderzoek zijn opgedaan, worden gebruikt voor het ontwerp van het masterproject, een herdenkingsmeubel. Hier wordt verder op ingegaan in het volgende hoofdstuk.

MASTERPROJECT

DEEL IV

14. Een plek voor eeuwige herinnering

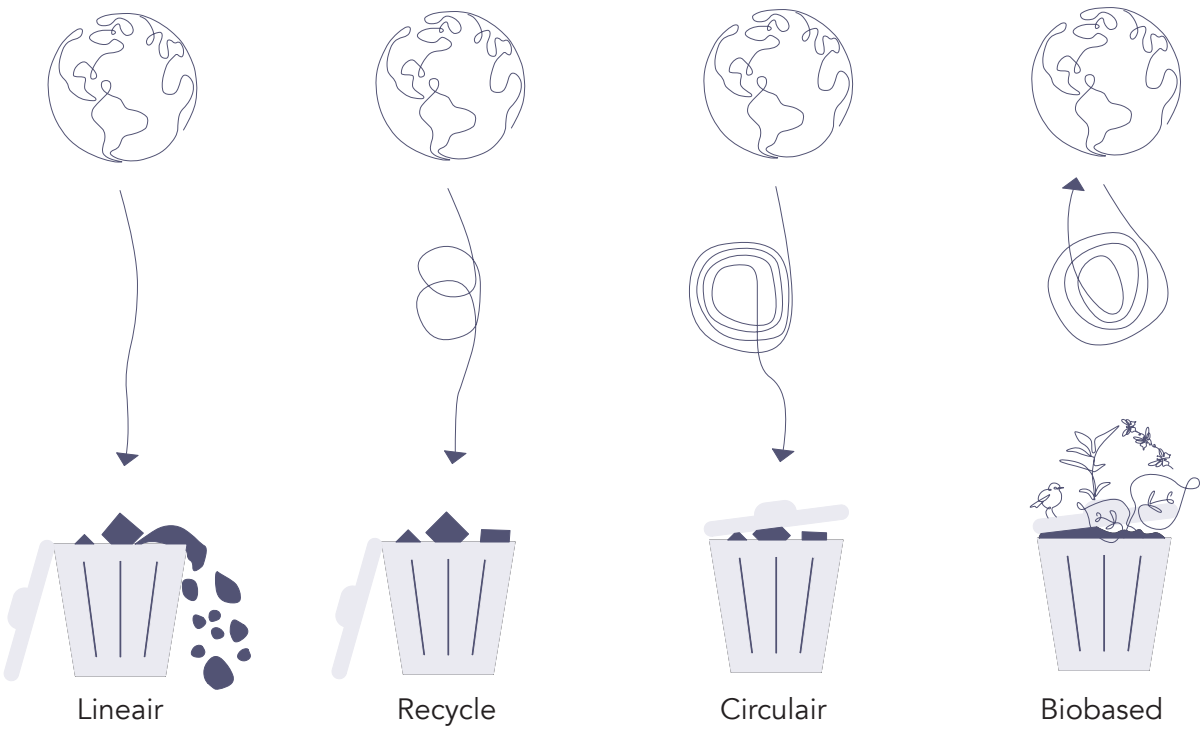
Zoals eerder aangehaald, wordt al de verkregen informatie uit het voorgaande onderzoek gebruikt voor het ontwerp van het masterproject. Het betreft een herdenkingsmeubel om de herinnering aan een overledene levend te houden. Dit alles wordt ontwikkeld met het oog op circulaire bouwprincipes.

14.1 Circulair bouwen

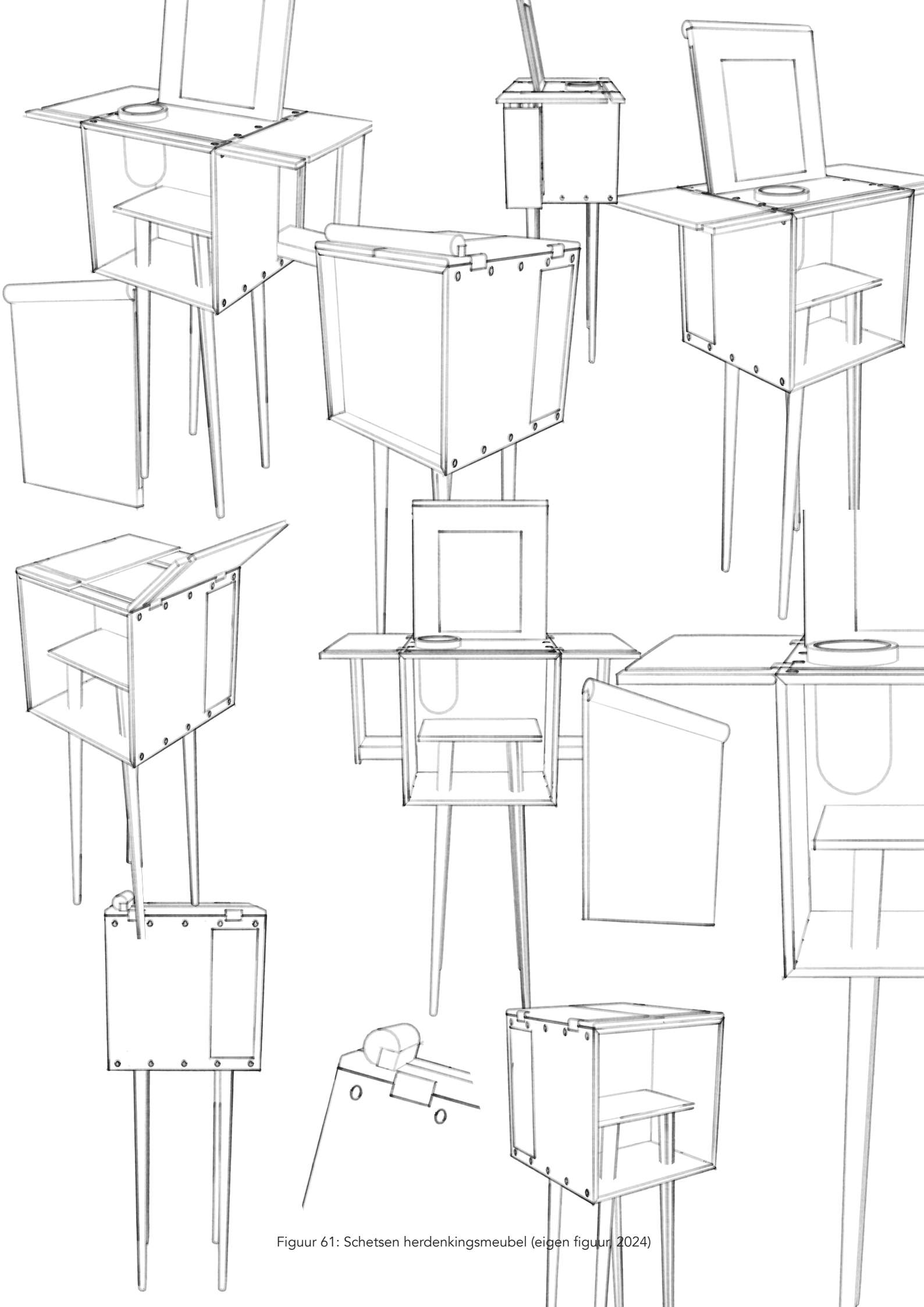
Ongeveer 30 tot 40% van ons afval komt voort uit de bouwsector (Vlaanderen Circulair, 2024), wat aanzienlijk bijdraagt aan onze CO2-voetafdruk. De manier waarop we bouwen en wonen heeft een aanzienlijke impact op het milieu. In een circulaire economie streven we ernaar gebouwen en bouwmaterialen zo lang mogelijk te gebruiken, te hergebruiken, aan te passen en te herbouwen. Op die manier voorkomen we overmatig afval en de voortdurende exploitatie van nieuwe grondstoffen.

Circulair bouwen gaat echter verder dan alleen het hergebruiken en recyclen van materialen (Vito, 2024). Het begint allemaal bij het ontwerp van gebouwen, meubels of objecten. Is er garantie voor langdurig en duurzaam gebruik? Kunnen ze gemakkelijk worden aangepast aan toekomstige behoeften en wensen? Zijn de bouwmaterialen herbruikbaar wanneer het gebouw wordt afgebroken? Bij de selectie van nieuwe bouwmaterialen is het cruciaal om te kiezen voor natuurlijke en gemakkelijk herbruikbare materialen. Daarnaast moeten schaarse grondstoffen zo efficiënt mogelijk worden ingezet.

Tijdens het ontwerp van het herdenkingsmeubel is er vooral rekening gehouden met de mogelijkheid om de onderdelen eenvoudig een nieuw leven te geven. In plaats van het gebruik van lijm, zijn infrezingen en houtverbindingen gebruikt om alle onderdelen bij elkaar te houden. Hierdoor kunnen de verschillende onderdelen gemakkelijk worden gedemonteerd. Deze aanpak maakt het mogelijk om beschadigde of kapotte delen te vervangen, waardoor de levensduur van het meubel wordt verlengd.

Figuur 60: Schematische voorstelling circulair bouwen (eigen figuur gabaseerd op Orga architect, 2019)

Figuur 61: Schetsen herdenkingsmeubel (eigen figuur, 2024)

14.2 Uitwerking

Het ontwerpproces van het herdenkingsmeubel startte vanuit de literatuurstudie. Hieruit werd duidelijk dat bepaalde elementen vaak terug te vinden zijn op herdenkingsplaatsen, zoals foto's, bloemen en kaarsen. Deze essentiële onderdelen moesten allemaal een plaats krijgen in het herdenkingskastje. Ondanks de herhaling van deze elementen, blijft het omgaan met verlies en herdenken een zeer persoonlijke ervaring. Om ervoor te zorgen dat het meubel zich kan aanpassen aan verschillende omgevingen en de persoonlijkheid van elke overledene kan weerspiegelen, werd besloten om het exterieur van het meubel eenvoudig te houden. Het gebruik van hout, zelfs voor de scharnieren, werd gekozen om de nadruk te leggen op de emotionele waarde in plaats van op technische aspecten. Wanneer het meubel gesloten is, integreert het naadloos in het interieur, waardoor er geen directe confrontatie met het herdenken plaatsvindt. Bij het openen van het meubel komt geleidelijk de persoonlijkheid van de overledene naar voren, met behulp van kleurgebruik, persoonlijke items en een aangepaste binnenkant. Elk detail draagt bij aan het creëren van een intieme ruimte voor reflectie en herinnering.

Figuur 62: Herdenkingsmeubel fase 1
(eigen figuur, 2024)

In de aanvangsfase blijft het herdenkingskastje gesloten. Op dit punt is er geen ruimte voor het terugdenken aan degenen die overleden is. Deze configuratie is handig wanneer je niet in de stemming bent voor herdenking of wanneer er bezoek is in je huis en je geen behoefte hebt om erover te praten of de herinneringen aan je geliefde voor jezelf wil koesteren.

Figuur 63: Herdenkingsmeubel fase 2
(eigen figuur, 2024)

Doe het deurtje open door het ronde handvat vast te pakken en omhoog te trekken. Het moment waarop het kastje opengaat, is een serene gebeurtenis. Misschien wil je dit delen met iemand die ook de overledene mist, een lotgenoot.

Figuur 64: Herdenkingsmeubel fase 3
(eigen figuur, 2024)

Zodra het deurtje uit het kastje is, kunnen de panelen die aan scharnieren zijn bevestigd, 180 graden worden geopend. Op deze panelen kunnen later herdenkingsobjecten worden geplaatst. Wanneer de panelen open gaan, worden uitgefreesde delen zichtbaar.

Figuur 65: Herdenkingsmeubel fase 4
(eigen figuur, 2024)

Plaats het deurtje vervolgens in de achterste uitsparing. Draai het deurtje om en schuif het in de achterste uitsparing. Op deze manier komt er een foto van je dierbare overledene in het kastje te staan.

Figuur 66: Herdenkingsmeubel fase 5
(eigen figuur, 2024)

De ronde uitsparing is ontworpen voor het plaatsen van een vaas waarin bloemen kunnen worden gezet. Op het rechterpaneel is er een speciale plek gereserveerd voor het neerzetten van kaarsen. Deze kaarsen worden niet in een aparte houder geplaatst, maar gewoon direct op het meubel zelf. Hierdoor kan het kaarsvet op het meubel druppelen en blijvende schade veroorzaken. Deze eigenschap zorgt ervoor dat het meubelstuk evolueert in harmonie met het proces van herdenken. Misschien overweeg je zelfs om een urn in het kastje te plaatsen?

Figuur 67: Herdenkingsmeubel fase 6
(eigen figuur, 2024)

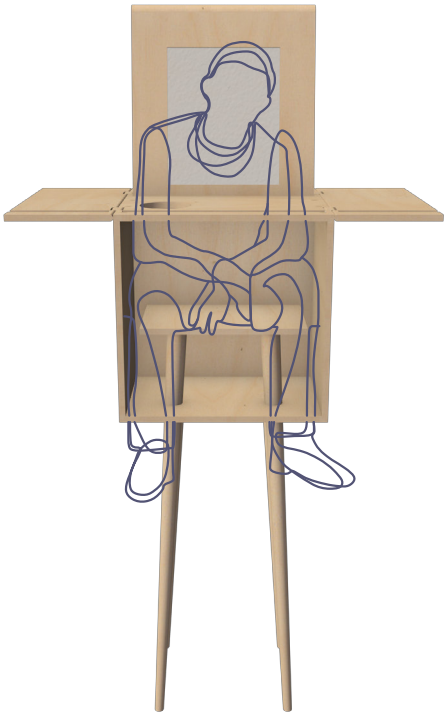
Net zoals Gaston Bachelard spreekt over de verborgen dimensie van kasten in het interieur, zijn er achteraan dit meubel twee laden toegevoegd voor het opbergen van spullen. Wanneer je deze laden opent, kunnen ze ook dienen om extra voorwerpen tentoon te stellen.

14.3 Vormgeving

De hele structuur van het meubel is geïnspireerd door het plattegrond van een kerk of de moderne variant ervan, een aula in een crematorium. In zowel een kerk als een aula bevindt het meest prominente gedeelte zich altijd vooraan, bij het altaar. Dit is de plek waar ceremonies of afscheidsdiensten plaatsvinden. Bij het gedenken van de overledenen staat niet de urn met de as centraal, maar de persoon zelf. Omdat een urn niet altijd aanwezig is, maar een foto wel, is er een speciale plaats voor de foto gereserveerd op de positie van het altaar op het plattegrond. Dit concept wordt versterkt door twee uitklapbare panelen of eventueel openstaande lades, die dienen als de dwarsbeuken van de kerk.

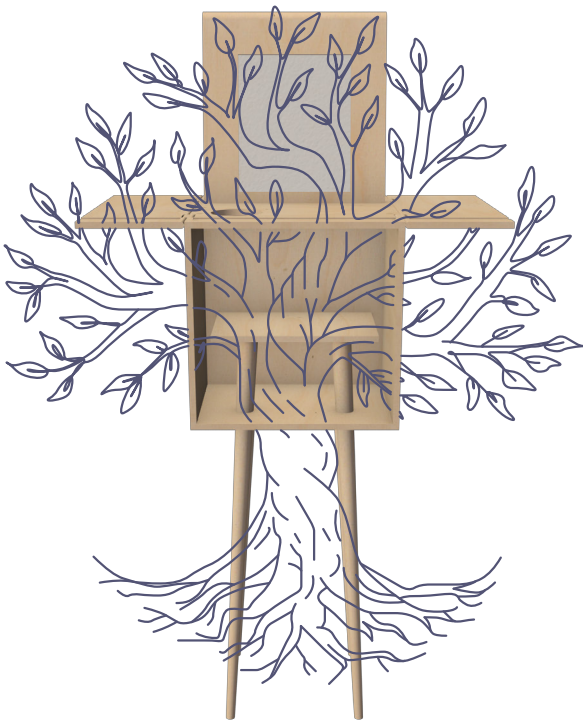
Figuur 68: Herdenkingsmeubel vormgeving kerk
(eigen figuur, 2024)

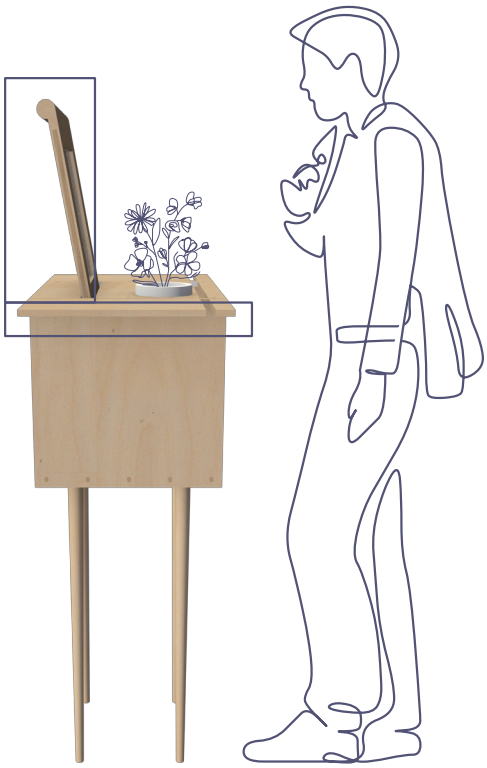
Figuur 69: Herdenkingsmeubel vormgeving stoel
(eigen figuur, 2024)

Wanneer je het kastje opent, zie je binnenin een tablet dat de ruimte verdeelt. Dit tablet rust op twee ronde taps toelopende poten. Mijn ontwerp is geïnspireerd door kunstwerken zoals de Dekenstoel (Berlinde De Bruyckere, 1999) en De stoel van Gauguin (Vincent van Gogh, 1888). De stoel van Berlinde De Bruyckere roept een gevoel van warmte op, terwijl Vincent van Gogh eerder de persoonlijkheid van de afwezige persoon symboliseert. Voor mij staat een stoel ook symbool voor een moment van rust, waarbij ik het associeer met een moment van bezinning.

De doorlopende poten van het meubel kunnen ook geassocieerd worden met een levensboom, een symbool dat vaak gebruikt wordt bij herdenkingen. Net zoals een levensboom, met zijn wortels stevig verankerd in de aarde en zijn takken die naar de hemel reiken, staat dit meubel voor het harmonieuze evenwicht tussen de materiële wereld en de spirituele dimensies. De levensboom groeit als het ware door het kastje heen, recht omhoog naar de hemel, waardoor het meubel een diepere symboliek krijgt die verbonden is met het voortbestaan en de verbondenheid met de overledene.

Figuur 70: Herdenkingsmeubel vormgeving levensboom (eigen figuur, 2024)

Figuur 71: Herdenkingsmeubel vormgeving grafmonument (eigen figuur, 2024)

Wanneer mensen een begraafplaats bezoeken, zijn ze vaak passief betrokken. Ze wandelen langs de graven van hun dierbaren, zonder actief deel te nemen aan het gebruikelijke rumoer van het dagelijks leven. Het is een moment van reflectie, bezinning en het koesteren van herinneringen aan degenen die zijn overleden. Om dat gevoel van een begraafplaatsbezoek te kunnen ervaren in huis, heb ik in mijn meubel een subtiele verwijzing naar een begraafplaats opgenomen. De hoek van de fotolijst en het tablet waar de vaas in staat vormen samen de hoek van een grafmonument. Ook de plek waar je als persoon staat tijdens het herdenken of bezinnen, komt overeen met de positie die je inneemt bij een bezoek aan een graf.

14.4 Inkleding herdenkingsmeubel

Het meubel heeft een universele uitstraling aan de buitenkant, maar naarmate je het opent, wordt het steeds meer een persoonlijk stuk. Bijvoorbeeld, de zijpanelen die open draaien kunnen een kleur krijgen, een subtiel detail dat alleen zichtbaar is wanneer het meubel geopend is. Binnenin is er gewerkt met muurbekleding van Arte. Bij het personaliseren van een herdenkingsmeubel, kies je kleuren en muurbekleding. Arte biedt een uitgebreid assortiment aan, variërend van 3D-textiel tot gedurfde prints en meer ingetogen stijlen. Voor elk wat wils.

Het duurzame aspect staat ook centraal bij de inrichting. Arte onderneemt dagelijkse acties om hun producten zo milieuvriendelijk mogelijk te maken. Hun muurbekleding, zowel vlies als papier, wordt vervaardigd uit FSC-gecertificeerde materialen, onder toezicht van de Forest Stewardship Council, die wereldwijd verantwoord bosbeheer bevordert. Bovendien gebruiken ze watergedragen inkt van hoge kwaliteit, vrij van zware metalen, voor al hun kleuren. De productieprocessen voldoen aan strenge Europese veiligheids- en milieunormen, en de verpakkingen bestaan uit gerecycleerde of recycleerbare materialen. Afval wordt zorgvuldig gesorteerd via een eigen afval- en containerpark. Het water dat in de productie wordt gebruikt, wordt gereinigd in een eigen waterzuiveringsinstallatie, en alle restmaterialen worden opgevangen en hergebruikt. Arte heeft het internationaal erkende CO2 Neutral Label ontvangen (Arte, z.d.).

Na het bekleden van een muur blijft er vaak restmateriaal over, wat vervolgens kan worden hergebruikt in het herdenkingsmeubel. De hierna overgebleven stukken kunnen worden afgebroken en gerecycled in het eigen afval- en containerpark van Arte. Op deze manier hoeft er geen extra materiaal te worden geproduceerd voor de binnenbekleding van het meubel.

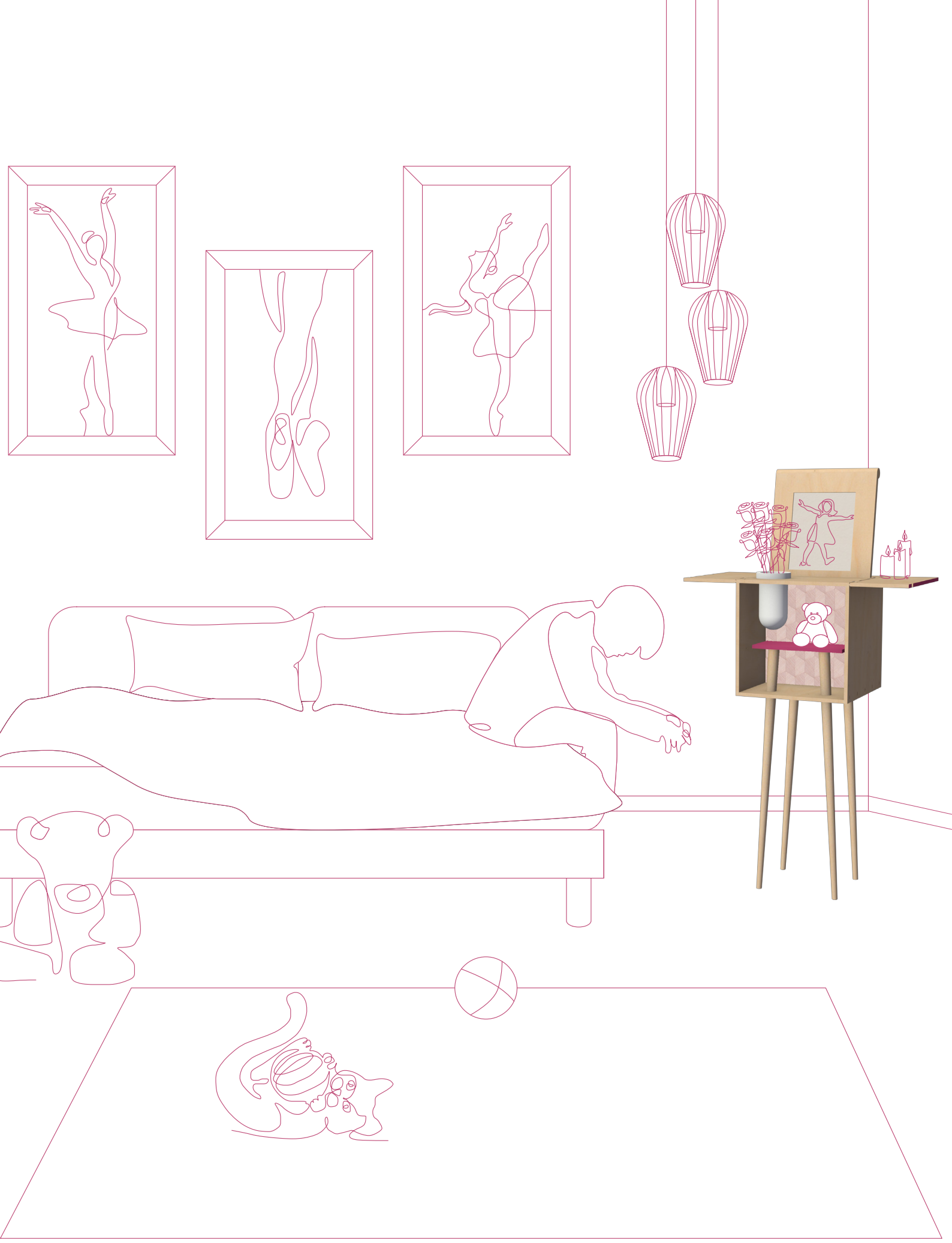
14.5 Herdenkingsmeubel in context

Versie 1:
Ella was een levendige zesjarige met een stralende glimlach die de harten van iedereen om haar heen veroverde. Haar energie en vrolijkheid vulden het huis met licht en geluk. Maar toen de diagnose leukemie bij haar werd gesteld, werd het leven van Ella en haar familie overschaduwd door frequente ziekenhuisbezoeken, intensieve behandelingen en dagen van onzekerheid.

Haar ouders, Sarah en Thomas, waren vastberaden om Ella te steunen in haar moedige strijd. Ze brachten lange uren door aan haar zijde, hopend op genezing. Maar ondanks alle inspanningen en liefde, verloor Ella uiteindelijk haar gevecht tegen de ziekte.

De kamer van Ella werd een heiligdom van herinneringen, gevuld met foto's, knuffels en tekeningen die haar levendige geest weerspiegelden. Sarah en Thomas wilden een speciaal eerbetoon creëren voor hun geliefde dochter, een plek waar haar herinnering kon voortleven.

Gezamenlijk werkten ze aan een uniek herdenkingsmeubel voor Ella's slaapkamer, een prachtige witte kast met delicate roze accenten, versierd met haar favoriete bloemen en haar naam in gouden letters. De muur achter het meubel was bedekt met Insignia, een zachte natuurmuurbekleding op vlies van Arte, gekozen vanwege de rustgevende uitstraling en de symboliek van groei en vernieuwing die het met zich meebrengt.

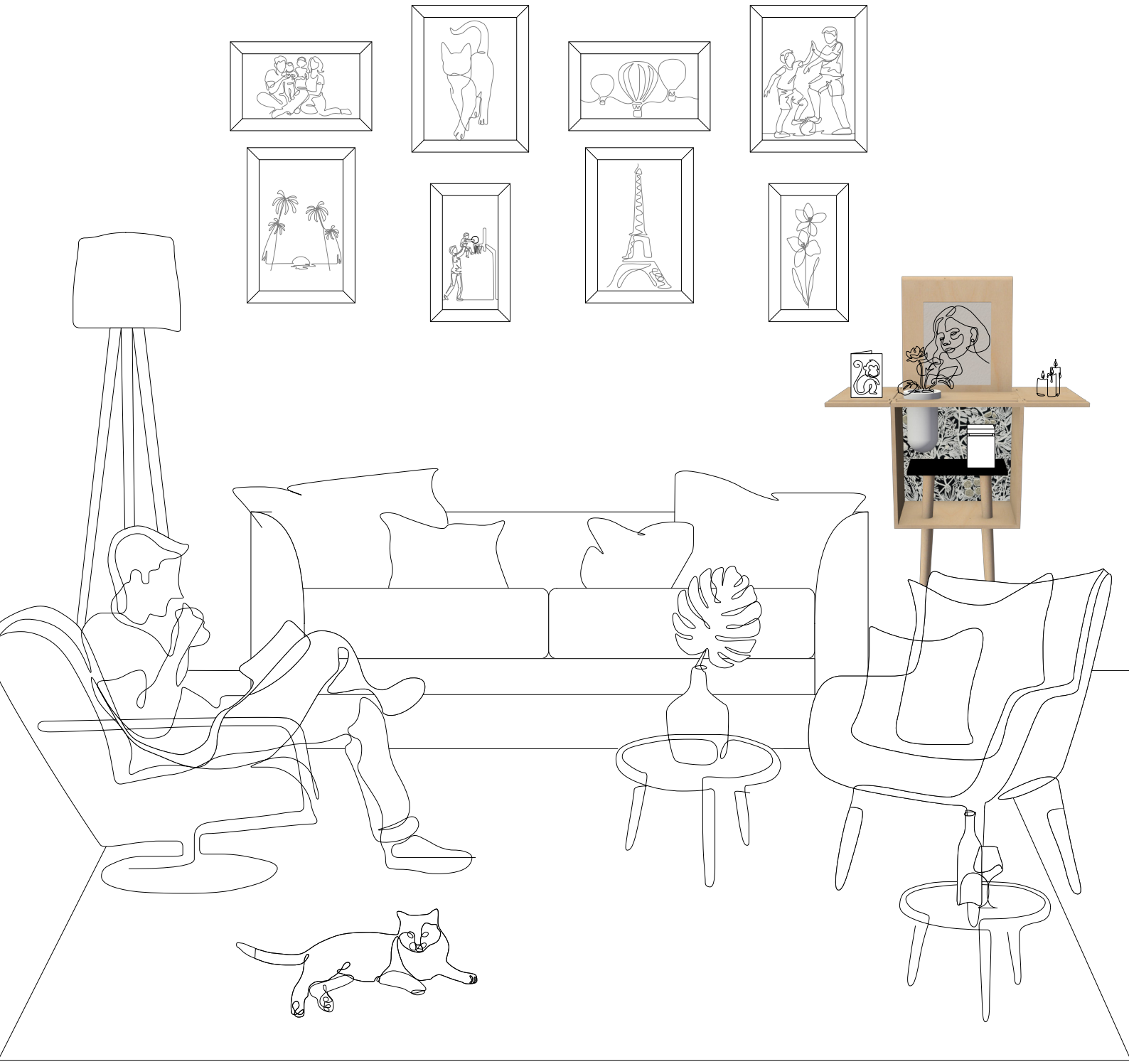

Figuur 72: Meubel in context versie 1 (eigen figuur, 2024)

Versie 2:
In een knus huis aan de rand van de stad woont de familie De Vries. Bestaande uit vijf leden, waarvan één kindje stil ter wereld kwam. Na deze tragische gebeurtenis besloten Sophie en Alex niet bij de pakken neer te zitten. Ze creëerden een speciale plek in huis om hun stilgeboren kindje te herdenken, in het bureau. Deze kamer straalt altijd rust uit. Ze kozen voor een Esparto Africano muurbekleding om het meubel aan te kleden. Het meubel werd verfraaid met groene accenten, en de foto erin was de laatste echografie die van hun kindje was gemaakt. In deze situatie wordt de vaas vaak verwijderd, waarna de opening die voor de vaas bedoeld is, wordt afgedekt met een houten plaatje. (figuur 73)

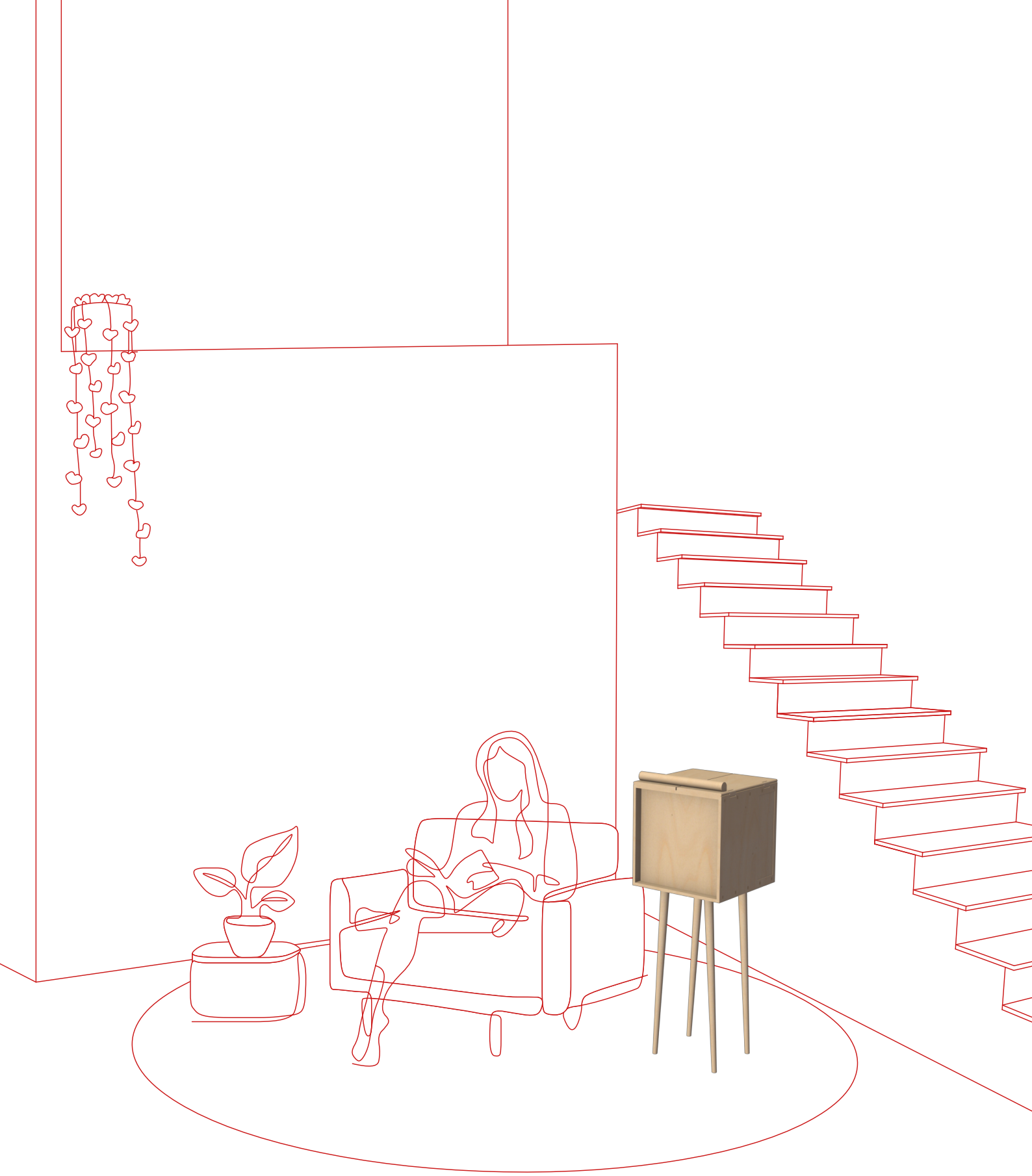
Figuur 73: Meubel in context versie 1 (eigen figuur, 2024)

Figuur 74: Meubel in context versie 1 (eigen figuur, 2024)

Enkele jaren later overleed Sophie na een auto-ongeluk. Het herdenkingsmeubel dat ze hadden gemaakt voor hun stilgeboren kindje bleef behouden, maar onderging wel veranderingen. Het groene thema paste niet meer bij hen, dus werd vervangen door een muurbekleding met parels. Die de schoonheid van Sophie symboliseerde. (Figuur 74)

Na vele jaren overleed ook Alex door ouderdom. Een van de kinderen besloot het herdenkingsmeubel een nieuwe plek te geven, in de hal van hun nieuwe huis. Vaak blijft het meubel gesloten, maar op speciale dagen of wanneer er behoefte is aan een moment van herdenken, wordt het opnieuw geopend. (Figuur 75)

Figuur 75: Meubel in context versie 1 (eigen figuur, 2024)

Versie 3:
Jasper en Eva waren niet alleen partners in zaken, maar ook in de liefde. De vonk tussen hen ontvlamde al op jonge leeftijd, tijdens hun middelbareschooljaren, en groeide uit tot een vurige passie die hun hele leven zou duren. Voor Jasper was het liefde op het eerste gezicht. Na een paar jaar achter een bureau te hebben gezeten, besloten ze eindelijk hun dromen na te jagen en samen een bloemenwinkel te openen. De geur van verse bloemen vulde al snel de lucht in hun knusse winkel, waar klanten werden begroet met een warme glimlach en deskundig advies. Ondanks de drukte van de bloemenzaak, maakten ze altijd tijd voor elkaar. Ze koesterden elk moment samen en als ze er even tussenuit konden, trokken ze naar de kust om te genieten van de rustgevende golven en de zeelucht.

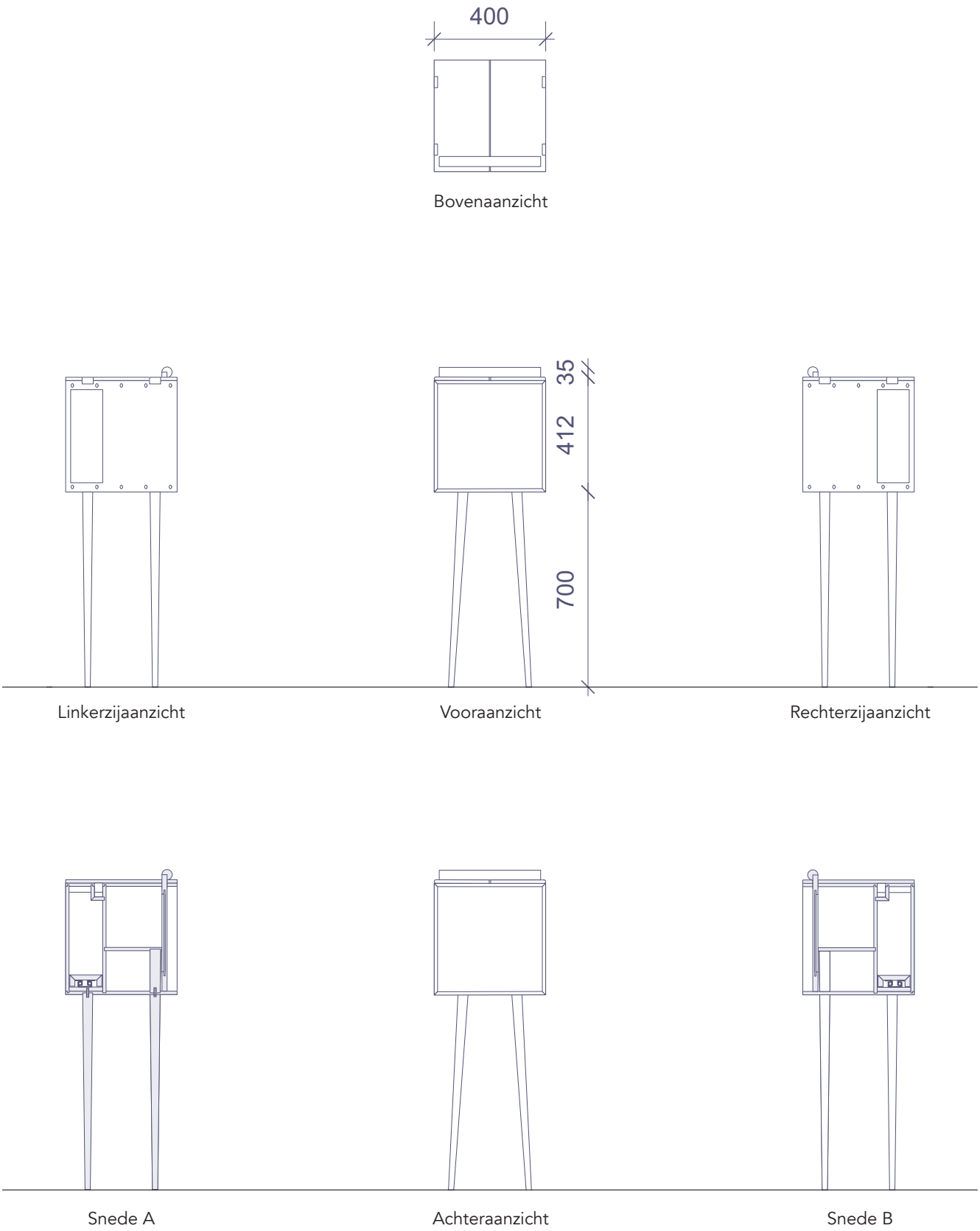
Maar het noodlot sloeg toe toen Eva plotseling overleed, waardoor Jasper achterbleef met een groot verlies en een bloemenwinkel vol herinneringen aan hun gedeelde dromen. Hoewel zijn verdriet onmetelijk was, besloot Jasper om alleen verder te gaan met de bloemenwinkel, als een eerbetoon aan de liefde die ze deelden. Hij creëerde een speciale herdenkingsplek in de winkel, een plaats waar klanten en hijzelf troost konden vinden te midden van bloemen die herinnerden aan Eva. Op sommige dagen wordt het Jasper allemaal te veel, en dan sluit hij het herdenkingsmeubel, laat het rusten als een stille getuige van de liefde die ooit bloeide tussen hem en Eva.

Het meubel werd volledig op maat gemaakt voor Eva. Het was meteen duidelijk dat er bloemen moesten zijn, bij voorkeur in overvloed. Ze kozen voor Shoji Blossom, Symbolische kersenbloesems en rechte lijnen lijken op de minimalistische uitstraling van de Japanse shojischermen.

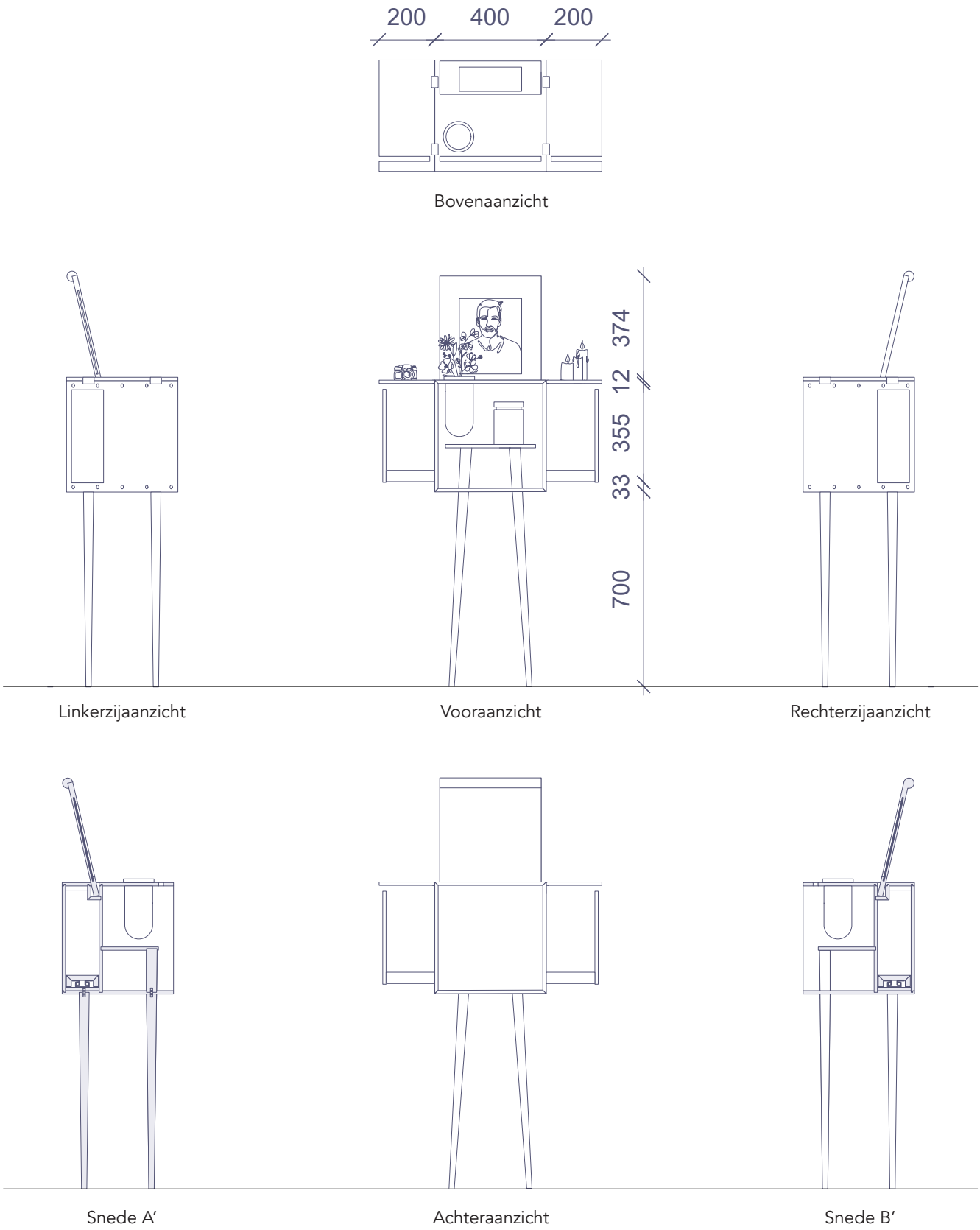

Figuur 76: Meubel in context versie 1 (eigen figuur, 2024)

14.6 Herdenkingsmeubel in detail

Figuur 77: Meubel in detail, schaal 1/20, gesloten (eigen figuur,2024)

Figuur 78: Meubel in detail, schaal 1/20, open (eigen figuur, 2024)

Bibliografie

Boeken

Bachelard, G. (2014). *The Poetics of Space.* Londen: Penguin Classics.

Blancquaert, L. (2018). *Last Days: Hoe de wereld afscheid neemt.* Veurne: Hannibal.

Bloemen, W. (2020). *De kunst van het leven… nooit opgeven.* Dendermonde: Uitgeverij het punt.

Bruyckere, B. ; Huijts, S. ; Mortier, E. ; Zbigniew, H. (2021). *Berlinde De Bruyckere - engelenkeel.* Brussel: Mercatorfonds.

ter Horst, W. (2016). *Over troosten en verdriet.* Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers.

Digitale documenten

Afscheid met bloemen. (2023). *Waarom doen we eigenlijk bloemen bij een uitvaart?.* geraadpleegd op 16 april 2024, van https://www.afscheidmetbloemen.nl/blog/waarom-doen-we-eigenlijk-bloemen-bij-een-uitvaart#:~:text=Waarom%20doen%20we%20eigenlijk%20bloemen%20bij%20een%20uitvaart%3F&text=Bloemen%20hebben%20iets%20wonderlijks.,van%20iemand%20die%20je%20liefhad.

Agentschap natuur & bos. (z.d.). *Natuurbegraafplek*. geraadpleegd op 17 april 2024, van https://www.natuurenbos.be/activiteiten/natuurbegraafplek

Amiant. (2024). *De vijf fases van rouw.* geraadpleegd op 18 maart 2024, van https://praktijkamiant.nl/particulier/de-vijf-fases-van-rouw/

Amstelveens Nieuwsblad. (2019). *Altaar ´Día de Muertos´ in Cobra Museum mooiste ter wereld.* geraadpleegd op 25 april 2024, van https://www.amstelveensnieuwsblad.nl/lokaal/kunst/291803/altaar-da-de-muertos-cobra-museum-mooiste-ter-wereld-656894

ArchDaily. (2012). *Reading Between the Lines / Gijs Van Vaerenbergh.* geraadpleegd op 15 februari 2024, van https://www.archdaily.com/298693/reading-between-the-lines-gijs-van-vaerenbergh

Archipel. (2024). *Gijs Van Vaerenbergh.* geraadpleegd op 15 februari 2024, van https://archipelvzw.be/nl/archief/architecten/gijs-van-vaerenbergh

Archipel. (2024). *Ludwig Mies van der Rohe.* geraadpleegd op 14 maart 2024, van https://archipelvzw.be/nl/archief/architecten/ludwig-mies-van-der-rohe

Arte. (z.d.). *Over Arte*. geraadpleegd op 4 mei 2024, van https://www.arte-international.com/nl/over-arte

Bloomgift. (2020). *Top 5 bloemen betekenissen en kleuren.* geraadpleegd op 4 mei 2024, van https://www.bloomgift.nl/nieuws/bericht/bloemenbetekenissen-wat-beteken-sommige-bloemen#:~:Text=Uit%20onderzoek%20 is%20 gebleken%20 dat,je%20de%20 boodschap%20kan%20 overbrengen.

Bonnefanten. (2021). *Berlinde De Bruyckere: Engelenkeel.* geraadpleegd op 15 februari 2024, van https://www.bonnefanten.nl/nl/tentoonstellingen/berlinde-de-bruyckere

Bos, R. & Sparks, L. (2020). *Waarom vallen mensen van hun geloof?.* geraadpleegd op 27 april 2024, van https://www.quest.nl/maatschappij/cultuur/a31431569/waarom-vallen-mensen-van-hun-geloof/

Colline Notre-Dame du Haut. (z.d.). *Ontdek de heuvel.* geraadpleegd op 13 maart 2024, van https://www.collinenotredameduhaut.com/nl/ontdek-de-heuvel/

Cottenier, P. (1992). *Robert Venturi.* geraadpleegd op 14 maart 2024, van https://archipelvzw.be/nl/agenda/276/robert-venturi

Daglief. (z.d.). D*e meest gebruikte symbolen in een rouwkaart.* geraadpleegd op 16 april 2024, van https://daglief.nl/blog-gebruik-symbolen-op-rouwkaart#:~:text=Een%20sterretje%20*,subtiele%20illustratie%20op%20de%20kaart.

Dechering, A. (2023). *Schrijftherapie om je gedachten te lozen.* geraadpleegd op 4 februari 2024, van https://psycholoog.nl/blogs/schrijftherapie-om-je-gedachten-te-lozen/

De Dageraad. (2024). Islamitische Uitvaart. geraadpleegd op 17 april 2024, van https://dedageraad-uitvaartverzorging.nl/islamitische-uitvaart/

de Groot, I. (2023). *Wie geeft bloemen bij de begrafenis?.* geraadpleegd op 16 april 2024, van https://toprouwstuk.nl/blog/wie-geeft-bloemen-bij-de-`begrafenis/#:~:text=Bij%20een%20begrafenis%20zijn%20bloemen,%2C%20ouders%2C%20broers%20en%20zussen.

De goudsbloem. (2023). *De Betekenis en Symboliek achter de Levensboom.* geraadpleegd op 16 april 2024, van https://degoudsbloem.be/nl/blog/de-betekenis-en-symboliek-achter-de-levensboom-tree-of-life-n44

De Ode. (2018). *Uitvaartkist beschilderen.* geraadpleegd op 25 april 2024, van https://ode-uitvaartbegeleiding.nl/uitvaart-regelen/kist-mand-wade/uitvaartkist-beschilderen

De Roy, L. (2017). Homo naledi is slechts 250.000 jaar oud, en kwam mogelijk aan zijn eind door Homo sapiens. geraadpleegd op 19 maart 2024, van https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2017/04/29/homo_naledi_is_slechts250000jaaroudenkwammogelijkaanzijneinddoor-1-2965014/

De Roy, L. (2023). *Oudste begrafenis ter wereld: begroeven menselijke verwanten met kleine hersenen hun doden?.* geraadpleegd op 19 maart 2024, van https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/06/06/oudste-begrafenis-ter-wereld-begroeven-menselijke-voorouders-me/

De Vene. (z.d.). *Hasta la victoria siempre.* geraadpleegd op 25 april 2024, van https://www.devene.nl/2019/05/10/hasta-la-victoria-siempre/

De vree, J. (z.d.). *Semiotiek.* geraadpleegd op 16 april 2024, van https://www.joostdevree.nl/shtmls/semiotiek.shtml

Dela. (z.d.-a). *Natuurlijk afscheid: ontdek alles over begraven.* geraadpleegd op 17 april 2024, van https://www.dela.be/nl/uitvaart-verzorgen/tijdens-de-uitvaart/begrafenis

Dela. (z.d.-b). *Groene uitvaart: iets voor jou?.* geraadpleegd op 17 april 2024, van https://www.dela.be/nl/uitvaart-verzorgen/tijdens-de-uitvaart/groene-uitvaart

Dela. (2024). *Wat gebeurt er bij een crematie?.* geraadpleegd op 17 april, van https://www.dela.nl/uitvaart/voor-de-uitvaart/crematie

Dom van der Laan. (z.d.) *Dom van der Laan.* geraadpleegd op 14 maart 2024, van https://domvanderlaan.nl/dom-van-der-laan/

Effectief rouwen. (z.d.). *Effectief Rouwen met lotgenoten.* geraadpleegd op 15 maart 2024, van https://effectiefrouwen.nl/effectief-rouwen-met-lotgenoten/#:~:text=Binnen%20een%20familie%2C%20zelfs%20binnen,dichtst%20jouw%20persoonlijke%20situatie%20benaderen.

Eifel info. (2024). *De Bruder Klaus Kapelle in Wachendorf. Een unieke veldkapel.* geraadpleegd op 14 maart 2024, van https://www.eifelinfo.nl/bruder-klaus-kapelle-wachendorf-unieke-veldkapel/

Engberts, C. A. (2024). *Hatemail in 280 tekens: van 1891 tot vandaag.* geraadpleegd op 27 april 2024, van https://cultuurgeschiedenis.be/

France-Voyage. (2022). *Kapel Notre-Dame-du-Haut.* geraadpleegd op 14 maart 2024, van https://www.france-voyage.com/frankrijk-toerisme/kapel-notre-dame-haut-449.htm

George, A. (2023). *Homo naledi heeft mogelijk in grotmuren gekerfd en zijn doden begraven.* geraadpleegd op 19 maart 2024, van https://www.newscientist.nl/nieuws/homo-naledi-heeft-mogelijk-in-grotmuren-gekerfd-en-zijn-doden-begraven/

Gieles, J. (2020). *Zo belangrijk is het om een overledene te herdenken.* geraadpleegd op 18 maart 2024, van https://www.psychologiemagazine.nl/artikel/overledene-herdenken/

Griffioen, R. (2011). *Het glazen huIs Privacy en openbaarheid in de vroegnaoorlogse stad.* geraadpleegd op 4 januari 2024, van https://tijdschriftkunstlicht.nl/wp-content/uploads/volgens-plan.het-glazen-huis.-roel-griffioen.pdf

Histories. (z.d.). *De stof keert terug naar de aarde… Joodse afscheidsrituelen.* geraadpleegd op 17 april 2024, van https://histories.be/ritueel/joodse-afscheidsrituelen/

Holman, T. (2014). *Een dode kan je geen knuffel meer geven.* geraadpleegd op 16 april 2024, van https://www.parool.nl/nieuws/een-dode-kan-je-geen-knuffel-meer-geven~bdce8fe0/?referrer=https://www.google.com/

Humusatie. (z.d.). *Humusatie: leven geven na de dood door de aarde te doen herleven.* geraadpleegd op 17 april 2024, van https://humusatie.be/

Ik mis je. (2019). *Rouwcliché | 'Mensen die rouwen hebben vooral rust nodig'.* geraadpleegd op 14 maart 2024, van https://ikmisje.eo.nl/artikel/rouwcliche-rouwen-rust-nodig

In de wolken. (z.d.). *Rouwtaken*. geraadpleegd op 4 mei 2024, van https://www.in-de-wolken.nl/themas/echtscheiding

Jambé, B. (2019). *Geborgenheid, een nieuwe kans voor de citadel van Diest.* geraadpleegd op 4 mei 2024, van https://scriptiebank.be/geborgenheid-een-nieuwe-kans-voor-de-citadel-van-diest

Katholiek Elsloo. (z.d.). *Zeswekendienst.* geraadpleegd op 25 april 2024, van https://www.katholiekelsloo.nl/index.php?title=Zeswekendienst

Keijzer, E. & Kok, H. (2011). *Milieueffecten van verschillende uitvaarttechnieken.* geraadpleegd op 17 april 2024, van https://repository.tudelft.nl/view/tno/uuid:1a6262e9-76ed-41c6-b00c-01ce3e0d2e25

Kraaijvanger, C. (2020). *Nieuwe vondst suggereert voorzichtig dat Neanderthalers hun doden begroeven.* geraadpleegd op 19 maart 2024, van https://scientias.nl/nieuwe-vondst-suggereert-voorzichtig-dat-neanderthalers-hun-doden-begroeven/

Kruithof, C. (2008). *De vormgeving en inrichting van crematoria in Nederland.* geraadpleegd op 27 april 2024, van https://frw.studenttheses.ub.rug.nl/1922/1/ckruithof.pdf

Kunstbus. (2022). *Kerkbouw.* geraadpleegd op 4 mei 2024, van https://www.kunstbus.nl/architectuur/kerkbouw.html

Kunstbus. (2022). *Robert Venturi.* geraadpleegd op 14 maart 2024, van https://www.kunstbus.nl/architectuur/Robert+Venturi.html

Lupkas, M. (2022). *Death Symbolism & Personification Traced Through Art History.* geraadpleegd op 22 april 2024, van https://www.artandobject.com/news/death-symbolism-personification-traced-through-art-history

Maes, J. (2020). *Wat is rouwen?.* geraadpleegd op 18 maart 2024, van https://johanmaes.co/app/uploads/2020/11/Vergelijking-van-het-DNAmodel-met-het-Takenmodel-en-het-DualeProcesmodel.pdf

Mamabaas. (2022). *Weduwnaar en vader van twee kinderen maakt hartverscheurend mooie tekeningen over zijn leven.* geraadpleegd op 17 februari 2024, van https://www.mamabaas.be/momlife/dadlife/weduwnaar-en-vader-van-twee-kinderen-maakt-hartverscheurend-mooie-tekeningen-over

Meeussen, C. (2023). *Crematie populairder dan ooit, maar klimaatvriendelijker alternatief komt dichtbij.* geraadpleegd op 17 april 2024, van https://www.standaard.be/cnt/dmf20230322_97943466

Memorie sieraden. (2024). *Afscheidsrituelen en rouwrituelen.* geraadpleegd op 12 april 2024, van https://www.memoriesieraden.nl/blog-afscheidsrituelen-en-rouwrituelen/

Mostert, C. (2023). *Overleden dierbaren bruiloft | Zó herdenk en betrek je overledenen bij je bruiloft.* geraadpleegd op 13 maart 2024, van https://www.theperfectwedding.nl/blog/1464/overleden-dierbaren-bruiloft

Names4live. (2024). *Betekenis Levensboom.* geraadpleegd op 16 april 2024, van https://www.names4ever.nl/blog/betekenis-levensboom#:~:text=Al%20met%20al%20heeft%20de,vruchtbaarheid%2C%20voor%20onsterfelijkheid%20en%20genezing.

NOS Nieuws. (2022). T*ekenen voor je overleden broertje of zusje: 'de hemel is er blauw, denk ik'.* geraadpleegd op 17 februari 2024, van https://nos.nl/artikel/2429673-tekenen-voor-je-overleden-broertje-of-zusje-de-hemel-is-er-blauw-denk-ik

Obelisk Art History. (2022). *Death in Art Life's only guarantee.* geraadpleegd op 22 april 2024, van https://www.arthistoryproject.com/subjects/death/

Palliatieve. (2024). *Modellen van rouwzorg.* geraadpleegd op 18 maart 2024, van http://www.palliatieve.org/info/rouwzorg/modellen-van-rouwzorg

Pantelić, K. (2017). *How Art Dealt with Death Throughout its History.* geraadpleegd op 22 april 2024, van https://www.widewalls.ch/magazine/death-art

Remember me. (2022). *Knutselhoek op de uitvaart: verschillende mogelijkheden.* geraadpleegd op 17 februari 2024, vanhttps://www.remembermebelgium.be/inspiratie/diy-uitvaart/idee-knutselhoek-op-een-uitvaart

Rouwverwerking.info. (z.d.). *Allerzielen.* geraadpleegd op 22 april 2024, van https://www.rouwverwerking.info/allerzielen

Schots, J. (2021). *Verschillende Rouwmodellen in de theorie.* geraadpleegd op 18 maart 2024, van https://hartecompas.nl/alles-over-rouw-en-verlies/rouwmodellen-theorie/

Schouppe, W. (2024). *Lichaam schenken aan de wetenschap elk jaar populairder.* geraadpleegd op 17 april 2024, van https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2024/01/11/lichaam-schenken-aan-de-wetenschap-elk-jaar-populairder/

Sequeira, S. (2022). *10 rouwverwerking tips.* geraadpleegd op 16 maart 2024, van https://www.rememberme.nl/inspiratie/home-1/10-rouwverwerking-tips-1

Spring. (2024). *Architect in de kijker: Peter Zumthor.* geraadpleegd op 14 maart 2024, van https://imagicasa.be/nl/story/architect-in-de-kijker-peter-zumthor

Ten Dam, R. (2022). I*nterview Ruurd Kok - 'Denken over Herdenken'.* geraadpleegd op 22 april 2024, van https://www.dodenakkers.nl/naslag/boekrecensies/interview-ruurd-kok-denken-over-herdenken.html

Uitvaart platform. (2023). *Een kaarsje branden na een overlijden.* geraadpleegd op 16 april 2024, van https://uitvaart-platform.nl/artikelen/een-kaarsje-branden-na-een-overlijden

Uitvaartkistspecialist. (2023). *Doodskist beschilderen.* geraadpleegd op 17 februari 2024, van https://uitvaartkistspecialist.nl/doodskist-beschilderen/

Van Braeckel, N. (2023) *Na de rouwstoet.* geraadpleegd op 4 februari 2024, van https://www.vrt.be/vrtmax/podcasts/studio-brussel/n/na-de-rouwstoet/

van Bruggen, I (2024). *Manieren om een overledene te herdenken tijdens je bruiloft.* geraadpleegd op 13 maart 2024, van https://ingeborgvanbruggen.nl/blog/manieren-om-een-overledene-te-herdenken-tijdens-je-bruiloft/

van de Pol, J. (2018). *Ludwieg Mies van der Rohe – Less is more.* geraadpleegd op 14 maart 2024, van https://cespo.nl/ludwig-mies-van-der-rohe-less-is-more/

Van Sadelhoff, L. (2019). *Rouw heeft geen eindpunt. En dat is hoopvoller dan het klinkt.* geraadpleegd op 18 maart 2024, van https://www.lostenco.be/verhalen/rouw-heeft-geen-eindpunt-en-dat-is-hoopvoller-dan-het-klinkt

van Vliet, V. (2023). *Elisabeth Kubler Ross biografie en boeken.* geraadpleegd op 18 maart 2024, van https://www.toolshero.nl/bekende-auteurs/elisabeth-kubler-ross/

Van Voorthuijsen, A. (2014). *Troostende architectuur.* geraadpleegd op 27 april 2024, van https://www.architectuur.nl/project/troostende-architectuur/

Vets, T. (2023). *Hugo Sigal plots op 1 bij iTunes met pakkende song over Nicole.* geraadpleegd op 4 februari 2024, van https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20231025_97003879

Vito. (2024). *Circulair bouwen.* geraadpleegd op 21 april 2024, van https://vito.be/nl/circulaire-economie/circulair-bouwen#:~:text=Wat%20is%20circulair%20bouwen%3F,meer%20nieuwe%20materiaalbronnen%20moeten%20aanboren.

Vlaanderen. (z.d.). *Laatste wilsbeschikking.* geraadpleegd op 1 maart 2024, van https://www.vlaanderen.be/laatste-wilsbeschikking

Vlaanderen Circulair. (2024). *Circulair bouwen: Anders bouwen, bouwen voor verandering.* geraadpleegd op 21 april 2024, van https://bouwen.vlaanderen-circulair.be/nl

Vlaams Bouwmeester. (2015). *Een sarcofaag in het hageland - een verhaal over de dood en het troostende landschap.* geraadpleegd op 15 februari 2024, van https://www.vlaamsbouwmeester.be/nl/instrumenten/open-oproep/projecten/oo1008-holsbeek-crematorium-holsbeek

Weet wat je viert. (z.d.). *Allerzielen 2 november Een dag om te denken aan overleden dierbaren.* geraadpleegd op 22 april 2024, van https://weetwatjeviert.nl/alle-feestdagen/allerzielen/

Wikipedia. (2024). *Kruiskerk.* geraadpleegd op 11 april 2024, van https://nl.wikipedia.org/wiki/Kruiskerk

Figuurlijst

Figuur 1:Book of the Dead for the Chantress of Amun Nauny (z.n., 1050 v.Chr.) 16
Figuur 2: Self-Portrait with Death Playing the Fiddle (Arnold Böcklin, 1872) 17
Figuur 3: Schematische voorstelling kruiskerk en aula crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024) 19
Figuur 4: Bloemen bij graf ter herdenking (eigen figuur, 2024) 22
Figuur 5: Schematische voorstelling graf (eigen figuur, 2024) 25
Figuur 6: Gedenkplaatjes crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024) 26
Figuur 7: Schematische voorstelling elementen herdenken op basis van fotostudie (eigen figuur, 2024) 34
Figuur 8: Levensboom crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024) 35
Figuur 9: Herdenkingsplek voor Romy op school (NOS Nieuws, 2017) 36
Figuur 10: Tekenen voor je overleden broertje of zusje (NOS Nieuws, 2022 40
Figuur 11: Tekening van Gray Andrews (Mamabaas, 2022) 40
Figuur 12: Uitvaartkist beschilderen (De Ode, 2018) 41
Figuur 13: Herdenken tijdens bruiloft (Ingeborg van Bruggen, 2024) 41
Figuur 14: Wereldkaart aanduiding Indonesïe (eigen figuur gebaseerd op Google maps, z.d.) 42
Figuur 15: Afscheidsrituelen Indonesïe (Lieve Blancquaert, 2018) 43
Figuur 16: Bevolkingsgroep Japan (Lieve Blancquart, 2018) 44
Figuur 17: Wereldkaart aanduiding Japan (eigen figuur gebaseerd op Google maps, z.d.) 45
Figuur 18: Wereldkaart aanduiding Cuba (eigen figuur gebaseerd op Google maps, z.d.) 46
Figuur 19: Afscheidsrituelen Cuba (De Vene, z.d.) 47
Figuur 20: Afscheidsrituelen India (Lieve Blancquaert, 2018) 48
Figuur 21: Wereldkaart aanduiding India (eigen figuur gebaseerd op Google maps, z.d.) 49
Figuur 22: Wereldkaart aanduiding Mexico (eigen figuur gebaseerd op Google maps, z.d.) 50
Figuur 23: Afscheidsrituelen Mexico (Cobra Museum, 2019) 51
Figuur 24: Conclusie literatuurstudie (eigen figuur, 2024) 56
Figuur 25: Kaart België aanduiding Borgloon (eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.) 63
Figuur 26: Tekening Reading between the lines (eigen figuur, 2024) 63
Figuur 27: Reading between the lines (eigen figuur, 2024) 65
Figuur 28: Reading between the lines (eigen figuur, 2024) 66
Figuur 29: The Arcangeli detail (eigen figuur, 2021) 68
Figuur 30: The Arcangeli (eigen figuur, 2021) 71
Figuur 31: The Arcangeli detail (eigen figuur, 2021) 72
Figuur 32: Grondplan crematorium Hofheide (eigen figuur gebaseerd op Arquitectura Viva, z.d.) 74
Figuur 33: Kaart België aanduiding Holsbeek (eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.) 75
Figuur 34: Crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024) 77
Figuur 35: Crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024) 77
Figuur 36: Crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024) 77

Figuur 37: Crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024) 77
Figuur 38: Crematorium Hofheide (eigen figuur, 2024) 78
Figuur 39: Grondplan Ronchamp (eigen figuur gebaseerd op DWG models, 2018) 80
Figuur 40: Kaart België aanduiding Ronchamp 81
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)
Figuur 41: Ronchamp (eigen figuur, 2024) 83
Figuur 42: Ronchamp (eigen figuur, 2024) 83
Figuur 43: Ronchamp (eigen figuur, 2024) 83
Figuur 44: Ronchamp (eigen figuur, 2024) 83
Figuur 45: Ronchamp (eigen figuur, 2024) 84
Figuur 46: Tekening Bruder Klaus kapel (eigen figuur, 2024) 86
Figuur 47: Kaart Duitsland aanduiding Wachendorf 87
(eigen figuur gebaseerd op Google Maps, z.d.)
Figuur 48: Bruder Klaus kapel (eigen figuur, 2024) 89
Figuur 49: Bruder Klaus kapel (eigen figuur, 2024) 89
Figuur 50: Bruder Klaus kapel (eigen figuur, 2024) 89
Figuur 51: Bruder Klaus kapel (eigen figuur, 2024) 89
Figuur 52: Bruder Klaus kapel (eigen figuur, 2024) 90
Figuur 53: Meubels Dom Hans van der Laan (eigen figuur, 2024) 92
Figuur 54: Meubels Dom Hans van der Laan (eigen figuur, 2024) 95
Figuur 55: Meubels Dom Hans van der Laan (eigen figuur, 2024) 95
Figuur 56: Meubels Dom Hans van der Laan (eigen figuur, 2024) 95
Figuur 57: Meubels Dom Hans van der Laan (eigen figuur, 2024) 95
Figuur 58: Meubels Dom Hans van der Laan (eigen figuur, 2024) 96
Figuur 59: Schematische voorstelling beoordeling cases (eigen figuur, 2024) 99
Figuur 60: Schematische voorstelling circulair bouwen 107
(eigen figuur gebasseerd op Orga architect, 2019)
Figuur 61: Schetsen herdenkingsmeubel (eigen figuur, 2024) 108
Figuur 62: Herdenkingsmeubel fase 1 (eigen figuur, 2024) 110
Figuur 63: Herdenkingsmeubel fase 2 (eigen figuur, 2024) 110
Figuur 64: Herdenkingsmeubel fase 3 (eigen figuur, 2024) 110
Figuur 65: Herdenkingsmeubel fase 4 (eigen figuur, 2024) 111
Figuur 66: Herdenkingsmeubel fase 5 (eigen figuur, 2024) 111
Figuur 67: Herdenkingsmeubel fase 6 (eigen figuur, 2024) 111
Figuur 68: Herdenkingsmeubel vormgeving kerk (eigen figuur, 2024) 112
Figuur 69: Herdenkingsmeubel vormgeving stoel (eigen figuur, 2024) 112
Figuur 70: Herdenkingsmeubel vormgeving levensboom (eigen figuur, 2024) 113
Figuur 71: Herdenkingsmeubel vormgeving grafmonument (eigen figuur, 2024) 113
Figuur 72: Meubel in context versie 1 (eigen figuur, 2024) 117
Figuur 73: Meubel in context versie 2 (eigen figuur, 2024) 119
Figuur 74: Meubel in context versie 3 (eigen figuur, 2024) 120
Figuur 75: Meubel in context versie 4 (eigen figuur, 2024) 123
Figuur 76: Meubel in context versie 5 (eigen figuur, 2024) 125
Figuur 77: Meubel in detail, schaal 1/20, gesloten (eigen figuur,2024) 126
Figuur 78: Meubel in detail, schaal 1/20, open (eigen figuur, 2024) 127